

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

LİSE ÖĞRENCİLERİNDE DİNİ İNANÇ VE
TUTUMLARIN SOSYAL İLİŞKİLERE ETKİSİ
ERGANİ ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Mehmet BAYYIĞIT

HAZIRLAYAN
Hasan KAFALI

KONYA - 2005

ÖNSÖZ

Din sosyolojisinin araştırma alanlarından biri de, din ve toplum münasebetleri ile din ve toplumun karşılıklı etki ve tepkileridir. Bu etkileşimler bir çok yönden ele alınabilir. Toplum hayatında bireyin sosyalleşmesinde dinin etkisinden de, bu etkileşimin yönlerinden biri olarak söz edilebilir. Sosyolojik olarak bu etkileşimin varlığının ortaya çıkarılması oldukça faydalı ve önemlidir. Araştırmamız böyle bir etkinin, yani dini tutumların sosyal ilişkiler üzerine etkisinin araştırıldığı bir çalışmadır.

Sosyal bilimler araştırmalarında tutumlar çokça kullanılan davranış eğilimleridir. Tutumların çeşitli objeleri olabilir. Din tutumun objesi olabileceği gibi toplum ve topluma ait normlar, roller, değerler, ilişkiler, olaylar da bu tutumların objesi olabilirler. Tutumun objesine dini koyduğumuzda dini tutum, toplumsal öğeleri koyduğumuzda ise toplumsal tutum yani sosyal tutum karşımıza çıkar. Bireyin sosyal tutumu sosyalleşme derecesini gösterir. Sosyalleşme bireyin içinde bulunduğu toplumun üyesi haline gelebilmesidir. Dolayısı ile bireyin sosyalleşme derecesini sosyal tutumlar ile ölçmek mümkündür. Bireyin topluma karşı olan tutumları da toplumla ilişkileri ile ortaya çıkar. Aynı şekilde dindarlığında dini tutumlar ile ölçülmesi mümkündür. Bu iki kavramın temsiline imkan veren özelliklerden dini tutumların sosyal ilişkilere etkisinin belirlenmesi bu araştırmanın amacını oluşturmaktadır. Sosyal ilişkiler, bireyin bütün toplumsal olan öğelerle ilişkileri ve onlara karşı olan eğilimleridir. Bu eğilimleri de etkili şekilde ortaya koyabilecek olanda bireyin sürekli toplumla olan sosyal ilişkileridir.

Sosyalleşme ömür boyu devam eden bir kültürlemedir. Fakat en yoğun yaşandığı dönemler gençlik yıllarıdır. Toplumsal bir birey olmanın öğrenildiği en önemli çağlar, milli eğitim sistemimizin lise dönemlerine tekabül eden yıllardır. Bunun için araştırmamızda kesit olarak lise öğrencileri seçilmiştir. Örnek olarak orta büyüklükte ve doğu kültürünün özelliklerini taşıyan bir yerleşim yeri olan Ergani ilçesi seçilmiş, evren olarak da buradaki lise öğrencileri belirlenmiştir. Örneklemimiz ise tesadüfi örneklem ile seçilen 349 öğrenciden oluşmaktadır.

Araştırmamız beş kısımda sunulmuştur. Girişte araştırmanın konusu, amacı ve varsayımları ile sınırlılıkları sunulmuştur. Sosyal ilişkiler ile açıklanması gerekli görülen bazı temel kavramlar ve örneklemin sosyo-kültürel yapısı birinci bölümde tanıtılmıştır. Yöntem ve kullanılan ölçekler ile ilgili bilgiler ikinci bölümde verilmiş, bulgular ise üçüncü bölümde ortaya konulmuştur. Dördüncü bölümde ise varsayımlar çerçevesinde bulguların değerlendirilmesi yapılmıştır.

Araştırmamızın gerçekleşmesinde gerekli desteği ve hoşgörüyü gösteren danışman hocam sayın Prof. Dr. Mehmet Bayyigit'e, görüşlerinden faydalandığım sayın Doç. Dr. Bünyamin Solmaz ve Doç. Dr. Mehmet Akgl'e, analizler konusunda yardımını esirgemeyen sayın Yrd. Doç. Dr. Adem şahin'e, görüşlerinden faydalandığım değerli Dicle niversitesi ğretim yeleri Dr. Ahmet Taşgın ve Dr. Talip Atalay'a, çalışmam için kendilerine ayırmam gereken zamandan fedakarlık eden değerli aile üyelerime, verilerin toplanmasında anketleri içtenlikle cevaplayarak yardımcı olan Erganili değerli lise ğrencisi arkadaşlarıma teşekkürlerimi sunarım.

Hasan KAFALI
Konya 2005

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	1
İÇİNDEKİLER	3
TABLolar LİSTESİ.....	6
KISALTMALAR.....	7
GİRİŞ	8
1.Araştırmanın Konusu	8
2. Araştırmanın Amacı ve Önemi	8
3.Araştırmanın Varsayımı.....	9
3.1 Alt Varsayımlar.....	10
4. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	11
I. BÖLÜM.....	13
SOSYAL İLİŞKİLER.....	13
1. Sosyal İlişkiler	14
2.Sosyal İlişkilere Temel Olan Başlıca Değerler.....	24
3. Sosyal İlişkilerin Sosyalleşme İçindeki Yeri	32
4. Dini Tutumlar ve Sosyal İlişkilere Etkisi.....	33
5. Dini Tutumların Sosyal İlişkilere Etkisini Konu Edinen Araştırmalar.....	37
5.1. Batı’da Yapılan Çalışmalar.....	37
5.2. Konu İle İlgili Türkiye’de Yapılan Çalışmalar	39
6. Ergani’de Sosyal Hayat Ve Araştırma Evreninin	41
Dini-Sosyal Temelleri.....	41
6.1. Ergani’nin Tarihi, Fiziki ve Toplumsal Yapısı	41
6.2. Ergani’de Sosyal Hayat.....	45
6.3. Dini Hayat, Eğitim, Kültür.....	47
II. BÖLÜM	50
YÖNTEM	50
1. Evren ve Örneklem	51
2. Veri Toplama Araçları	52
2.1. Dini Tutum Ölçeği	52
2.2. Sosyal İlişki Tutum Ölçeği	56
3. Verilerin Analizi ve Kullanılan İstatistiksel İşlemler	60
III. BÖLÜM	62
BULGULAR.....	62
1.Ölçeklerden Alınan Toplam Puanlar Üzerinden Dini Tutumların Sosyal İlişkilere Etkisine Dair Analiz Sonuçları	63
2. Cinsiyet Değişkenine Göre Tutumlar	65
2.1. Cinsiyet Değişkenine Göre Dini Tutumlar	65
2.2.Cinsiyet Değişkenine Göre Sosyal İlişkiler	66
3. Ekonomik Gelir Seviyesine Göre Tutumlar	67
3.1.Ekonomik Gelir Seviyesine Göre Dini Tutumlar	67
3.2.Ekonomik Gelir Seviyesine Göre Sosyal İlişkiler	68
4.Dini Tutumların Yakın Çevreden Uzak Çevreye Sosyal İlişkilere Etkisine Dair Bulgular.....	69
4.1. Dini Tutumların Sosyal Benlik Algısına Etkisine Dair Bulgular	69
4.2.Dini Tutumların Genel Olarak Aile İlişkilerine Etkisine Dair Bulgular.....	71
4.3.Dini Tutumların Anne İle İlişkilere Etkisine Dair Bulgular	72

4.4.Dini Tutumların Baba İle İlişkilere Etkisine Dair Bulgular.....	74
4.5. Dini Tutumların Komşuluk İlişkilerine Etkisi	75
Üzerine Bulgular	75
4.6. Dini Tutumların Öğretmenlerle İlişkilere Etkisi Üzerine Bulgular	76
4.7. Dini Tutumların Karşı Cinsle İlişkilere Etkisine İlişkin Bulgular	78
4.8. Dini Tutumların Farklı Mezheplerle İlişkilere Etkisine.....	79
Dair Bulgular	79
4.9.Dini Tutumların Farklı Etnik Gruplar İle İlişkilere Etkisine Dair Bulgular ...	80
4.10.Dini Tutumların Farklı Dini Gruplar İle İlişkilere Etkisine Dair Bulgular... 82	
5. Dini Tutumların Sosyal İlişkilere Temel Olan Bazı Değerlere Sahip Olma	
Düzeylerine Etkisine Dair Bulgular.....	84
5.1.Dini Tutumun Diğergamlığa Etkisi Üzerine Bulgular.....	84
5.2. Dini Tutumların Adalet Duygusuna Sahip Olma Düzeyine Etkisine Dair	
Bulgular.....	86
5.3.Dini Tutumların Yardımseverliğe Etkisine Dair Bulgular.....	87
5.4. Dini Tutumların Düşünceye Saygıya Etkisine Dair Bulgular.....	88
5.5. Dini Tutumların Nezakete Etkisine Dair Bulgular	89
5.6. Dini Tutumun Örf ve Adetlere Uyum Düzeylerine Etkisine Dair Bulgular ...	90
5.7. Dini Tutumların Sosyal Cesarete Etkisine Dair Bulgular.....	91
5.8. Dini Tutumların Sosyal Girişkenliğe Etkisine Dair Bulgular.....	93
5.9. Dini Tutumların Gurup Adaptasyonuna Etkisine Dair Sonuçlar.....	94
5.10. Dini Tutumların Menfaatperestlik Üzerine Etkisine Dair Bulgular	95
5.11. Dini Tutumların Yalan Söyleme Alışkanlığı Üzerine Etkisine Dair Bulgular	
.....	97
5.12. Dini Tutumların Saldırganlık Üzerine Etkisine Dair Bulgular	98
IV. BÖLÜM.....	100
BULGULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ	100
1.Toplam Puanlama Üzerinden Dini Tutumların Sosyal İlişkilere Etkisine Dair	
Bulguların Değerlendirilmesi.....	101
2.Cinsiyet Değişkenine Göre Tutumlar	103
2.1.Cinsiyet Değişkenine Göre Dini Tutumlara Ait Bulguların Yorumu.....	103
2.2.Cinsiyet Değişkenine Göre Sosyal İlişkilere Dair Bulguların Yorumu.....	104
3.Ekonomik Gelir Seviyelerine Tutumlar.....	105
3.1. Ekonomik Gelir Seviyesine Göre Dini Tutumların Değerlendirilmesi	106
3.2.Ekonomik Gelir Düzeyine Göre Sosyal İlişkiler	106
4.Dini Tutumların Yakın Çevreden Uzak Çevreye Sosyal İlişkilere Etkisine Dair	
Bulguların Değerlendirilmesi.....	107
4.1.Dini Tutumların Sosyal Benlik Algısına Etkisine Dair Bulguların Yorumu..	107
4.2.Dini Tutumların Aile İle İlişkilere Etkisine Dair Bulguların Değerlendirilmesi	
.....	108
4.3. Dini Tutumların Anne İle İlişkilere Etkisine Dair Bulguların Değerlendirilmesi	
.....	109
4.4.Dini Tutumların Baba ile İlişkilere Etkisine Dair Bulguların Yorumu	109
4.5.Dini Tutumların Komşuluk İlişkilerine Etkisine Dair Bulguların Yorumu....	110
4.6. Dini Tutumların Öğretmenlerle İlişkilere Etkisine Dair Bulguların	
Değerlendirilmesi.....	110
4.7.Dini Tutumların Karşı Cinsle İlişkilere Etkisine Dair Bulguların	
Değerlendirilmesi.....	111
4.8. Dini Tutumların Farklı Mezheplerle İlişkilere Etkisine Dair Bulguların	
Değerlendirilmesi.....	112

4.9.Dini Tutumların Farklı Etnik Gruplar İle İlişkilere Etkisine Dair Bulguların Değerlendirilmesi.....	113
4.10.Dini Tutumların Farklı Dini Gruplar İle İlişkilere Etkisine Dair Bulguların Yorumlanması.....	113
5.Dini Tutumların Sosyal İlişkilere Temel Olan Bazı Değerlere Sahip Olma Düzeylerine Etkisine Dair Bulguların Değerlendirilmesi.....	115
5.1. Dini Tutumların Diğergamlığa Etkisine Dair Bulguların Değerlendirilmesi	115
5.2.Dini Tutumların Adalet Duygusuna Sahip Olma Düzeyine Etkisine Dair Bulguların Yorumlanması.....	116
5.3. Dini Tutumların Yardımseverliğe Etkisine Dair Bulguların Yorumlanması.	116
5.4.Dini Tutumların Düşünceye Saygıya Etkisine Dair Bulguların Değerlendirilmesi.....	117
5.5. Dini Tutumların Nezakete Etkisine Dair Bulguların Yorumu.....	118
5.6. Dini Tutumların Örf ve Adetlere Uyum Düzeylerine Etkisine Dair Bulguların Değerlendirilmesi.....	118
5.7. Dini Tutumların Sosyal Cesarete Etkisine Dair Bulguların Yorumlanması..	119
5.8. Dini Tutumların Sosyal Girişkenliğe Etkisine Dair Bulguların Değerlendirilmesi.....	119
5.9 Dini Tutumların Gurup Adaptasyonuna Etkisine Dair Bulguların Değerlendirilmesi.....	119
5.10. Dini Tutumların Menfaatperestliğe Etkisine Dair Bulguların Değerlendirilmesi.....	120
5.11. Dini Tutumların Yalan Söyleme Alışkanlığı Üzerine Etkisine Dair Bulguların Değerlendirilmesi.....	121
5.12. Dini Tutumların Saldırganlık Üzerine Etkisine Dair Bulguların Yorumu..	121
SONUÇ.....	123
BİBLİYOGRAFYA.....	127
EK - 1.....	131
ANKET FORMU.....	131

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: Dini Tutum Ölçeği Madde Analizi Sonuçları	55
Tablo 2: Sosyal İlişki Tutum Ölçeği Madde Analizi Sonuçları.....	59
Tablo 3: Tutumların bağıl olarak 5'e sınıflamasında kullanılan puanlar.....	60
Tablo 4: Dini Tutum Toplam Puanlarına Göre Sosyal İlişki Ölçeğinden Alınan Toplam Puanlara İlişkin Varyans Analizi İle İlgili Bulguları Gösterir Tablo.....	63
Tablo 5: Dini Tutum Seviye Guruplarına Göre Sosyal İlişki Ölçeğinden Alınan Puan Ortalamaları Arasındaki Farkla İlgili Scheffe Testi Bulguları	64
Tablo 6: Dini Tutum Seviye Guruplarına Göre Sosyal İlişki Ölçeğinden Alınan Puan Ortalamaları	65
Tablo 7 : Cinsiyet Değişkenine Göre Dini Tutum Puanlarının t Testi Analizi.....	65
Tablo 8 : Cinsiyet Değişkenine Göre Sosyal İlişkiler Puanlarının t Testi Sonuçları.....	66
Tablo 9 : Gelir Gurupları	67
Tablo 10: Ekonomik Gelir Seviyesi Guruplarına Göre Dini Tutum Puan Ortalamalarına İlişkin Varyans Analizi Bulguları	67
Tablo 11: Ekonomik Gelir Seviyesi Guruplarına Göre Dini Tutumlar Puan Ortalamaları	68
Tablo 12: Ekonomik Gelir Seviyesi Guruplarına Göre Sosyal İlişki Puan Ortalamalarına İlişkin Varyans Analizi Bulguları	68
Tablo 13: Ekonomik Gelir Seviyesi Guruplarına Göre Sosyal İlişkiler Puan Ortalamaları	69
Tablo 14: Dini Tutum Seviyesi ve Sosyal Benlik Algısına Dair Çapraz Tablo	70
Tablo 15: Dini Tutum Seviyesi ve Aile İlişkilerine Dair Çapraz Tablo	71
Tablo 16: Dini Tutum Seviyesi Ve Anne ile İlişkilere Dair Çapraz Tablo	73
Tablo 17: Dini Tutum Seviyesi ve Baba İle İlişkilere Dair Çapraz Tablo.....	74
Tablo 18: Dini Tutum Seviyesi ve Komşuluk İlişkilerine Dair Çapraz Tablo	75
Tablo 19: Dini Tutum Seviyesi ve Öğretmenlerle İlişkilere Dair Çapraz Tablo.....	77
Tablo 20: Dini Tutum Seviyesi ve Karşı Cinsle İlişkilere Dair Çapraz Tablo	78
Tablo 21: Dini Tutum Seviyesi ve Farklı Mezheplerle İlişkilere Dair Çapraz Tablo ...	79
Tablo 22: Dini Tutum Seviyesi ve Farklı Etnik Guruplar İle İlişkilere Dair Çapraz Tablo	81
Tablo 23: Dini Tutum Seviyesi ve Farklı Dini Guruplar (Hıristiyanlar) İle İlişkilere Dair Çapraz Tablo.....	82
Tablo 24: Dini Tutum Seviyesi ve Farklı Dini Guruplar(Yahudiler) İle İlişkilere Dair Çapraz Tablo.....	83
Tablo 25: Dini Tutum Seviyesi ve Diğergamlığa Dair Çapraz Tablo	85
Tablo 26: Dini Tutum Seviyesi ve Adalet Duygusuna Dair Çapraz Tablo	86
Tablo 27: Dini Tutum Seviyesi ve Yardımseverliğe Dair Çapraz Tablo.....	87
Tablo 28: Dini Tutum Seviyesi ve Düşünceye Saygıya Dair Çapraz Tablo.....	88
Tablo 29: Dini Tutum Seviyesi ve Nezakete Dair Çapraz Tablo	89
Tablo 30: Dini Tutum Seviyesi ve Örf-Adetlere Uyum Düzeylerine Dair Çapraz Tablo	90
Tablo 31: Dini Tutum Seviyesi ve Sosyal Cesarete Dair Çapraz Tablo.....	92
Tablo 32: Dini Tutum Seviyesi ve Sosyal Girişkenliğe Dair Çapraz Tablo.....	93
Tablo 33: Dini Tutum Seviyesi ve Gurup Adaptasyonuna Dair Çapraz Tablo	94
Tablo 34: Dini Tutum Seviyesi ve Menfaatperestliğe Dair Çapraz Tablo	96
Tablo 35: Dini Tutum Seviyesi ve Yalan Söyleme Alışkanlığına Dair Çapraz Tablo ...	97
Tablo 36: Dini Tutum Seviyesi ve Saldırganlığa Dair Çapraz Tablo.....	98

KISALTMALAR

age	: Adı geçen eser
agm	: Adı geçen makale
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜİFY	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DEÜİFD	: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DİBY	: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
DÜ	: Dicle Üniversitesi
EÜY	: Erciyes Üniversitesi Yayınları
Fak.	: Fakülte
İFAVY	: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
İÜEFY	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları
MÜ	: Marmara Üniversitesi
MÜİFY	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
Nakl.	: Nakleden
OMÜ	: Ondokuz Mayıs Üniversitesi
s.	: Sayfa
SÜ	: Selçuk Üniversitesi
s=	: Sayı
Sos.	: Sosyoloji
TDK	: Türk Dil Kurumu
UÜ	: Uludağ Üniversitesi
Üni.	: Üniversitesi
vb.	: ve benzeri
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ

1.Araştırmanın Konusu

Örgün öğrenimde öğrenim gören öğrenciler, kolay ulaşılabilir bir gurup olmaları ve diğer sosyal guruplara göre daha güvenilir cevaplar alınabilmeleri dolayısı ile sosyal bilimler araştırmalarına sıklıkla konu ve örneklem adına gelmişlerdir. Lise öğrencileri de üniversite öğrencilerinden sonra araştırmalara en sık konu edilen guruplardan biridir. Bu dönem üzerine çeşitli dini ve sosyal hayata dair araştırmalar yapılmışsa da dinin sosyal ilişkilere etkisine ilişkin çalışmalara pek rastlanamamaktadır. İşte bu araştırmada kendine lise öğrencilerindeki dini inanç ve tutumların sosyal ilişkilere etkisini konu edinmiştir.

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Sosyal ilişkiler düzeni bireylerin birbirleri ile ilgili olarak gelişen bir bütünü yada sistemi ifade eder. “Toplum, toplumsal eğilimleri ve kendi içindeki durumları itibarı ile birbirine bağlanan fertlerin teşkil ettiği zümrelerin birliği veya insanlar arası münasebetler ağına dahil olan insanların topluluğudur”.¹ Sosyal ilişkiler sistemi bireyin kendinden başlayıp, ailesi ile devam eden ve uzak guruplara kadar uzanan bir açılımla devam eder. Bu sistem içersinde sağlıklı ilişkiler kurulması bireylerin uyum gösteren davranışları sergilemesi ile gerçekleşir. Dinin sosyal alandaki rolü inkar edilemez bir gerçektir. Dinin bu rolünün ilişkilerin kurulması aşamasında da gözlenmesi beklenir. Bireysel ve toplumsal alana getirdiği düzenlemelerle din sağlıklı ilişkiler geliştirilmesi yönünde olumlu etki edebilir.

¹ Hüseyin Akyüz, Eğitim Sosyolojisinin Temel Alan ve Kavramları Üzerine Bir Araştırma, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1991, s.32

Fakat toplum içinde sürekli sağlıklı sosyal ilişkilerden söz edebilmek de mümkün değildir. Bireyler yaşantılarında bazen biyo-psişik bazen de toplumsal etkenlerden kaynaklanan sorunlarla karşılaşır. Karşılaşılan sorunlara getirilen çözümler ise farklı olabilir. Doğru çözümler sağlıklı ilişkilere götürürken, yanlış yollar sağlıklı ilişkilere sebep olabilir.

İlişkide bulunanları mutlu etmeyen, istenmedik davranışlı ilişkilere sağlıklı sosyal ilişkiler denebilir. Dinin bu konudaki önerileri de sağlıklı sosyal ilişkileri önleme yolunda önemli tavsiyelerdir. Bireylerin sahip olduğu dini tutumların sağlıklı ve sağlıklı sosyal ilişkilere etkisi araştırılması gerekli bir konudur.

Kişinin birey olarak toplumsal hayata yoğun olarak katılımının başladığı ve gerçekleştiği, sosyal ilişkilerini şekillendirdiği dönem ergenlik dönemidir. Ergenlik dönemi aynı zamanda lise çağlarına denk gelen bir dönemdir. Bir yandan özellikle aile ve yakın çevresinin kendinden beklediği “başarılı öğrenci” arzusunu gerçekleştirmek, diğer yandan da gerek biyo-psişik yapısından, gerekse toplumsal çevreden kaynaklanan sorunlarla başa çıkmaya çalışmak ferden sosyal ilişkilerinde bir şekillenmenin olduğu bu dönemde hassasiyetlere sebep olabilmektedir. Sosyal hayata çözümler üreten dinin sağlıklı sosyal ilişkilere de sebep olması bu aşamada beklenen bir sonuç olacaktır. Varsa böyle bir sonucun ortaya çıkarılması da ilişkilerin niteliksizleştiği ve toplumsal sorunların öne çıktığı günümüzde önemli bir çözüm sunmuş olacaktır. Bu çalışmada lise öğrencilerinde inanç ve tutumların sosyal ilişkilere etkisinin ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır.

Bu çalışmanın sosyal bilimler alanına faydalı sonuçlar getireceği umulmaktadır. Ayrıca bu araştırmanın bir amacı da anne-babalara, eğitmenlere ve konuya ilgi duyan diğer insanlara da azda olsa bazı bilgiler sunmak ve bu bağlamda bazı katkılarda bulunmaktır.

3.Araştırmanın Varsayımı

Konu ve amaç çerçevesinde varsayımımız, “dini tutumların güçlü olduğu ölçüde lise öğrencilerinin yani genç bireylerin kendilerinden başlayarak yakından uzağa doğru diğer insanlarla ve toplumla ilişkileri, yani sosyal ilişkileri daha sağlıklı ve niteliklidir”, şeklindedir.

3.1 Alt Varsayımlar

1. Farklı cinsiyetlere sahip olmak sosyal ilişki ve dini tutum düzeylerini farklılaştırmaktadır.
2. Ekonomik gelir seviyeleri öğrencilerin dini tutum ve sosyal ilişki düzeylerini farklılaştırmaktadır.
3. Dini tutumu güçlü olanların sosyal benlik algıları daha yüksek ve olumludur.
4. Dini tutumu güçlü olan öğrencilerin aileleri ile daha sağlıklı bir ilişkileri vardır.
5. Dini tutum düzeyi daha yüksek olanlar, annelerine karşı ilişkilerinde ve tutumlarında daha yumuşak ve iyi huyludurlar.
6. Dini tutum düzeyi yükseldikçe bireylerin babalarıyla olan ilişkileri düzelmekte, olumlu tutumları ve onlara saygıları artmaktadır.
7. Dini tutum düzeyi yükseldikçe bireylerin öğretmenleri ile ilişkisi daha sağlıklı olmakta ve onlara saygısı artmaktadır.
8. Dini tutum düzeyi daha yüksek olanlar komşularıyla ilişkilerine daha sıcak bakarlar, buna önem verirler ve bu konuda daha sağlıklı ilişkilere sahiptirler.
9. Dini tutumu yüksek olanlar karşı cinse karşı daha sağlıklı ve nitelikli bir tutum ve ilişki içindedirler.
10. Dini tutum seviyesi daha yüksek olan öğrencilerin farklı bir mezhep gurubuna karşı tutumları ve onlarla ilişkileri toplumsal açıdan daha sağlıklı ve nitelikli olacaktır.
11. Dini tutum seviyesi daha yüksek olan öğrencilerin farklı etnik guruplara karşı tutumları daha normal ve onlarla ilişkileri daha sağlıklıdır.
12. Dini tutumu güçlü olanların Hıristiyan ve Yahudilere karşı tutumları ve ilişkileri, dini tutumları daha zayıf olanlara göre daha sağlıklı ve olumludur.
13. Dini tutum seviyesi yükseldikçe bireydeki diğergamlık da artar.
14. Dini tutum düzeyi yükseldikçe bireylerin yardımseverlikleri de artmaktadır.

15. Dini tutumlar, fertlerdeki sosyal ilişkilere nitelik kazandıran adalet duygusuna sahip olma düzeyini arttıran bir etkiye sahiptir.

16. Dini tutumu yüksek olanlar çevrelerine ve onların düşüncelerine karşı daha az zorlayıcı, daha çok saygılıdır, ayrıca farklılıklara daha çok tahammül gösterebilmektedirler.

17. Dini tutum düzeyi yükseldikçe bireylerdeki küçük guruba adaptasyon ve olumlu uyumda artmaktadır.

18. Dini tutumlardaki seviye yükseldikçe sosyal ilişkilerdeki girişkenlik de artmaktadır.

19. Dini tutum seviyesi yükseldikçe sosyal ilişkilerdeki niteliği arttıran sosyal cesarete artmaktadır.

20. Dini tutum seviyesi yükseldikçe örf adetlere uyma ve yakın akraba ile ilişkiler konusunda daha olumlu bir tutum sergilenmektedir.

21. Dini tutumları yüksek olan öğrencilerin nezaket düzeyleri dini tutumları düşük olanlardan daha yüksektir.

22. Dini tutum seviyesi yüksek olanlar sağlıklı sosyal ilişkilere sebep olan daha az saldırgan ve kindar tutumlar göstermektedirler.

23. Dini tutumları yüksek olan öğrenciler ilişkilerinde menfaatlerini daha az düşünen bireylerdir.

24. Dini tutumları daha yüksek öğrenciler sosyal ilişkileri zedeleyen yalana daha az başvururlar.

4. Araştırmanın Sınırlılıkları

1- Araştırma lise gençliği üzerinde yapıldığından sonuçlar lise gençliği ile sınırlıdır.

2- Araştırma verileri 2004-2005 eğitim öğretim yılında Ergani'deki liselere kayıtlı öğrencilerden tesadüfi olarak seçilen bir örneklem grubundan toplandıktan, araştırma sonuçları bu seviye ve benzer nitelikteki öğrenci

guruplarına genellenebilir. Ayrıca verilerin ve sonuçların geçerlilikleri anketlerin uygulandıkları zaman kesiti ile sınırlıdır.

3- Araştırmanın bağımsız değişkeni olarak belirlenen “dini tutum” ve bağımlı değişken olarak belirlenen “sosyal ilişkiler” bu araştırmada kullanılan “dini tutum ölçeği”nin ve “sosyal ilişki tutum ölçeği”nin geçerlik ve güvenilirliği doğrultusunda ölçtüğü kadarı ile sınırlıdır. Sosyal bilimler alanında yapılan araştırmaların merkezinde insan ögesinin bulunmasından kaynaklanan sınırlılıklar ve bu alandaki kullanılan istatistiksel yöntemlerin duyarlılıklara ilişkin sınırlılıklar bu araştırma içinde söz konusudur.

4- Araştırmada “sosyal ilişkiler” üzerine “dini tutumların” etkiliği incelenmiştir. Dini tutumu ölçen ölçeğimizdeki faktörler sorularla sınırlıdır. Bununla birlikte başka faktörlerin olabileceği de kabul edilebilir.

5- Araştırmamızda “sosyal tutumlar” sosyal ilişkiler bağlamında incelenmiştir. Bir yüksek lisans çalışması olması dolayısı ile konu alanı daraltılmış ve sınırlı tutulmuştur. Bu açıdan “sosyal ilişkiler ve sosyal tutum” ögesine ait bazı faktörler araştırma dışında tutulmuştur.

6- Bu araştırmanın planlanıp yürütülmesinde ve elde edilen bulguların yorumlanmasında, öğrencilerin anket ve ölçekteki maddeleri doğru olarak cevaplandıkları ve örneklemin evreni temsil ettiği varsayımları temel alınmıştır.

I. BÖLÜM
SOSYAL İLİŞKİLER

1. Sosyal İlişkiler

Sosyoloji toplumun sosyal hayatını ortaya koymaya çalışır. Bu çerçevede bireyin toplumla ilişkisini, grupların gruplarla ilişkisini, grubun bireyle ilişkisini ele alır ve toplumları zaman ve yer bakımından nesnel ve somut koşullar içinde anlamaya çalışır.² Toplumun en küçük birimi bireydir ve bireyin diğer bireylerle olan münasebetleri sosyal toplumsal hayatı oluşturur. Bu açıdan cemiyet hayatını incelemeye başladığımızda bireyden başlama zorunluluğu vardır.

Birey dünyaya geldiği andan itibaren toplumda kendine bir yer edinir. Bu edindiği konum çerçevesinde çevresindeki bireylerle bir ilişki içine girer. Bu ilişkiler anne ile başlar ve büyüdükçe genişleyerek devam eder.³ Bu ilişkiler devam ettikçe ve genişledikçe bireyin topluma uyumu, toplumsal kurumların kendisinden beklentilerini öğrenmesi de yani sosyalleşmesi de devam eder. Bu öğrenim sürecinde gittikçe genişleyen ilişkiler ağı içinde ilişkilerde bir nitelik artışının gözlenmesi de beklenir. Sosyal ilişkiler nitelik artışının ortaya konabilmesi açısından gözlemlenebilir ve sağlıklı bir veri aracıdır. Toplum üyelerinin ortaklaşa maddi ve manevi faaliyetleri dolayısı ile aralarında oluşan bağlantıların tamamına sosyal ilişkiler denir. Toplumsal ilişkiler toplumu meydana getiren kişiler arasındaki benzerlikler ve farklılıklardan doğarlar ve aynı guruba birlikte mensup olma duygusu ve bu durumdan karşılıklı haberdar olma şuuru ile desteklenirler.⁴

Bu açıdan sosyal ilişkiler sosyal olayların örüntüsünün zirve noktası ve toplumsallığın kalbidir. Sosyal ilişkiler bağlamında, bireylerin ve toplumun sosyal olaylar, olgular, normlar, roller ve gruplara karşı tutumları rahatlıkla incelenebilir. Sistemik olarak sosyal ilişkileri konu edinmek istediğimizde bireyin en yakın çevresinden başlayarak en uzak dış dünyaya kadar bağlantılarını ele almamız gerekir. Bu da kişinin kendisi, ailesi, arkadaşları, komşuları, eğitim ortamı, farklı dini ve etnik guruplardan oluşan gurupları kapsar.

Sosyal ilişkiler, sosyal tutumların bir parçası ve onun bir gölgesidirler. Her sosyal ilişki hakikatte bu sosyal münasebete dahil olanların kendi taraflarındaki

² Hüseyin Hakan Afacan, *Toplumbilimi*, Konya, 2001, s.3

³ Ziya Selçuk, *Gelişim ve Öğrenme*, Ankara, Nobel yay. 7.basım, 2000 s.54

⁴ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, İstanbul, İnsan Yay.,1998, s.20

tutumlarının bir tanzimidir.⁵ Tutumlar sosyal bilimler alanında çokça kullanılan davranış eğilimlerdir. Tutumlar, fertlerin objektif bir durum karşısında o durumla ilgilenmeleri sonucunda kendi davranışlarını belirleme tarzlarıdır. Yani tutum davranışın hemen öncesindeki safhadır.⁶ Tutumların bazı özellikleri vardır. Tutumlar doğuştan gelmez ve birey toplumsallaşırken kültürel olarak kazanır. Tutumlar geçici değildir ve bir devamlılık gösterirler. Tutumlar birey ile obje arasında bir düzenlilik olmasını ve toplumsal verilerin yordanabilir olmasını sağlarlar. Tutumlar bireysel ve toplumsal olabilirler. Tutumlar olumlu yada olumsuz davranışlara yol açarlar.⁷ Bu son özellik noktasında çeşitli itirazlar yapılmış ve itirazlara kaynak teşkil edebilecek çeşitli araştırmalar yapılarak tutum davranış arasında bir paralelliğin olmadığı öne sürülmeye çalışılmıştır. Fakat sonuçta tutum ve davranış arasında görülebilecek tutarsızlığın gerçek tutumun iyi bir şekilde saptanamaması sonucu ortaya çıkacağı kabul edilmiştir. Tutum ölçeğinin güvenilirliği oldukça düşükken yüksek bir davranış-tutum korelasyonu elbette beklenemez.⁸ Tutum ölçeğinin güvenilirliğinin kanıtlandığı ve tutumun iyi ölçüldüğü durumlarda tutum davranış arasında yüksek bir tutarlılığın bulunduğu çeşitli araştırmalar da saptanmıştır.⁹

Bir başka tarifle ise tutum bir kişiye, gruba, nesne ve durumlara karşı gösterilen devamlı ve kalıcı bir özelliktir.¹⁰ Buna göre tutumun bir objesi olacaktır. Bu obje yerine tutumu koyduğumuzda toplumsal hayatın öğeleri olan normlar, roller, değerler, ilişkiler, gruplar sosyal tutumun objeleri olacaktır. İşte sosyal tutum da sosyal olaylara, olgulara, normlara, değerlere, gruplara yani toplumsal hayatın öğelerine karşı gösterilen devamlı ve kalıcı olumlu veya olumsuz eğilimlerdir. Bu eğilimler, bireyin sosyal tutumlarını oluştururlar. Sosyal tutumlarda diğer tutumlar gibi çoğunlukla geçirilen yaşantı ve sosyal çevre etmenleriyle şekillenirler. Bir başka tarifle ise sosyal tutum, toplumca istenen tutum ve tavırların diğer insanlara yöneltilmesi, sosyal yaşama bu tavırlar ile dahil olunmasıdır.¹¹ Sosyal tutumlar, sosyal ilişkiler boyutunda bir psiko-sosyolojik derinlik taşırlar. Her tutum sosyolojik adesele insanlar arası hayatın renkli karmaşıklığı

⁵ R.M. Mac İver, C.H. Page, Cemiyet, (çev. Amiran Kutkan Bilgiseven) İstanbul, Devlet Kitapları, Meb. Basımevi, 1969, s.22

⁶ Amiran Kurtkan Bilgiseven, Genel Sosyoloji, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1995, s. 22

⁷ Ezel Tavşancıl, Tutumların Ölçülmesi ve Spss ile Veri Analizi, Ankara, Nobel Yay., 2002, s. 72

⁸ Tavşancıl, a.g.e., s. 89

⁹ J:L Freedman, Sosyal Psikoloji. (Çev: Ali Dönmez), İmge Yayınevi, Ankara, 1998, s.284

¹⁰ Sulhi Dönmezer, Toplum Bilim, İstanbul, Beta Yay, 1999, s. 84, Selçuk Budak, Psikoloji Sözlüğü, Ankara, Bilim Sanat Yayınları, 2000, s. 77

¹¹ Haluk Yavuzer, Çocuk Psikolojisi, İstanbul, Remzi Kitabevi, 16. basım, 1998, s.53

içinde ilişkilerde kaçınma ve yaklaşma modeline girer. Aşk ve sevgi tutumu yaklaşma, korku ve nefret de uzaklaşmaya götürür.¹² Sosyal hayatın öğelerine gösterilebilecek olumlu veya olumsuz eğilimler çerçevesinde, sosyal ilişkilerde ortaya çıkabilecek sağlıklı ve sağlıklı veya nitelikli ve niteliksiz ilişkiler ve bu ilişkilere sahip olan bireylerin sosyal durumları şu şekillerde tarif edilebilecektir.

Sağlıklı ve nitelikli sosyal ilişki, münasebette bulunanları mutlu eden ve olumlu bir toplumsal sonuç doğuran ilişkidir. Sağlıklı ve nitelikli sosyal ilişki olumsuz sonuçlar doğurmaz. Bu türden sosyal ilişkilere sahip bireyler toplumsal olgunluk yönünden uyumlu ve toplumsal becerileri yüksek kişilerdir. Bu kişiler aileleri, arkadaşları ve diğer yetişkin gurupları içinde mutlu ve rahat bir görünüm sergilerler. Konuşmaktan hoşlanırlar ve başkalarının söylediklerine de ilgi gösterirler. Başkalarını severler ve başkaları tarafından da sevilirler. Topluluk içinde esnek bir tutum benimserler, kabul gören davranışlar sergilerler. Kendilerini toplumsal durumlar da idare etmesini bilirler. Sosyal ilişkilerde olumsuzluklara yol açacak durumlara düşmekten kaçınırlar.

Sağlıksız ve niteliksiz sosyal ilişki ise münasebette bulunanları mutlu etmeyen, olumsuz bir toplumsal sonuç doğuran ve münasebette bulunanlarda kızgınlık, şiddet, nefret gibi olumsuz duygular oluşturan ilişkilerdir. Bu ilişkilere sahip bireyler toplumsal beceriler ve toplumsallaşma bakımından durgun kişilerdir. Bu kişiler aile, arkadaş ve yetişkin gurupları içersinde iken kendilerini rahat ve mutlu hissetmezler. Konuşmaktan ve bir arada olmaktan hoşlanmazlar. Dışarıdan gelen toplumsal uyarıcılara tepki göstermede isteksiz hareket ederler yada hiç hareket etmezler. İlişkilerinde ben merkezci düşünce hakimdir. Kendilerini toplumsal durumlarda uygun şekilde idare etmesini beceremezler.¹³

Sağlıklı-sağlıksız veya nitelikli-niteliksiz olmasına göre yukarıdaki şekilde açıklanabilen sosyal ilişkilerin toplum içerisinde topluma dahil olmaktan başlayarak genişleyen bir ağ içersinde yayıldığı görülür. Bu ilişkilerin başladığı ilk ortam ailedir. Birey ilişki kurmayı ailede öğrenir. Dolayısı ile, ilişkiler hususunda ailenin bir kültürlemesinden söz edilebilir. Aile toplumun temel birimidir. Bireyin hayatının her

¹² R.M. Mac İver, C.H. Page, a.g.e., s.22

¹³ Müjdat Avcı, Lise Öğrencilerinde Toplumsal Uyum Düzeylerine Etki Eden Toplumsal Nedenler- Erzurum Merkez Örneği, Erzurum, Atatürk Ün. Sos. Bil. Enst. 2003, s.45

anında ilişki içinde olduğu, ona karşı birinci dereceden sorumlulukları olduğu en küçük gurup ailedir.¹⁴ Toplum aileye çok önem verir. Güçlü bir toplumun temeli, iyi aile ilişkileridir. Kişiler aile yükümlülüklerini yerine getirmemeye başlayınca toplum gücünü kaybetmeye başlar.¹⁵ Aile sosyalleşmeyi sağlayan temel kurum olarak önem kazanır. Bu öneminden dolayı eğer çocuğun yetişmesinde ana ve babanın veya bunların yerine geçebilecek nitelikteki kimselerin etkisi olmaz yada etki kusurlu olursa, çocuğun sosyal bir varlık olarak davranışları da eksik ve kusurlu olmaktadır. Ana babalar, çocuğu beslerken, soyup giydirirken, temizlerken, banyo yaptırırken, uyuturken, kucağına alırken, soğuk, ilgisiz ve mekanik bir biçimde değil de, samimi, candan, ilgili ve şefkatli davranırsa çocuk beklenen derecede ve hızla bir sosyal varlık olabilir. Çocuk sosyal tepkiler göstermeye başlayınca, onun bu davranışlarını ilerde toplumca istenen davranışlara dönüştürmek için eğitilmesi ve toplumun değer sisteminin gereklerine göre davranış kazandırılması gerekir.¹⁶ Bu beklenen değer sisteminin gereklerine göre davranış kazandırılması sürecinin sonunda da aile ilişkilerinin sağlıklı olması beklenir.

Sağlıklı aile ilişkisi, kişinin anne babası ve kardeşleri ile dostça ilişkiler içinde olduğu, ailesini sevdiği ve ailesi tarafından sevildiği ilişkidir. Bu ilişkilere sahip bireyler, aile üyelerini normal ölçütler içinde kendilerinden isteklerde bulunan, ancak belli düzeyde bağımsız olma hakkını onlara tanıyan kişiler olarak görürler. Zamanlarının çoğunu aileleri ile birlikte geçirir ve birlikte etkinlik gösterirler. Sağlıksız aile ilişkisi ise karışıklık ve uyumsuzluk bulunan aile ilişkileridir. Bu tür ilişkilere sahip bireyler anne babası ve kardeşleri ile sorunları olan, aile üyelerini çok otoriter bulan, onların kendilerinden çok şey beklediğini düşünen kişilerdir. Çok zorunlu haller dışında evde olmaktan kaçınırlar ve evden kaçma ve uzak olma isteklerini sık sık dile getirirler.¹⁷ Aile ilişkileri diğer ilişkilere de bir başlangıç noktası olması açısından önemlidir. Bireyin ilerleyen yaşlardaki uyumsuz davranışlarının ve sağlıksız ilişkilerinin kökeninin, küçük yaşlardan itibaren özellikle ana babanın çocuğa karşı yetersiz yada olumsuz davranış sergilemelerinden kaynaklandığı, bir çok uzman tarafından belirtilmektedir. Psikolojik sorunlara neden olan ve bireyleri uyumsuz davranışlara iten bazı toplumsal etmenler günümüzün hızla değişen şartlarını da göz önüne aldığımızda çocukluktan itibaren bireylerin yaşadıkları toplumsal çevreleri, ailelerin sosyo-

¹⁴ Afacan, a.g.e., s. 113

¹⁵ Dönmezer, a.g.e., s. 195

¹⁶ Mürüvvet Bilen, Ailede Sağlıklı İlişkiler, Ankara, Mars Matbaası, 1978, s.115

¹⁷ Avcı, a.g.e., s.44

ekonomik durumları ve aile içi ilişkileri, okulda öğretmenleri ile olan ilişkileri ve aynı zamanda içinde bulunabilecek dönemlerin kendine özgü özellikleri olarak görülmektedir.¹⁸

Bahsedilen sosyal ilişkiler sürecinde aile kadar önemli olan bir başka kurum da, eğitim kurumları ve öğretmenlerdir. Bireyin sosyal hayata katılmasında önemli bir rol oynayan öğretmenler bireylerle daha çok formal şekillerde ilişki içersindedirler. Bu ilişki sürecinde birey, aile ortamında ve arkadaş ortamında informal şekillerde öğrenemeyeceği bilgileri ve toplumsallaşma modellerini öğrenir. Öğretmenler ile bireyin münasebeti uzun süre devam eder. Toplum tarafından bireyden öğretmenleri ile sağlıklı bir sosyal ilişki içinde olması beklenir. Öğretmenler ile kurulan sağlıklı sosyal ilişki onlara karşı daha çok saygı ve hürmet içeren davranışlardan oluşan ve konuşmalarda dikkatli olunan, adeta bir aile büyüğü gibi muamele edilmesi beklenen ilişkidir. Türk-İslam toplumunda ilme verilen önem de öğretmenlerle kurulacak ilişkilerin niteliğini yükseltmede önemli rol oynamaktadır. Hazreti Ali'ye rivayet edilen "bana bir harf öğretenin kırk yıl kölesi olurum" sözü ve bunun toplumumuzda oldukça yaygın olarak zikredilmesi öğretmenlere karşı ilişkilerde toplumda beklenen niteliği göstermektedir. Öğretmenlere karşı olumsuz ve sağlıksız ilişki ise onlara karşı saygılı olunmayan, öğretmeni örnek alınabilecek biri olarak görmeyen, öğretmenin sevilmediği ve hatta sert tepkiler verilebilen ilişkilerdir. Bu tür ilişkilere ergenlik dönemindeki bireylerde rastlanabilmektedir.¹⁹

Sosyal ilişkiler sadece bireyin topluma karşı görevlerini içeren ve bireyin görevlerini yerine getirdiği ilişkiler değildir. Toplum, bireyin birtakım ihtiyaçlarını da karşılar. Bu ihtiyaçlar güvenlik, cinsellik, kişisel tatmin gibi ihtiyaçlardır. Birey sosyal ilişkileri vasıtasıyla bu ihtiyaçlarını karşılar. Akran grupları ile arkadaşlık üzerine kurulan sosyal ilişkiler de bu ihtiyaçları gidermede etkin bir rol oynar. Arkadaş ilişkileri daha sıcak, samimi ve bireyin kendini ortaya koyabileceği ortamlar hazırlar. Toplumsal baskının daha az hissedildiği bu ilişki türünde toplumsallaşmaya dair çok şey öğrenilir. Birey arkadaşlık ilişkilerine çocuklukta oyun gruplarıyla başlar, okul yıllarında sınıf arkadaşlıkları ile devam eder, ilerleyen yıllarda da gençlik grupları gibi farklı yaş ve sosyal yapılardan bireylerle arkadaşlık ile sürer.

¹⁸ Avcı, a.g.e., s.14

¹⁹ Yavuzer, a.g.e., s.293

İlk psiko-sosyal ilişkiler ve uyumlar ana-baba ile ve diğer yakınlarla ailede olmaya başlar ve ilk uyum ve ilişki metotları ailede yer alır ve benimsenir. Büyüdükçe ve dış dünyadaki temaslarımız genişledikçe diğer insan grupları ile ilişkilerimiz artar ve diğerlerini görerek her gün öğrenmek suretiyle yeni uyum metotlarını bize öğretir. Her yeni çevreye giriş, yeni insanlar veya olaylarla karşılaşma psikolojik ve toplumsal hayatımızda bir reaksiyon yaratır. Bütün bunlara karşı uyumlar ve tutumlar oluşur.²⁰ Arkadaş ilişkileri hem yeni uyum sağlanacak ortamı, hem de uyum ve ilişkinin öğrenileceği ortamı oluşturur. Sağlıklı arkadaş ilişkileri, paylaşma, fedakarlık, hoşgörü, sevebilme gibi kavramlarla ilintilidir. Bu nitelikleri taşıyan bireyler ve ilişkiler sağlıklı arkadaş ilişkilerini oluştururlar. Sağlıksız arkadaş ilişkileri ise daha çok bencilliğin hakim olduğu, sevgi, hoşgörü, fedakarlık, paylaşma gibi değerlerin bulunmadığı ilişkilerdir. Sağlıklı arkadaş ilişkileri, fertleri mutlu ve kişisel bakımdan tatmin eder. Sağlıksız ilişkiler ise kişileri mutlu etmediği gibi mutsuz eder ve kişisel bakımdan da tatmin etmez.

Arkadaşlık ilişkileri dahilinde, dünyanın bir yarısını oluşturan karşı cinsle ilişkilerde toplumsallaşma boyutunda kazanılması ve incelenmesi gereken ilişkilerdir. Karşı cins kavramı erkekler için kadınları, kadınlar için de erkekleri ifade eder. Karşı cinsler arası ilişkiler, toplumsal yargılara sıkça maruz kaldığı için önemli bir toplumsal konuma sahiptir. Biraz da dini bir veche taşıdığı için bu ilişki türüne ait ideal bir tanımlama ve sınırlama yapmak zor görünmektedir. Zira farklı yorumlar olması dolayısı ile bu ilişkiler farklı toplumsal tepkiler alabilmektedir. Burada dini hükümlerin de, insan doğasına uygun ve insanın toplumsal ihtiyaçlarını gözeten ince anlayışlar ortaya koyduğunu hatırlatmak yerinde olacaktır. Bu açıdan dinin etkisi de dahil, toplumsal alanda karşı cinsler arası ilişkilerde beklenen standartlar, sınırları belli olan ve bir art niyet taşımaması açısından bireylerin birbirleri ile ilişkilerinde kendi cinslerinden birisi ile münasebet içindeymiş gibi rahat olabilmeleri esasına dayanan standartlardır. Bunun dışındaki normlara aykırı, aşırı uçlardaki ilişkiler genellikle yakışsız olarak nitelenmektedir ve toplum bunlara pek müsamaha göstermez. İçinde bulunulan durumlara uygun, orta yolu bulabilmiş ilişkiler toplumca tercih edilen ilişkilerdir.

Sağlıklı şekilde karşı cinsle ilişkilere sahip bireyler karşı cinsten biriyle arkadaşlık yapabilen ve bundan hoşlanan, güçlü cinsiyet dürtüleri olan, karşı cinsle

²⁰ Rasim Adasal, Modern ve Medikal Psikoloji, Ankara, Ankara Üniv. Basımevi 2.Basım, 1973, s.88

sorunu olmayan, kişisel yaklaşımlara sıcak bir şekilde karşılık veren hayata şevkle sarılan, ilişkilerinde rahat olabilen sağlıklı ve canlı kişilerdir. Karşı cinsle sağlıklı ve niteliksiz ilişkilere sahip bireyler ise karşı cinsle arkadaşlık yapamayan, arkadaşlık yapmaktan hoşlanmayan, karşı cinse karşı sorunları olan, diğer insanlara karşı mesafeli, fazla düşünceli, karşılıklı ilişkilerden doğan mücadelelerden ürken ve değişik durumlara intibak etmelerini sağlayacak yeterli davranışlara sahip olamayan yada gösteremeyen kişilerdir.²¹

Bireylerin yaşadıkları fiziki ortam ve bu ortamlardaki bireylerle uyumları açısından sosyal ilişkiler bazında komşuluk ilişkileri ve bu ilişkilere bakışları önemlidir. Bireyin ailesinden sonra ilk sosyal ilişkiler kurduğu kişiler arasında komşularda vardır. Bir fiziki ortam zorunluluğu sebebiyle münasebet kurulan komşuların bireye verdikleri tepkiler toplumsal yaşamın bir parçasıdır. Çocukluk dönemindeki birey, komşuları model olarak bile alabilmektedir. Fiziki yakınlığın gerektirdiği sosyal yakınlığın kendini sosyal ilişkilerde de göstermesi beklenir. Komşuluk üzerine toplumumuzda olan “komşu komşunun külüne muhtaçtır” , “ev alma komşu al” gibi atasözü ve deyimler komşuluk ilişkilerinin önemini vurgulamaktadır. Toplumca beklenen sağlıklı komşuluk ilişkileri de, selam verilen, hal-hatır sorulan, darlık-ihhtiyaç zamanlarında yardımcı olunan, ortak zaman ve maddi değerler gibi paylaşım unsurları olan, diğerinin her şeyine kendininmiş gibi göz kulak olunan, rahat, dostça ilişkilerdir. Toplumca benimsenmeyen sağlıklı ve nitelikli olarak nitelenemeyecek komşuluk ilişkilerinde ise selam verme, hal-hatır soruma gibi diyaloglar olmaz veya nadiren olur. Böyle ilişkilerde ihtiyaç gözetme, zaman paylaşma, komşunun eşyasına sahip çıkma gibi davranışlara rastlanmaz. Bu tür ilişkilere sahip bireylerde sevgi ve hoşgörü eksikliğinden söz edilebilir. Komşuluk ilişkilerinde hoşgörü eksikliği olmaması gereken bir durumdur. Çünkü ilişki sürecinde çözümü imkansız gibi görünen pek çok sorunun çözümü hoşgörü ile mümkün olmaktadır.

Herhangi bir bireyin komşuluk ilişkileri çok sağlıklı ve iyi olabilir. Fakat böyle bir kişinin yine komşusu olmasına rağmen daha olumlu veya olumsuz tutumlara sahip olduğu, daha özel ilişkileri de olabilir. Bu ilişkiler bireyin farklı mezhep, din ve etnik gruplarla ve mensup bireylerle ilişkileridir. İnsanlar ortak amaçlara ulaşmak için,

²¹ Veysel Uysal, Dini İnanç ve Tutumların Şahsiyet Özelliklerine Etkisi, İstanbul, MÜİF Yay., 1998, s.51

aralarında belirli derecede bir işbirliği kurup birbirleriyle sosyal ilişkilere girişmekte ve bunda sosyal grup kavramı doğmaktadır.²²

Karşılıklı ilişkilerimizde insanları bütünleştiren ve ayıran güçler birlikte faaliyettedirler. Bu bakımdan, gruplar genel sosyal süreçlerin az veya çok istikrar sağlayıcı sonuçları olarak da tanımlanabilir. Grup kelimesi 18.yy başlangıcında sosyal bir anlam elde etmiştir ve günümüzde hemen bütün dillerde en çok kullanılan sözcüklerden biri olmuştur. Genel olarak grup, yapı ve büyüklüğü çok değişik olabilen sayısı az yada pek çok insanlardan oluşmuş birliktelikleri ifade eder. Sosyal grupların belirli bir derecede örgütlenme, psikolojik paylaşım ile kişiler arası etki-tepki ilişkisi, çeşitli fonksiyonlar görme, süreklilik, davranış kalıpları ortaya koyma gibi özellikleri vardır.²³ Sosyal gruplar, günlük hayat içerisinde belirli amaçlar için işbirliği kurularak oluşturabildiği gibi, doğuştan getirilen veya belirli bir toplumsal amacı olmayıp sadece inanışlar üzerine birleşen insanlar tarafından da oluşturabilir. Dini gruplar ve etnik gruplar buna örnek gösterebilir. Sosyolojik olarak grupların sınıflamasında tam bir mutabakat sağlandığı söylenemez.²⁴ Grupların en doyurucu ve sosyolojik olarak önemli sınıflaması, grupları insanların grup yaşamında yerine getirmek zorunda oldukları temel evrensel sosyal işlevlere dayanarak sınıflamaktır.²⁵ Bu sınıflama içinde din ve mezhep grupları özgün olarak kendi başına, etnik gruplarda aileye bağlı olarak temel gruplar içinde yerlerini almış olacaktırlar.

Toplumda her zaman bulunabilecek böyle farklı gruplar ile ve bu gruplara mensup bireyler ile ilişkiler, toplumsal yapıya zarar vermeyecek ve tarafları mutsuz etmeyecek esaslara dayanmalıdır. Farklı dini gruplar, kendi içlerinden gelen tarihi ve kültürel yapıları dolayısıyla diğer dini gruplara karşı farklı tutumlara sahip olabilirler. Genel olarak din, insanlık işlerinde birleştirici bir güçtür. Emile Durkheim, dinin temel görevinin sosyal bütünleşme olduğunu söyler. Dini olaylar insanlar arasındaki dayanışma duygusunu artırır. Sosyologlar arasında bu konuda kayda değer bir uzlaşma vardır.²⁶

²² Dönmezer, a.g.e. s.163

²³ Dönmezer, a.g.e. s.164

²⁴ Afacan, a.g.e. s.105

²⁵ Afacan, a.g.e. s.104

²⁶ Afacan, a.g.e.,s.261

Dini guruplar arası ilişkilerde dinin, olumsuz bir etkisinin olduğu düşünülebilir. Tarih sahnesi de buna bir kaynak olarak gösterilebilir. Fakat dikkatli düşünüldüğünde ve incelendiğinde dini guruplar arası ilişkilerde olumsuzlukların ve hatta şiddetin ortaya çıkmasının sebebinin insan faktörü olduğu görülür. Wach bu konuya dinin bazı olumsuz tesirlerinin de olabileceğini söyleyerek girmiştir. “Sosyolojik söylemek gerekiyorsa dinin çifte tesiri bulunmaktadır. Olumlu veya bağdaştırıcı ve bütünleştirici tesir. Yıkıcı ve bozucu tesir. Her yeni din, yepyeni anlayışlarla gelir, onları yıkar, yeni bir dünya yaratır. Tabii ve tarihi veriler iptal edilmek üzeredir. Ve eşyanın yeni düzeni eskisinin yerini alır. Bu değişiklikler ihtilalci olabilir.”²⁷ Wach’ın da üzerinde durduğu gibi dini guruplar arası eski-yeni ilişkisi, sosyal süreçlerde çatışmalara sebep olabilmıştır. Dini guruplar arasındaki ilişkiler konusunda, dini nasların çatışmaları sürükleyen hükümleri yoktur. Bilakis dinlerde dini davet kaygısı ile diğer din mensuplarına daha yakın davranıldığını görüyoruz. Bunun örneğine İslamiyet’te tebliğ, Hıristiyanlıkta da misyonerlik müesseselerinde rastlayabiliriz.²⁸ Bilhassa bu anlayış mistik dini anlayışlarda daha çok görülebilir. Dini guruplar arasında çatışmalı ilişkilerin olabilmesini, toplumsallaşmada anlaşılmazlığın uzaklaşmayı doğurması ilkesine bağlayabiliriz. Bu din içinde böyledir. Eğer kişi sizi anlamıyorsa tehdit olarak görür ve uzaklaşır. Toplumsallaşma ile yakınlaşma doğru orantılıdır ve toplumsallaşma dünyanın en önemli özellikleri ile alakalı sürekli bir uzlaşmayı temin etmeyi amaçlar.²⁹

Şu halde dini guruplar arası ilişkilerde de toplumsal bütünleşmeyi ve toplum olarak barış içinde sosyal hayatı devam ettirmeyi engelleyici bir faktör yoktur diyebiliriz. Farklı dini guruplar ve bu guruplara mensup bireylerle ilişkilerde evrensel değerlere dayanan sosyal hayat manzumesi içinde devam etmelidir. Farklı mezheplere mensup bireyler ile münasebetler de, bu mezhepler aynı dinin farklı yorumları olduğu için gerek dini gerek toplumsal olarak sağlıklı ve olumsuz bir sosyal ilişkiye bahane olamazlar. Farklı dini gurup ve mezhebe mensup bireyler ile sağlıklı sosyal ilişkiler de, bireyin kendi din ve mezhebenden herhangi biri ile ilişkileri gibi daha önce açıkladığımız sağlıklı sosyal ilişkiler evsafında olmalıdır. Yine bu konuda sağlıklı, olumsuz ilişkide sağlıklı sosyal ilişki niteliğine sahip ilişkilerdir.

²⁷ Joachim Wach, Din Sosyolojisi, (çev. Ünver Günay), Kayseri, Erciyes Üniv. Yay., 1990, s.67

²⁸ Mustafa Çağrı, “Davet”, İslam Ans., T.D.V. Yay., C. 9, İstanbul 1994, s.16

²⁹ Peter Berger, Dinin Sosyal Gerçekliği (Çeviren Ali Coşkun,) İnsan Yayınları, İst. 1993, s.63

Etnik grup, sosyal guruplar sınıflaması yapıldığında ortak kültür gelenekleri sebebiyle bağıllık gösteren kültürel cemaatlere dahil edilebilir.³⁰ Etnik grup coğrafi bir bölgeye yerleşmiş bir insan gurubu olması, kişisel faaliyetleri örgütleyen bir sosyal sistem ve ortak kültür olması, bu fertlerin birlik beraberlik yani biz bilincine sahip olmaları dolayısıyla cemaatsel özellikler taşımaktadır. Etnik guruba mensup olma doğuştan getirilen bir özelliktir. Nasıl ki birey anne babasını seçemiyorsa, hangi etnik guruba mensup olacağını da belirleyemez. Bu açıdan farklı etnik guruplara mensup olmak daha olumlu veya olumsuz sosyal ilişkilere sebep olmamalıdır. Bireyin hayatında yaşadığı kişisel tecrübeleri sonucu farklı guruplara karşı çeşitli tutumları olabilecektir. Sosyal ilişkilere bu gibi nedenlerle oluşabilecek ön yargılar ve farklı yaklaşımlar toplumsal ve kişisel açıdan olumsuz sonuçlar doğurabilecektir. Bu, toplumsal hayat açısından dikkat edilmesi ve önüne geçilmesi gereken bir noktadır.

Farklı etnik guruplar ile sağlıklı sosyal ilişkiler, hiçbir önyargıya dayanmayan, münasebette bulunanları mutlu eden, olumlu, tarafların iyi niyetli oldukları ilişkilere. Farklı etnik guruplardan bireylerle sağlıklı olan ilişkilere, önyargılara dayanan, münasebette bulunanları mutsuz edebilen ve olumsuzluklar doğurabilen, tarafların iyi niyetlere sahip olmayabildikleri ilişkilere. Bir toplumun huzur ve barış içerisinde bir toplumsal hayat yaşayabilmesi için farklı etnik guruplar arasında sağlıklı sosyal ilişkiler bulunması çok önemlidir.

Bahsi geçen ilişkilere girebilecek bireyin, toplumsal hayatı doğru algılayıp, kendini bu hayatta sağlıklı sosyal ilişkiler için konumlandırabilmesi sosyal ilişkiler açısından başlangıç noktasıdır. Sosyalleşirken bireyin bunu başarması gerekir. Sosyalleşme sürecinde, sosyolojik olarak objektif ve subjektif yönlerden bahsedilebilir. Objektif yönden sosyalleşmede, toplum bakımından insan üzerine faaliyette bulunan sosyal etkenlerin etkisi söz konusudur. Subjektif olarak ise, insanın kendisini çeviren varlıklara uyarken geçirdiği uzun ve büyük kısmı bilinçli olmayan içsel tepkiler incelenir.³¹ Bu içsel tepkiler çerçevesinde, kişiliğin topluma yönelik tutumları bireyin sosyalleşmesini şekillendirmektedir. Sosyalleşme süreci üzerine yapılan çalışmalarda, özbenliğin sosyal bir sonuç olduğu hususunda kuvvetli deliller ortaya konulmuştur. Bu sebep sonuç ilişkisi ters yönlü işletildiğinde sosyalleşmede bir özbenlik etkisinden

³⁰ Dönmezer, a.g.e., s.212

³¹ Dönmezer, a.g.e., s. 127

bahsetmek zorunluluğu hasıl olacaktır. Sosyolojik olarak bu benliğin, sosyal durumlara kendini dahil edebilmesi durumuna sosyal benlik diyebiliriz. Zira zaten özbenlik de, bir kişinin kendisini başkalarının gördüğünü sandığı biçimde görmesi ve böylece oluşan kendi imajına etkisidir.³² Sosyal benlikte bireyin kendini olaylara dahil görebilme derecesidir.

Sosyal psikolojide de konu, guruba uyum davranışı ve etki eden kişisel faktörler başlığı altında benliğin etkisi olarak incelenmiştir. Buna göre, insanların benliklerinin farklı yönlerini ön planda tuttıkları anlaşılmıştır. Bazı insanların benliklerinin ilişkisel yönleri önem taşıırken, bazılarının da bireyci benliklerini öne sürdükleri tespit edilmiştir. İlişkisel benlik, gurup içinde anlam kazanan, kişilerin gurubun ne dediğine, dolayısı ile sosyal normlara dikkat etmelerine yol açan benliktir. Bireyci benlik ise, kişinin kendi düşüncelerini ve ilkelerini daha fazla önemseydiği ve kendini guruba uymak zorunda hissetmeyen benliktir.³³ Toplumsallaşma açısından bireyin ilişkisel benliğe sahip olması arzulanan bir şeydir. Sosyal ilişkilerin incelendiğı bir çalışmada ilişkisel benliğe dair bir yoklamanın da yapılması zorunluluktur.

Sağlıklı ve olumlu sosyal benlik algısına sahip birey toplumdan beklediğı tutumu görebilen, toplumla daha uyumlu, sosyal ilişkilerde rahat görünen ve daha başarılı, genellikle daha mutlu ve toplumsallaşmaya daha yatkın bireydir. Sağlıksız ve olumsuz sosyal benlik algısına sahip birey ise toplumdan beklediğı tutumu göremeyen, sosyal ilişkiler ve toplumsallaşma konusunda içsel engelleri olan sosyal ilişkilerde pek rahat görünmeyen ve başarısız, çok mutlu olamayan, toplumsallaşmaya yatkın olmayan bireylerdir. Sağlıklı sosyal benlik algısına sahip olup da sağlıklı sosyal ilişki kurmak isteyen bireyin uyması gereken bazı normlar ve değerler de vardır. Bu değerlerin başlıcalarının incelenmesi sosyal ilişkilerin ele alındığı bir çalışmada gerekli görülen bir husustur.

2.Sosyal İlişkilere Temel Olan Başlıca Değerler

³² Dönmezer, a.g.e., s. 127

³³ Çiğdem Kağıtçıbaşı, Yeni İnsan ve İnsanlar, İstanbul, Evrim Yay, 1999, s. 86

Toplumun kabul ettiği değerlere sahip çıkmak, sosyal normları kabul etmek, sosyal rolü daha iyi oynamak, daha toplumsal bir birey olmak, dolayısıyla daha sağlıklı bir sosyal tutuma ve ilişkilere sahip olmak demektir. Sağlıklı sosyal ilişki ve tutum da sağlıklı sosyalleşme yani toplumsallaşma, toplumsal birey olma demektir. Sosyal değer, sosyal normla yakından ilgili bir kavramdır. Bir toplum içinde varolan ve değerlendirmelerde kullanılan standartlar değerlerdir.³⁴ Onlar, kültüre ve topluma anlam katarlar, toplumda paylaşırlar ve insan davranışları ile tavır ve hareketlerinin de yöneticileridir. Değerlerin toplumların işleyişlerinde hayati yerleri vardır. Toplum, sosyal rolleri değer dereceleri ile çepeçevre kuşatır ve bireylerde davranış örüntülerini bu değerlere göre saptarlar.³⁵

Değerler başlığı altında, sosyal münasebetleri kolaylaştırması veya zorlaştırması ve değerlendirmeler de çokça kullanılan başlıca standartlar olmaları dolayısıyla bencillik, diğergamlık, adalet duygusu, menfaatçilik, örf adetler, grup adaptasyonu, sosyal farklılıkları kabullenebilme, bağınazlık, nezaket, sosyal cesaret, yardımseverlik, yalan ve saldırganlığı ortaya koyması dolayısıyla kin duygusu ele alınabilir. Bunlar birer toplumsal değerlendirme ölçütleri olarak kabul edilebilir. Sosyal tutumu ölçmede kabul edilen bu ölçütler, toplumun bireyden beklediği ve bazıları da görmek istemediği davranışlardır. Toplum bireyleri değerlendirirken genellikle bu değer bilincinin bireyde bulunmasını bekler ve değerlere ters düşecek bir harekette bulunup bulunmadığını göz önünde tutar.

Bunlardan diğergamlık toplumun bireyden beklediği bir şeydir. Nerdeyse tüm sosyal roller diğergamlık ile kuşatılmıştır. O bencilliğin zıddı olan pozitif bir tutumdur. Toplum bazı durumlarda bireyden karşısındakine veya gruba kendinden daha fazla önem vermesini bekler, bu beklenti diğergamlıktır.³⁶ Aynı şekilde kişinin kendini karşısındakinin yerine koyabilmesi olan empati de diğergamlık ile ilişkilendirilebilir. Sadakat, vefa gibi bir takım alt kavramlarla da yakından ilgisi olan ve onların göstergesi olan diğergamlık önemli bir sosyal tutum faktörüdür. Milli ve manevi duyguların ayakta tutulması ile ve yeri geldiğinde savunulması ile ilintili olarak bireyin kendi çıkarlarını düşünmeden kendini tehlikeye atabilmesi de diğergamlık ile açıklanabilir.

³⁴ Günay, a.g.e.,s. 21

³⁵ Afacan, a.g.e, s. 84

³⁶ Cole, a.g.e., s. 18

Farklılaşma da sosyalleşme içinde bir ilkedir. Makineleşen hayat içerisinde aynı şeyleri yapan, aynı zevklere sahip, aynı şeyleri izleyen ve dinleyen insanların ortaya çıkması bir tehlikedir. Modern iş hayatında ve özel hayatta biteviyeleşmiş davranışlarla ferdin yaratıcı kuvvetlerinin engellenmesini önlemek ve ferdi hak ve özgürlüklerin korunması sağlamak cemiyetin bir problemidir. Bu farklılaşma, yanlış da anlaşılmalıdır. Farklılaşma, sosyalleşme ve sosyal gelişme çerçevesinde ele alınması gereken bir kavramdır.³⁷ Sosyal ilişki ve tutum tespitinde bu farklılıkları algılayabilmiş ve farklılıkların gereklerini yerine getirebilen bireyleri ortaya çıkarmakta önem kazanmaktadır. Birey sosyal ilişkilerinde farklı düşüncelere, düşünüşlere saygılı olmalı, farklı durumların ve düşüncelerin toplumsal yaşamın bir gereği olduğunu idrak edebilmelidir. Toplum tarafından kabul edilen birey, toplumu olduğu gibi kabul edebilen bireydir. İlişki halinde olduğu bireyleri olduğu gibi kabul edemeyen birey, onların seçimlerine ve iradelerine saygıyla yaklaşamaz ve dolayısı ile bir çatışma halinde olur.³⁸ Bu ilkeyi kavrayabilen birey ise toplum tarafından kabul görür ve sosyal ilişkilerinde daha başarılı olur. Ayrıca çağdaş toplumsal bir yaşam biçimi olarak demokratik toplum hayatının ön şartlarından biri de düşünceye saygı kavramıdır.³⁹

Gurup adaptasyonu da hiç şüphesiz sosyalleşmenin çok önemli bir parçasıdır. Ferdin bir gurup tecrübesi geçirmeksizin sosyalleşmesi mümkün değildir.⁴⁰ Bir gurup organizasyonuna karşı tutumu, ona uyum sağlayabilmesi, sosyalleşme ve sosyal ilişkiler açısından konu bağlamında ele alınması uygun görülen bir durumdur. Bir guruba mensup olma toplumsallığın gereklerinden ve sonuçlarından biridir. Sosyalleşme sürecinde guruba mensup olma düzeyini incelemek kaçınılmazdır. Bir guruba mensup olma “gurup içine doğru tutum” bir de “gurup dışına doğru tutum” olmak üzere iki türlü tutum biçiminin yerleşmesini sonuçlamaktadır. Bizler ve onlar ayrımı çoğu kere kişideki iki çeşit tutumu belirtir.⁴¹ En küçük guruptan en büyük guruba kadar herhangi bir guruba mensup olabilmek için “gurup içine doğru tutum” olarak nitelenen biz duygusuna sahip olabilmek gerekir. Bu duyguya sahip bireyler, gurupla birlikte faaliyette bulunma, guruba ait psikolojik ve fonksiyonel boyutları paylaşım gibi gurup davranışlarını göstereceklerdir. Gösterilen davranışlarda sosyal ilişkilerin mahiyetini

³⁷ Kurtkan Bilgiseven, a.g.e., s.141

³⁸ Kurtkan Bilgiseven, a.g.e., s. 65

³⁹ Dönmezer, a.g.e., s. 371

⁴⁰ Kurtkan Bilgiseven, a.g.e., s.139

⁴¹ Dönmezer, a.g.e., s.168

oluşturacaktır. Biz olabilme şuuruyla sosyalleşme adına sergilenen bu davranışları gurup adaptasyonu olarak nitelenebilir. Guruba adapte olan birey gurup davranışlarına uyum sağlayabilecek ve gurupla sağlıklı sosyal ilişki kurabilecektir.

İnsanın çevresine karşı ilişkilerinde ona karşı oluşan tutumlarda önemli rol oynayan bir faktörde güvenilirliklerdir. Ancak güvenilebilen insan başarılı bir ilişki kurabilecektir. Güvenilirlik bireyin adil olması, adalet duygusuna sahip olması ile ilgili bir durumdur. Adalet duygusuna sahip birey, toplum içerisinde hem daha saygın bir rol edinebilecek hem de ilişkilerinde daha kolay yol alıp, daha başarılı olacaktır. Adaletle yönelik tüm toplumlarda ve özellikle Türk toplumunda çok önemli görülmektedir.⁴² İnsanın gerçek manada insan olabilmesi, cemiyet hayatının gerektirdiği şekilde egoizmi belli bir ölçüde terk edebilmesi ile mümkündür. Bu terk edişin tam manası ile gerçekleşmesi de yüksek seviyeli bir sosyalleşme ile mümkün olacaktır. Böylece fert sosyal bir terbiye ile kendi psikolojik alemini ıslah ederek, kendisi hakkında dahi objektif hükümler verebilen gerçek manada insan haline gelir. Evrensel sosyal kültürde bulunması gereken ve Türk kültürünün temelinde bulunan adalet duygusu, bireyi toplum bazında düşünmeye, cemiyetin dertlerine nüfuz etmeye yöneltir. Adalet duygusu ile olgun bir kişilik kazanan birey, saygın bir yer edinecek sosyal ilişkileri de bu bağlamda güçlenecektir.

Toplumsal yaşam insanların ilişki halinde olması gerçeğine dayanır. Ucu açık bir zaman içinde insanların ilişkilerinde bireysel ve toplumsal ilerleme ve faydalar içeren bazı davranış kalıpları ve değerler ortaya çıkmıştır. Bu değerler, toplumsallaşabilmek için birer ön şart konumundadır. Birey gerektiğinde kendi maddi durumundan feda edebilmeli ve topluma sarf edebilmelidir. Yardımseverlik değer hükmü iyi işlenebildiği takdirde sosyal adaletin temelinde yer alabilecek, yüksek bir vergi ahlakını, dayanışmayı ve netice itibarı ile milli ve toplumsal refahın artmasını sağlayacak ve her türlü ferdi ve toplumsal başarıyı da teşvik edecektir.⁴³ Evrensel değerlere ulaşabilmiş birey toplumun üyelerine insan nazarıyla bakabilen bireydir. Bu birey, insanın yeri geldiğinde yardıma ihtiyaç duyabileceğini bilir ve bunun için yardım edebilir. Yardımsever birey bencilliğine hayır diyebilmiş ve sosyalleşme yolunda ciddi

⁴² Amiran Kurtkan Bilgiseven, Türk Milletinin Manevi Değerleri, İstanbul, Orkun Yayınevi, 1984, s. 66

⁴³ Kurtkan Bilgiseven, Türk Milletinin Manevi Değerleri, s. 77

anlamda yol alabilmiş bireydir. Yardımsever birey sosyal ilişkilerinde başarılı olabilecektir.

Yukarıda geçen sosyal değerler, sosyal kültürün bir ögesi olan örf ve adetler içinde sistemleşmiş şekilde bireye sunulmaktadır. Yaygın ve nüfusun büyük bölümü tarafından uzun zamanlardan beri tekrar edilip gelen ve bir resmi otoriteye dayanmadığı halde kendiliğinden oluşan, toplum içindeki ilişkileri yöneten normlara adet, çok yüksek derecede bir değerlendirmeye konu olan sosyal normlara ise örf diyoruz.⁴⁴ Toplumsal ilişkileri yönetmesi dolayısı ile konuya dahil olan örf ve adetler, ilişkiler konusunda davranış standartları getirirler. Örf ve adetleri yerine getirmeyi amaçlayan birey, kendiliğinden sağlıklı sosyal ilişkiler yerine getirmiş olacaktır. Örneğin, özel olarak yakın akraba ile ilgilenmek için zaman ayırmayan fakat örf ve adet gereği akraba ziyareti yapan kişi hem örf ve adeti yerine getirmiş olacak hem de sağlıklı yakın akraba ilişkisi geliştirmiş olacaktır. Örf ve adetlerin sosyalleşme ve sağlıklı sosyal ilişki yolunda olumlu etkileri çoğaltılabilir.

Fert ne kadar toplumsallaşma ve sosyal ilişkiler kurma yolunda ahlaki ve insani değerlere sahip olsa da guruba katılım konusunda istekli olma ve gösterilen tepkiyle olumsuz etmenlere göğüs gerebilme gibi niteliklere de sahip olmalıdır. Bireyin topluma katılım konusunda gösterdiği gayrete sosyal girişkenlik denilebilir. Toplum bir bireyi nitelendirirken “girişken” veya “girişken değil” gibi değerlendirmelerde bulunabilmektedir. Girişkenlik toplumun sosyal ilişkiler açısından bireyden beklediği bir davranıştır. Girişkenlik yanında sosyal cesarete yine bireyden beklenen bir davranıştır. Sosyal davranış, bir gurup içinde sergilenmektedir. Gurup içinde bu davranışın sergilenmesi bir takım tepkileri de beraberinde getirebilecektir. Bireyin guruba tam katılımı ve sosyalleşebilmesi açısından bir takım tepkileri kabullenebilecek bir toplumsal bilinç sahip olması esastır. Bu bilinç olmadan topluma adapte olmak daha zor olacaktır. Bazı bireylerde böyle bir takım toplumsallaşma problemleri yaşanabilmektedir. Bunları ayrıntılı olarak konu edinmek psikolojinin konusu olabilir. Fakat konu açısından böyle bir konunun, toplumsal açıdan incelenmesi faydalı olacaktır. Sosyal girişkenlikle de bağlantılı olan sosyal cesareten maksadımız gurup ortamında çevreden gelebilecek olumlu veya olumsuz tepkileri göze alarak sosyal davranışı gösterebilmektir. Toplumda medeni cesaret olarak da isimlendirilebilen bu kavramı

⁴⁴ Dönmezer, a.g.e., s. 245

sosyal cesaret olarak tanımlamak uygun olacaktır. Sosyal cesaret sahibi bireylerin ilişkilerinin daha sağlıklı ve olumlu olması beklenir.

Bireyin topluma karşı iyi niyetli olabilmesi kadar bunu ifade edebilmesi de önemlidir. Özellikle bire bir ilişkilerde karşıdaki fertlerin insanı değerlendirme kıstasları, sahip olunan düşünce ve niyetlerin sunumudur. Şüphesiz kaba bir sunum ile nazik bir sunum arasında çok fark vardır. Bireyin sahip olduğu düşünceleri en güzel ve uygun şekilde muhatap olunan hedefe aktarabilmesi, karşı tarafta bir rahatsızlık oluşturmadan iletişim kurabilmesini nezaket, bunun zıddını ise kabalık olarak niteleyebiliriz. Buradan hareketle, nezaketin sosyal ilişkileri etkileyeceği açıktır. Sosyal ilişkilerde nezaket, sağlıklı ve olumlu sosyal ilişkilere, kabalık ise olumsuz sosyal ilişkilere sebep olacaktır.

Sosyal ilişkilerde olumluluğa neden olduğu için aranan bazı değerler olduğu gibi olumsuz olan ve istenmeyen bazı durumlarda olabilmektedir.

Bunlardan bencillik bireyde bulunmaması beklenen bir tutumdur. Bencillik sosyalleşmeyi engelleyen içsel bir etmendir. Bireyin sosyalleşmesi bazen bazı içsel faktörlerce engellenir. Bu engeller ego ve sosyalleşme arasında bir ikilik oluşturarak hem şahsiyete hem de sosyalleşmeye ve sosyal bütünleşmeye zarar verirler. İşte bunlardan en önemlilerinden biri bencilliktir. Bencillik bireyin toplumsal gerçekliği ve toplum içinde yaşadığı gerçeğini kavrayamayarak sadece bireysel ihtiyaçlarını düşünmesi durumudur.⁴⁵ Kişi ne kadar bencilse o kadar az topluma uyum sağlayabilir. Grup bencil bireyi kabul etmede zorlanır. Emile Durkheim bencilliği bir intihar çeşidi ve dolayısıyla intihara götüren bir kavram olarak ele almış ve incelemiştir. Bencil birey, toplumda o kadar çok dışlanır ki bu onu intihara bile götürebilir. Ama birey bencillikten kurtulabildiği ölçüde topluma kabul edilir ve sosyalleşir.⁴⁶ Bencillik işte bu sebeplerden dolayı sosyal ilişki ve tutum tespitinde ölçüt olabilecek önemli bir kıstastır.

Görüldüğü üzere bencillik sosyal ilişkilerin engellerinden biridir. Bencilliğin göstergelerinden biri bireyin toplumsal ilişkilerinde, ilişki halinde olduğu bireylerden önce kendi menfaatini düşünmesidir. Bu, toplumsal olarak olumsuz karşılanan bir davranıştır. Menfaatperestlik olumsuz bir sosyal tutum ve olumsuz sosyal ilişkiye

⁴⁵ Kurtkan Bilgiseven, a.g.e., s.141

⁴⁶Stephan Cole, Sosyolojik Düşünme Yöntemi, (Çev. Bekir Demirkol), Ankara, Vadi yay. 1999 s. 19

götüren bir durumdur. Sağlıklı sosyal ilişki adına, menfaatperestlikten kaçınılması gereklidir.

Kaçınılması gereken bir başka davranışta yalandır. Toplumsal yaşam gerçeklikler üzerine kurulmuştur. Bu yaşama uyacak ve bu yaşamın öğeleri ile ilişki kuracak bireylerin bu gerçeklik kavramını kavramış olmaları gerekmektedir. Ne olursa olsun, gerçeklik ve doğrulukları topluma aksettirebilen kişiler, toplumsal açıdan başarılı olacak, doğru ve gerçeklikleri açık gönüllülükle ilişkilerine yansıtamayanlar ise en nihayetinde ya doğru olmayan beyanların ortaya çıkması ile veya bu yanlışlığın psikolojik ezikliği içerisinde toplumsal ilişkilerinde başarılı olamayacaklardır. Doğruyu söylememe durumuna yalan denir. Yalan ne kadar ilişkiler açısından kötü bulunsa da bazı toplumsal durumların düzeltilmesi ve daha kötüye gitmemesi için kullanılmasının mazur görüldüğü durumlarda vardır. Böyle durumlarda kullanılan ve aslında doğru olmayan sözlere “beyaz” veya pembe yalan” denmektedir. Örneğin aile kurumunun parçalanmasını önlemek için yalanın kullanılmasına dini bir izin dahi verilmiştir ve toplumda bunu yeri geldiğinde kullanmaktadır. Ama öz niteliği itibari ile yalanın kötü olduğu, yalan ifadesi kullanıldığında kötü duygular uyandırdığı, kullananların dış dünya ile ilişkilerinde olumsuzluklara sebep olduğu toplumsal bir gerçektir. Çok zorunlu hallerde kullanılması dışında yalan kesinlikle kaçınılması gereken bir iletişim yöntemidir.

Soysal ilişkiler ve sosyalleşme sürecinde karşılaşılması toplumda pek makbul görülmeyen fakat karşılaşılabilen bir davranış biçimi de saldırganlıktır. Saldırganlık konusu bir çok sosyolojik araştırmaya konu olmuş ve kaynağı üzerine de bir çok araştırmalar yapılmıştır. Bu araştırmalar sonucunda saldırganlığın doğuştan geldiği ve sonradan öğrenildiği üzerine iki taraf belirmiştir. Saldırganlığın doğuştan geldiğini savunanların fikir babası olan Freud, psikanalitik kuramdaki katarsis kavramı ile bunu izaha çalışmıştır. Ona göre saldırganlık yararlıdır ve bir işlevi yerine getirmektedir. Eğer insan saldırgan davranışta bulunamazsa içten gelen saldırgan enerji birikir ve kendine bir çıkış arar. Çıkış bulamazsa da, ya ani boşalma ile davranış bozukluğuna veya ruhsal rahatsızlığa sebep olacaktır. Saldırganlık davranışa dönüştüğünde ise kişi deşarj olacak ve daha sonraki saldırganlık olasılığı düşecektir.⁴⁷

⁴⁷ S. Freud, Meta Psikoloji (Çev. Aziz Yardımlı), İstanbul, İdea Yayınları, 2000, s.197-241

Diğer saldırganlık görüşünde ise saldırganlığın diğer sosyal davranışlar gibi öğrenildiğini savunulmaktadır. Buna göre birey, öğrenme ortamlarında yetişme durumuna göre saldırganlığı öğrenmektedir. Bu iddiayı sosyal öğrenme modeli adı altında sistemleştiren Bandura olmuştur.⁴⁸ Freud'un saldırganlık davranışının diğer saldırganlık davranışını önlediği tezi üzerine çeşitli araştırmalar yapılmış ve Freud'un iddiasının aksine saldırganlık davranışının bir sonraki davranışta saldırganlığı pekiştirdiği tespit edilmiştir. Ayrıca engellenme, örnek alma gibi faktörlerle saldırganlığın artması da saldırganlığın doğuştan gelen değil, sonradan öğrenilen bir davranış olduğunu ortaya koymuştur. Bu durumda Bandura'nın saldırganlığın öğrenildiği savının doğru olduğu görülmektedir.⁴⁹

Aslında, saldırganlığın öğrenildiğinin ve istenildiğinde engellenebileceğinin ortaya çıkarılması ile bu konudaki ideal müslüman davranışına ulaşılmıştır. Bu konuda Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde insanlara bir çok telkinlerde bulunulmuştur. Kur'an-ı Kerim'de “onlar ki hem bolluk, hem de darlık zamanlarında Allah için harcarlar, öfkelerini kontrol altında tutarlar ve insanları affederler. Çünkü Allah iyilik yapanları sever”⁵⁰ denilerek saldırganlığa kaynak teşkil eden öfkenin kontrol edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Ayet ayrıca insanoğlunun bu duygusunu kontrol edebileceğini de göstermektedir. Hadislerde de bu konuda bilgilere ulaşabiliyoruz. “...biriniz öfkelenince hemen kalkıp abdest alsın”⁵¹ ve “güçlü kimse insanları güreşte yenen değil, öfkelenildiğinde kendine hakim olan kimsedir”⁵² gibi hadislerle, öfke ve saldırganlığın ortaya konulması şeklinde değil de, bastırılmaya çalışılması şeklinde öğütler verilmektedir.

Sosyalleşmenin parçası olması dolayısı ile saldırganlığın sosyal ilişkileri konu alan bir araştırmaya dahil edilmesi kaçınılmazdır. Zira sosyal ilişkilerde saldırganlığın önemli rol oynadığı da bir gerçektir. Fakat bütün bireylere aynı saldırganlık davranışı modelinin sunulması yanlış olabilir. Zira insanlar, farklı saldırganlık davranışları sergileyebilirler. Bunun yerine sosyal ilişkilerde çok etkili

⁴⁸ Kağıtçıbaşı, a.g.e.,s. 354

⁴⁹ Kağıtçıbaşı, a.g.e.,s. 355

⁵⁰ Al-i İmran, 3:149

⁵¹ Ebu Davut, Edep, 4

⁵² Buhari, Edep ,102, Müslim, Birr, 106

olan, topluma dahil olabilme yeteneğini belirleyici bir durum olan kindarlık kavramını model olarak sunmak uygun olacaktır. Kindarlık bir saldırganlık şeklidir. Kin tutan kişi, kendisine karşı kötü amaçlı bir davranış yaptığını veya kötü düşünceye sahip olduğunu düşündüğü kişiyi, affetmeksizin daha kötü davranışlarla cezalandırmayı amaçlar. Kindar bireyin böyle olmayan bireye göre topluma katılabilmesi ve samimi ilişkiler kurabilmesi daha zor olacaktır.

3. Sosyal İlişkilerin Sosyalleşme İçindeki Yeri

Bireyin toplumla ilişkileri dünyaya gelmesi ile başlar. Dünyaya gelen insan yavrusu toplumun bir üyesi haline gelir, yani bir sosyalleşme süreci içine girer. Sosyalleşme ferdin ailesinin, akraba ve komşuluk çevresinin, kent ve köyünün ulusunun ve nihayet evrensel insanlığın bir parçası olduğunu öğrenmesidir. Bu öğrenme süreci insanın sosyal açıdan sürekli olarak bir gelişme içinde olduğunu öngörür.⁵³ Sosyolojide sosyalleşme diye ifade edilen bu olgu, sosyal psikolojide daha çok sosyal gelişme olarak ifade edilmektedir.⁵⁴

Birey bazında sosyalleşme ve sosyal gelişme olarak gördüğümüz toplumla entegrasyon ileri safhalarda küçük cemaatler, menfaat birliktelikleri ve sosyal müesseseler gibi sosyal yapının çeşitli unsurları arasındaki birbirini tamamlayabilme durumuna geldiğinde sosyal bütünleşme adını alır. Fert önce sosyalleşir daha sonra da sosyal bütünleşme içinde rolünü oynar. Sosyalleşmiş birey kendi sosyal ilişkilerinde, toplumla münasebetlerinde olumlu bir tablo çizdiği gibi mensup olduğu grubun bütünleşmesinde de üzerine düşen görevi yerine getirir. Toplumsal beklenti, bireyin bunları yerine getirmesi şeklindedir. Toplum, toplumsal bütünü azaları olacak insanların, sosyal ve kültürel ihtiyaçları karşılayabilecek şahsiyet tiplerine uygun hale gelmelerini bekler.⁵⁵ Toplum insanlardan bunu beklerken insanın toplumsal şahsiyetinin inkişafına da birçok katkıda da bulunur. Bunlar içinde fiziki-kültürel çevre, grup tecrübesi sayılabilir. Bunlar toplum tarafından bireye yaşatılarak öğretilir. Bu tecrübeler ferdin içinde her ferde hayat tecrübesi olur. Fert toplumdan gelen bu fiziki kültür çevre ve grup etmenlerini meşhur tabirle kendi çapında hayata geçirir.

⁵³ Kağıtçıbaşı, a.g.e., s. 325

⁵⁴ Kağıtçıbaşı, a.g.e., s. 326

⁵⁵ Kurtkan Bilgiseven, a.g.e., s. 276

Bireyin hayata geçirdiği sosyalleşmenin sonuçları, toplumsal davranışlarda ortaya konulabilecektir. Yasalarla toplumu zorla toplumsallaştırmak mümkün değildir. Toplumun çeşitli müesseseleri yoluyla sunduğu yap-yapma tarzındaki telkinlerine insanın isteyerek riayet eder duruma gelmesi tam anlamıyla sosyalleşmesinden doğan olgunluğun eseridir.⁵⁶ Bu yap-yapma tarzındaki telkinleri insanın işleyerek hayata geçirmesi sosyal ilişkileri vasıtası ile mümkün olacaktır. Birey, toplumun kabul ettiği, benimsediği tutum-davranış ve inançları toplumsal yaşamın içinde toplumun beklentileri doğrultusunda yerine getirdikçe ve sosyal ilişkilere yansıttıkça toplum tarafından kabul görür ve onaylanır.⁵⁷ İnsan, biyo-kültürel ve sosyal bir varlıktır. Kültürel koşullar içinde sosyal ilişkiler, hem toplumun, hem kültürün, hem de bireyin yapısını etkiler. Bireyim tüm yaşamı çevresine uyum sağlama çabası içinde geçer.⁵⁸ Uyum sağlanacak ortamlar sosyal ilişkilerle öğrenildiği gibi, sosyal ilişkilerin kendisinde uyum sağlanması gereken durumlardır. Şu halde sosyal ilişkiler sosyalleşmenin kendisidir de diyebiliriz.

4. Dini Tutumlar ve Sosyal İlişkilere Etkisi

Din insanın tutum ve davranışlarını, insanlar arası ilişkilerini, fert ve toplum hayatını etkileyen ve belirleyen temel kurumlardan biridir. İnsan ve toplum hayatında son derece etkili ve önemli bir kurum olması hasebiyle din, her devirde düşünürlerin ve sosyal bilimcilerin ilgi odağı olmuştur.⁵⁹ Din fenomenini sosyolojik açıdan ele alıp değerlendirirken çağdaş sosyolog ve antropologlar, insan toplumunda, böyle evrensel devamlı ve nüfuz eden bir fenomen olan din hakkında anlaşılması gerektiğinde toplumunda doğru olarak kavranamayacağını vurgulamaktadır. Dinlerin ortak ve en önemli özelliklerinden biri, fert ve toplum hayatıyla ilgili olarak getirdikleri emir ve yasakların koydukları ilke ve kuralların dünya ve (Ahiret) hayatını da kapsamasıdır. İslam da buna delili olabilecek bir çok ayet ve hadis zikredilebilir. Nitekim “dünya ahiretin tarlasıdır.”⁶⁰ hadisiyle bu konu en güzel şekilde ifadesini bulmuştur. Bu bakımdan din ve toplum hayatının ayrı ayrı şeyler olduğu düşüncesi ve sözü, din ve toplum hayatı konusunda bilgi sahibi olmayanların kolayca kabul edebilecekleri bir

⁵⁶ İzzet Er, Din Sosyolojisi, Bursa, Akçağ Yay, 1992, s.177

⁵⁷ Avcı, a.g.e., s.10

⁵⁸ Yavuzer, a.g.e., s.49

⁵⁹ Uysal, a.g.e., s.10

⁶⁰ Gazzali, İhya-u ulumiddin, (çev. Ahmet Serdaroğlu) İstanbul, 1975, c.4, s.37

ayrım iken konuyu daha derinlemesine inceleyenler ve bu konulara vakıf insanlar için düşünülmesi mümkün olmayan bir ayrımdır.⁶¹

Din, toplumlara nüfuz etmiş bir fenomendir. Toplum üzerindeki bu etkisini insanı muhatap alması ile kazanır. Din, insan hayatına bir anlam ve gaye verir. Birey bu gaye içerisinde toplum içerisinde bir yer edinir. Toplum hayatında dini yaşayışı, duygular, düşünce ve tasavvurlar, ilgi ve eğilimler, istek ve idealler, hareket ve faaliyetler, törenler, ahlaki ve estetik yönelişler ve sosyal ilişkiler gibi bütün bireysel ve toplumsal faaliyetlerde görmek mümkündür. Belirtilen faaliyet alanlarında etkisi görüldüğü şekilde sosyal ilişkilerde de dinin etkisi görülecektir. Keza İslam tarihinde dinin toplumsal olarak sosyal ilişkileri olumlu olarak nasıl etkilediğinin örnekleri mevcuttur. Hicret olayından sonra Mekkeli muhacirler ile Medineli ensar arasında ilan edilen kardeşlik anlaşması sonucu görülen sosyal ilişkiler ve mal, mülk, arazi gibi maddi unsurlarda yapılan fedakarlıklar dinin topluma kazandırdıklarının bir göstergesidir.⁶² Aynı şekilde kızlarını diri diri toprağa gömen Arap toplumunun İslam'ın gelişi ile adalet ve hoşgörü timsali bir toplum haline gelmesi de sosyal ilişkiler bağlamında dinin etkisini göstermektedir.

Toplu olarak kılınan bir namaz olan Cuma namazında hoca efendinin minberden okuduğu ve anlamını Türkçe olarak duyurduğu “ Şüphesiz ki Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla bakmayı emreder, hayasızlığı, fenalığı ve haddi aşmayı yasaklar; tutasınız diye size öğüt verir.”⁶³ ayeti de İslam'ın toplumsal düzeni ağırlamaya çalışan ve sosyal ilişkilere nitelik kazandıran ilkesini ortaya koymaktadır. Bu ayette Kur'an dünya nizamını sağlayan üç temel esası insanlara emretmekte, ilişkilerde bunlara göre davranılmasını istemekte, üç kötü davranışı da yasaklamaktadır. Emredilen üç davranış kalıbı adalet, iyilik, yakın akrabaya bakma, yasaklanan davranış kalıpları da fuhuş, kötülük ve zulümdür.

Toplumları bu şekilde değiştirebilen dinin tarifini yapmak istediğimizde bir çok tarifi yapılmış olduğunu görürüz. Her din araştırmacısı, kendi alanına ve yaptığı çalışmaya uygun bir tanım geliştirmekte ve bu tanım doğrultusunda hareket edecek bir sonuca ulaşmaya çalışmaktadır. Konumuz bağlamında R.Otto ve onun din tanımlaması

⁶¹ Erol Güngör, İslamın Bugünkü Meseleleri, İstanbul, Ötüken Neşr.,1983, s.52

⁶² M.Asım Köksal, İslam Tarihi, İstanbul Şamil Yayınevi, 1990, c.8, a.g.e. s.114

⁶³ K.Kerim, Nahl 16/90

konusunda yolunu izleyen Wach'a baktığımızda "din kutsalın tecrübesi ve yaşanmasıdır." tanımlaması ile karşılaşırız. Buna göre içtimai ve ferdi bir realite olan din, insanla beraber var olan ve yaşayan bir gerçektir.⁶⁴ Sosyolojik açıdan bakıldığında Mehmet Aydın'ın din tarifi bütün boyutları ile dini kapsamlı şekilde açıklamaktadır. Ona göre din "kitaplı dinler açısından bakıldığında, ferdi ve içtimai yanı bulunan, fikir ve tatbikat açısından sistemleşmiş olan, inananlara bir yaşam tarzı sunan, onları belli bir dünya görüşü etrafında toplayan bir kurumdur."⁶⁵ Tanım ilahi dinler de görülen, inanç, ibadet ve ahlak boyutlarını ortaya koymaktadır. Netice itibari ile din, kendini kültür içinde gösterdiği şekli ile sembolik bir sistem, sosyal bir kurum ve sübjektif bir hayattan ibarettir.⁶⁶ Buna göre, hem toplumda süren sosyal ve kültürel dinden, hem de insanın içinde devam eden dini süreçten söz edilebilecektir.

Dindarlık insanın içinde belirlenen bir kavramdır. Çok yaygın kullanımı olan ancak ne anlama geldiği genellikle açıkça belirlenemeyen dindarlığı kabaca din tariflerinde verilen inancı kabul etme ve dinin gereği olan aksiyonları yerine getirme olarak tanımlayabiliriz. Yine de her insanın tanımlamalarının farklı olabileceğini kabul etmek gerekir. İnanç-aksiyon olarak nitelenen dindarlığın İslam'ın iki temeli olan iman-amel ile örtüştüğü görülmektedir. Dini inanç, dindar bir insanın sahip olduğu muayyen inançlar ve bunların fert açısından taşıdıkları önemdir. Görülen önem derecesi dini inancın güçlü veya zayıf olarak nitelenmesine izin verir. Dini davranış dinin ibadet boyutunu ifade etmektir. Bu da inananlardan beklenen ibadet, pratikler, faaliyetler hareketlerdir. (dua, namaz, hayır, hasenat gibi). Çeşitli boyutları ile incelenebilen dini, bir tutum olarak ele almak mümkündür. Üstelik tutum olarak ele alındığında dini, bilimsel bir veri olarak ele alabilmek daha kolay olacaktır. Dini tutum kişinin dine ve din ile ilgili durumlara karşı olumlu yada olumsuz duygu, düşünce ve davranış durumu içinde olma eğilimidir.⁶⁷ Olumlu dini tutum, kişinin dine ve din ile ilgili olan durumlara karşı olumlu duygu, düşünce ve davranış içinde olması durumudur. Olumsuz dini tutum, kişinin dine ve din ile ilgili olan durumlara karşı olumsuz duygu, düşünce ve davranış içinde olması eğilimidir.

⁶⁴ Mehmet Emin Göktaş, Türkiye'de Dini Hayat, İstanbul, 1993, a.g.e s.25-26, Wach, a.g.e., s. 444

⁶⁵ Mehmet S. Aydın, Din Felsefesi, Ankara, Selçuk Yay., a.g.e s.7

⁶⁶ Uysal, a.g.e. s.20

⁶⁷ Mevlüt Kaya, Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum, Samsun, Etüt Yay., 1998, s.35

Dini tutum, kişinin dine ve dinin öğelerine karşı olan tutumlarının tümüdür ve onun din ile ilgili düşünce, duygu ve davranışlarını belirler. Kişinin din ile ilgili bilgi ve inançları, duyguları ve davranışları onun dini tutumunu oluşturur.⁶⁸ Dini tutumlar, kişinin dini hayatına ve dini davranışlarına yön verirler. Dini tutum olumlu ise, dini davranışlar gösterilir, olumsuz ise dini davranışlar sergilenmez. Tutum, kişinin doğrudan gözlenebilen davranışlarından hareketle, dolaylı olarak anlaşılabilen ve davranışa hazırlayıcı bir eğilimdir. Bu yüzden dini tutumu da doğrudan gözlemek mümkün değildir. Kişinin dine karşı olan tutumu, din lehinde yada aleyhinde davranışlar göstermesiyle anlaşılabilir. Dinin gereklerini yapıyor, dini davranışları yapmaktan haz duyuyorsa, bu kişinin dine karşı olumlu bir tutum geliştirdiği söylenebilir. Dine karşı uzak duruyor, din aleyhtarı davranışlar sergiliyorsa olumsuz bir dini tutuma sahiptir. Dini tutumlar, verilecek davranış örneklerine katılıyorum veya katılmıyorum şeklinde verilecek cevaplarla tespit edilebilir. Dini tutum sadece davranış değildir. O, duygu, düşünce ve davranış bütünleşmesidir. Düşüncelere etki etmesi açısından buna bilgiyi de ekleyebiliriz.

Tutumun genellikle üç ögesinin olduğu varsayılmıştır. Bunlar bilişsel, duygusal ve davranışsal öğelerdir.⁶⁹ Buna göre dini tutumunda bilişsel, duygusal ve davranışsal öğelerinden bahsedebiliriz. Bilişsel öge, kişinin dini-inanç, düşünce ve bilgilerinden oluşur. Duygusal öge kişinin iç dünyasında yaşanan izlenimler, din ile ilgili heyecan ve duygulardan oluşur. Davranışsal öge ise dini pratikler, ibadetler hareketlerdir. Bu öğeler bir bütün olarak tutumu oluştururlar. Kişi dini tutum öğelerini ailede, okulda, camide, kitle iletişim araçları ile ve çevre tecrübeleri ile edinir.⁷⁰ Sonuçta, olumlu dini tutum sahibi bireylerin ve bu bireylerin oluşturduğu toplumların olumlu sosyal tutum sergilemeleri de beklenir. Çünkü din yukarıda örneklerini sunduğumuz gibi sağlıklı toplumsal durumlar ve sosyal ilişkiler için bir çok telkinler vermektedir. Olgusal olarak da bir çok fonksiyonlar icra etmektedir. Sosyal bir olgu olarak ibadetler, toplumun mevcut bağlarını güçlendirmede, ahenkli, dengeli ve huzurlu bir yapının temelinde önemli rol oynarlar.⁷¹ Dinlerin inananlarına kazandırdığı semboller, onların yaşadıkları dünyayı daha özel gözlüklerle seyretmelerine ve özel konumlarından çıkararak diğer

⁶⁸ Hüseyin Peker, Din Psikolojisi, Samsun, 1993, s., 88, Kaya, a.g.e s. 44

⁶⁹ Krech, Crutchfield, Ballachey, Cemiyet İçinde Fert, İst., Devlet Kitapları, Meb. Basımevi, 1970, s.,232, Tavşancıl, a.g.e., s. 72, Kaya, a.g.e, s.,46

⁷⁰ Kaya, a.g.e, s.,46

⁷¹ Wach, a.g.e., s. 8

insanlarla kendilerine özgü birliktelik biçimleri oluşturmalarına sebep olur.⁷² Tanrısal kaynaklı din kuralları, insanlarla insanlar, insanlarla tabiat ve insanlarla Tanrı arasındaki ilişkileri düzenlemede önemli bir yer alır.⁷³ Din insan davranışlarını farklı şekillerde etkileyen bir değerler sistemine sahiptir. Dinsel yaptırımdaki çift boyutlu baskı (hem toplumsal hem de içten gelen duygusal baskı) önemsenecek niteliktedir.⁷⁴ Keza “Emrolunduğun gibi dosdoğru ol”⁷⁵ ayetindeki emrinde ve daha bir çok hükümlerinde olduğu gibi din, sosyal hayata ve sosyal ilişkilere nitelik kazandırır.

Sonuç olarak gerek inançtaki bütünleştirici gücü ile, gerek ibadet ve davranışlar ile topluma kazandırdığı bütünlükle, gerekse ahlaki anlamda inancın bir gereği olarak verdiği emirler ve hükümler ile din sosyal ilişkilere olumlu bir yön verebilecektir. Bireydeki dini tutumlarda bireylerin sosyal ilişkilerini olumlu ve sağlıklı olması yönünde etkileyebilecektir.

5. Dini Tutumların Sosyal İlişkilere Etkisini Konu Edinen Araştırmalar

Dini hayat ve sosyal ilişkilerle yakın konular üzerine ayrı ayrı yapılmış çalışmalara sıklıkla rastlamak mümkün iken konumuz bağlamında dini tutumların sosyal ilişkilere etkisini konu edinen bir araştırmaya rastlamak güçtür. Bu güçlük, bu araştırmanın bir zorluğu olarak da ortaya çıkmaktadır. Konu hakkında bir izlenim yaratması açısından yakın konulardaki bazı araştırmaların da sunulması uygun görülmüştür.

5.1. Batı’da Yapılan Çalışmalar

Yurt dışında yapılan çalışmalarında, dindarlık ve sosyal tutumların birlikte incelendiği çalışmalar olarak yeni yeni gelişip şekillendiği söylenebilir.

Rust (1960) üniversite öğrencileri üzerinde yaptığı bir araştırmada okul yaşantısından memnun olmama, kendini sağlıksız hissetme, aile ve arkadaşlık ilişkisinin

⁷² Erkan Perşembe, Dinde Sembolün Fonksiyonu ve İslam da Sembolik Değerlerin Bugünü, O.M.Ü.İ.F. Dergisi Sayı 10, 1998, s.94

⁷³ Gültekin Yazgan, Hukuk İstanbul, M.E.B. Yay., 2. Basım, 1987, s.5

⁷⁴ İbrahim Altundal, Toplumsallaşmada Dinin Fonksiyonu , Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sos.Bil. Enst. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun, 1999, s.119

⁷⁵ K.Kerim, Hud, 11\112

bozuk oluşu, spor ve diğer etkinliklere katılmama ile uyum arasında anlamlı bir ilişki bulmuştur.⁷⁶

Toplumsal uyum üzerine sosyal ilişkilerle ilgili sayılabilecek bir araştırmada Chen ve Su (1977) anne- baba-çocuk ilişkileri ile ergenin uyumu arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Araştırma 155' i erkek 166'sı kız olmak üzere 321 ortaokul 1'inci sınıf öğrencisi üzerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgular; yüksek sosyo-ekonomik seviyeden gelen anne babaların, çocuklarını yetiştirirken daha çok seven, koruyan ve bol psikolojik ödüle yer veren; düşük sosyo-ekonomik seviyeden gelen anne-babaların ise daha çok reddeden, ihmal eden ve cezayı daha sık kullanan ebeveynler olarak algılandıklarını göstermiştir. Kişisel ve toplumsal uyum ile anne-baba çocuk ilişkilerinin "sevgi dolu" olarak algılanması arasında olumlu, ilişkileri" reddedici" olarak algılama ile uyum arasında olumsuz bir ilişki saptanmıştır. Kız öğrencilerin erkek öğrencilere kıyasla anne-babalarının çocuk yetiştirme tutumlarından etkilenmeye daha yatkın oldukları ve kişisel uyumun toplumsal uyuma göre algılanan anne-baba-çocuk ilişkilerinden daha kolay etkilendiği ortaya çıkmıştır.⁷⁷

Ahmed (2004) New York'ta 174 müslüman genç üzerinde yaptığı çalışma ile dindarlığın ergenlik çağında psiko-sosyal olgunluğa etkisini ve çeşitli sosyal suçlardan koruyucu gücünü araştırmıştır. Analiz edilen müslüman gençliği karşıt Hıristiyan grup gençlerden önemli derecede dindar bulan Ahmed, aynı zamanda iki guruptan da yüksek dini kişiliklerin güçlü sosyal kimliklerde birleştiğini ortaya koymuştur. Müslümanların daha dindar olmalarını azınlık psikolojisine bağlayan araştırmacı, müslüman gurubun tam başarı kimlik durumunda adalet, mantıklı düşünce, maneviyat, güçlü ilişkili karakterler olarak sınıflanırken karşıt gurubun maneviyat ve çalışma hayatında azim karakterleri ile güçlü birleşmeler oluşturduğunu da ortaya koymuştur. Araştırma, yüksek dindarlığın sosyal hayat ve şiddet açısından koruyucu faktör olarak ergenlik çağında önemli derecede etkili olduğunu, yüksek dindarlığa sahip bireylerin güçlü ilişkilere sahip olduğunu ortaya koymuştur.⁷⁸

⁷⁶ Nuray Akay, "Lise Öğrencilerine İlişkin Bazı Niteliklerin Sosyal Ve Kişisel Uyum Düzeylerine Etkisi", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Hacettepe Üniversitesi, 1990

⁷⁷ Chen ve Su'den nakl. Müge Akbağ, "Ergenlerin Uyum Düzeyini Etkileyen Bazı Değişkenlerin İncelenmesi", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi, 1994

⁷⁸ Sameera Ahmed, Religiosity Identity & Pro-Social Values & Beliefs: A Study Of Muslim Youth, Fairligh Dickinson University, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2004

5.2. Konu İle İlgili Türkiye’de Yapılan Çalışmalar

Türkiye’de dini tutumların veya dindarlığın sosyal ilişkilerle münasebetini ve etkisini müstakil olarak ele alan bir çalışmaya rastlamak güçtür. Fakat sosyal ilişkilerin bağlı olduğu sosyalleşme, bazı kişisel sosyal özellikler ve sosyal ilişkileri dolaylı olarak ilgilendiren bazı toplumsal uyum çalışmalarına ulaşmak mümkündür.

Akay (1990), lise öğrencilerine ilişkin bazı niteliklerin, toplumsal ve kişisel uyum düzeylerine etkisini araştırmıştır. Bu araştırmada lise öğrencilerinin cinsiyetleri, akademik başarı düzeyleri, ailesinin aylık kazancı, karşı cinsten arkadaşlarının oluşu ve öğrenim sırasında kaldıkları yerin toplumsal ve kişisel uyum düzeylerine etkisini incelemiştir. Araştırmaya Sivas il merkezindeki liselerde okuyan 597 öğrenci katılmıştır. Araştırma bulguları, öğrencilerin toplumsal ve kişisel uyum üzerinde akademik başarı düzeyinin etkili olduğunu ortaya koymuştur. Cinsiyetin toplumsal ve kişisel uyum düzeyinde erkekler lehine etkili olduğunu ayrıca aylık gelir düzeylerinin de öğrencilerin kişisel uyum düzeylerinde etkili olmasına karşın toplumsal uyum düzeyinde önemli bir etkisi olmadığını göstermiştir. Karşı cinsle arkadaş olmanın uyum düzeyini olumlu yönde etkilediği, kaldıkları yeri öğrencilerin toplumsal ve kişisel uyumları üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı sonucu varılmıştır.⁷⁹

Uysal’ın(1996) çalışması da bir din psikolojisi çalışması olmasına rağmen konu ile yakın alakalı olması dolayısıyla değinilmeye değer bir çalışmadır. Uysal çalışmasında dini tutum ile, ibadet, dindarlık algısı ve şahsiyet özellikleri arasındaki özellikleri incelemiştir. Uysal 189’u öğrenci 117’si araştırma görevlisi 306 kişi üzerinden çalışmıştır. Araştırmada, dindarlık ile şahsiyet özellikleri arasında önemli sonuçlara ulaşılmıştır. Denekleri çok dindar, dindar, biraz dindar ve dindar olmayan guruplara ayıran araştırmacı bir sıfat listesi yardımı ile bu gurupların öne çıkan özelliklerini belirlemiştir. Bulgular, çerçevesinde dindar gurubun uyarlık, sebat, şefkat, kendini suçlama” alt ölçeklerinde yoğunlaştığı ifade edilmiştir. Saldırganlık alt ölçeğinde çok dindar ve dindar olmayanların birbirine yakın puanlar aldıklarını gösteren araştırmada yine aynı ölçekte dindar ve biraz dindarların puanlarının birbirine yakın ve

⁷⁹ Nuray Akay, “Lise Öğrencilerine İlişkin Bazı Niteliklerin Sosyal Ve Kişisel Uyum Düzeylerine Etkisi”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 1990

düşük olduğu saptanmıştır. Araştırmacı bulgulara dayanarak “dindar” ve “biraz dindar” gurubun diğer iki guruba, yani “çok dindar” ve “dindar olmayan guruba” göre dini ve sosyal normlara uyma bakımından daha üstün oldukları sonucuna varmış ve bu cümleden olarak, deneklerin şahsiyet özellikleri ile dindarlık algıları, dini tutumları ve dini hayatları arasında karşılıklı bir ilişki ve etkileşim olduğunu belirtmiştir.⁸⁰

Altundal(1999) toplumsallaşma sürecinde dinin fonksiyonunu teorik olarak ele aldığı çalışmasında sosyalleşme sürecinde dini değerlendirmiş, bunun yanında aile, okul, kitle iletişim araçları gibi sosyal çevre etmenlerini de ele almıştır. Dinin toplumsallaşma da çeşitli olumlu etkilerinin yanında olumsuz etkilerinin de olabileceğini öne süren araştırmacı, günümüzde kitle iletişim araçlarının diğer sosyalleşme araçlarının önüne geçtiğini vurgulamakta bunun da hızlı değişim süreci ile beraberinde çeşitli toplumsallaşma sorunları ortaya çıkardığını savunmaktadır.⁸¹

Avcı(2003) Erzurum ili merkez örneğinde lise öğrencilerinin toplumsal uyum düzeylerine etki eden toplumsal nedenleri incelediği çalışmasında konuyu 4 boyutta ele almıştır. Aile ilişkileri, sosyal ilişkiler, sosyal normlar, anti-sosyal eğilimler boyutunda incelenen konunun örneklemini, 8 liseden 95’i kız 132’si erkek 227 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular şu şekilde özetlenebilirler: Farklı cinsiyetlere sahip olmak, eğitim görülen lise türü, anne ve babanın eğitim düzeyi, babanın mesleği, ailenin aylık geliri, ailede kardeş sayısı ve ailenin yaşadığı yer toplumsal uyum düzeyini, aile ilişkileri, sosyal ilişkiler, sosyal normlar ve anti-sosyal eğilimler boyutunda etkilerken, babanın öz ya da üvey olması ve aile içinde şiddet kullanılması sadece aile ilişkileri boyutunda, anne-babanın algılanan tutumu aile ilişkileri ve anti-sosyal eğilimler boyutunda, herhangi bir kültürel ya da sportif faaliyet sürdürüyor olmak sosyal ilişkiler boyutunda, bir iş de çalışıyor olmak sosyal ilişkiler ve sosyal normlar boyutunda ve ailede alkol kullanan birinin olması ise sosyal normlar boyutunda toplumsal uyum düzeyini etkilemiştir. Annenin bir işte çalışıyor olması, ailede beraber yaşayan yakınların olması, annenin öz ya da üvey olması, ailenin oturduğu evin durumu, anne-babanın dinsel tutumu ve ailenin gelenekler ile ilgili tutumunun ise toplumsal uyum düzeyine etkisinin olmadığı sonucu elde edilmiştir.⁸²

⁸⁰ Uysal, a.g.e., s.134

⁸¹ Altundal, a.g.e

⁸² Avcı, a.g.e.

6. Ergani’de Sosyal Hayat Ve Araştırma Evreninin

Dini-Sosyal Temelleri

Araştırma evren ve örnekleminin yaşadığı toplumun daha iyi anlaşılacak sonuçların daha iyi analiz edilebilmesi açısından Ergani ve Ergani toplumu hakkında bilgi verilmesi uygun görülmüştür. Ancak araştırmanın bir alan araştırması olması dolayısı ile bu bölüm ayrıntıya kaçmadan ana hatları ile kısaca sunulmaya çalışılmıştır.

6.1. Ergani’nin Tarihi, Fiziki ve Toplumsal Yapısı

Diyarbakır iline bağlı, Diyarbakır-Elazığ karayolunun 58. kilometresi üzerinde yer alan Ergani, Zülküf dağının güney eteğine kuruludur ve kuzeyde Elazığ’ın Maden ilçesi, güneyde Şanlıurfa’nın Siverek ilçesi, doğuda Diyarbakır merkez ve Dicle ilçesi, Batı’da ise Çermik ilçesi ile çevrilidir. Coğrafi olarak Güneydoğu Anadolu bölgesine bağlı olan ilçe, iklim haritasında Doğu Anadolu bölgesine dahildir. Yazları Diyarbakır ve güneydeki illere göre biraz daha serin geçen Ergani, sert kışları ile bağlı olduğu ilden farklılaşmaktadır.

Ergani şehrinin ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu bilinmemektedir. Şehrin yakınlarında bulunan Hilar harabeleri neolitik çağ olarak tabir edilen M.Ö. 7250 yılına kadar dayanan bir geçmişe sahiptir. Bu harabelerde ilk yerleşik yaşama geçen insanların yaşadığı tespit edilmiştir. Harabe şeklindeki mağaralarda çeşitli kazı ve araştırmalar yapılmış, yerleşik yaşama geçen ilk insanların yaptığı resimlere dahi rastlanmıştır. Bölge yerleşik köy hayatına geçişin merkezlerinden biri kabul edildiği için bir çok yabancı üniversitenin ve araştırmacının ilgi odağı olmuştur.⁸³ 1890 yılında Ellsword Huntington isimli Kanadalı araştırmacı bölgenin Hilar köyü ve çevresinde kazılar yapmıştır. Daha sonra aralıklarla 1991 yılına kadar kazılar yapılmıştır. Bu kazılar sonucu Ergani Hilar mağaralarının insanların ilk yerleşik hayata geçtiği yerler, ilk tarım yapılan yerler olduğu tespit edilmiştir. Yine bu bölgede yapılan kazılarda, ilk teknolojik yapılmalarının da M.Ö. 7000’li yıllarda olduğu anlaşılmıştır. Çayönünden (Hilar) önce, Anadolu’nun en eski yerleşim yeri olarak M.Ö. 7100-6300 yıllarına dayanan Çatalhöyük kabul edilmekte idi. Fakat şimdi, 7250-6750 ye dayanan Çayönü en eski

⁸³ Şeyhmus Aslan, Tarihte ve Günümüzde Ergani, Diyarbakır, 2000, s. 49

yerleşim yeri kabul edilmektedir.⁸⁴ Bu verilere bakılarak Ergani'nin çok eskilere dayanan bir yerleşim yeri olduğu görülmektedir.

Ergani'nin bir çok medeniyete ev sahipliği yaptığı bilinmektedir. Bunlar sırasıyla, Asurlular, Urartular, Medler, Persler, Romalılar, Sasaniler, Bizanslılar, Emevi ve Abbasiler ve Türklerdir. Şehrin adı konusunda çeşitli iddialar mevcuttur. Bu bölgeye Urartular döneminde “Şophane” dendiği anlaşılmıştır. Bu, Tunceli ve Ergani'nin güneyindeki Eğil ilçesi arasında kalan bölgeye verilen bir idari-etnik isimdir.

Şehrin adının Asurlulardan kalma “urhan” dan gelmiş olabileceği iddia edilmiştir. “Urhan” yanında şehrin tarihte “arkanayn” ismiyle de anıldığı da kaynaklarda yer almaktadır. Muhtemelen şehrin isminin “uğrak yeri” anlamına gelebileceği üzerinde de durulmaktadır. Bunun nedeni de şehrin kuzeye ve batıya geçiş noktası olması ve tarihi ipek yolunun da üzerinde bulunmasıdır.⁸⁵ Ergani adı batılı kaynaklarda “arghana-arghını” olarak geçer. “Arg” kelimesi gümüş karşılığı olarak kullanılmakla birlikte genel olarak maden ve diğer metaller karşılığı olarak da kullanılmıştır. “Hını” kelimesi de “mahal-yer” anlamındadır. Dolayısıyla “arghını” bakır yeri anlamındadır.⁸⁶ Şehrin isminin gelişiminin bu şekilde olması daha muhtemeldir. Ermeni eserlerinde “argını”, çivi yazılı tabletlerde de “arsenia” olarak geçen ilçenin ismi Osmanlı döneminde Osmaniye olarak anılmakta idi. Fakat cumhuriyet döneminde şimdi il olan Osmaniye ile karıştırıldığı için Ergani olarak değiştirilmiştir.⁸⁷ Şehrin Müslümanların hakimiyetine girmesi 639 yılına rastlar. Bu yılda Diyarbakır da Müslümanların hakimiyetine girmiştir. 1515 yılında da Osmanlıların hakimiyetine giren bölge bakır madenleri ile meşhurdur ve dolayısıyla önemli görülmüştür.

Ergani de maden işletmeciliğinin tam olarak bilinmemekle birlikte M.Ö. 2000 yıllarına kadar dayandığı sanılmaktadır. Bununla birlikte madenlerin M.Ö. 7000 yılına kadar dayandığını savunan tarihçiler de vardır. Fakat birinci görüşün daha sağlam olduğu ağırlık kazanmaktadır. Günümüze kadar çeşitli aralıklarla bakır işletmeciliğinin devam ettiği bilinmektedir.⁸⁸ Artık günümüzde ise maden işletmeciliği devam

⁸⁴ Cenk Yolcu, Ergani Tarihi ve Tarihi Eserleri, (Yayınlanmamış Mezuniyet Tezi) Dicle Üniv. Fen Edebiyat Fak., D.bakır, 1995, s. 48

⁸⁵ Şevket Beysanoğlu, Anıt ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi, Ankara, Nehir Matbaası, 1987, s. 72

⁸⁶ Bilal Aksoy, Çaba Ekonomi ve Kültür Dergisi, Ankara, 1989, sayı 8, s. 43

⁸⁷ Ahmet Necdet Sözer, Diyarbakır Havzası, Ankara, İş Matbaacılık, 1969, s. 125

⁸⁸ Fahrettin Tızlak, Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 1997, s. 26

ettirilmemektedir. Tarih boyunca bölgede maden işletmeciliğinin olması, bölgenin diri ormanlarının tahrip olmasına neden olmuştur. Osmanlılar zamanında Ergani'den çıkarılan bakırın kara bakır haline getirilip işlenmesi için odun külü kullanılmakta idi. Zira 1 kilogram bakır için 7,5 kilogram odun yakılmakta idi. Bu sebeple bölgenin zengin orman yatakları yok olmuştur. İlçenin sırtını verdiği dağlar çorak bir görüntüye sahiptir. Uzak dağ köylerinde bulunan çoğunlukla meşe ormanları da kaçak ve bilinçsiz kesim ile yok olmaktadır.

İlçe güneye doğru uzanan verimli topraklara sahiptir. Bu topraklar ilçenin üç tarafındaki barajlarla sulanmakta ve sebze, meyve, pamuk gibi çoğu ürün yetiştirilebilmektedir. Bu barajlar ilçenin doğusunda bulunan Kralkızı barajı, güneydoğusunda bulunan ve suları kanallarla tüm ovaya verilen Eğil barajı, batıda bulunan Devegeçidi barajıdır. Barajların ilçeye ekonomik, sosyal açılardan bir hareketlilik getirdiği gözlemlenebilen bir sonuçtur. Ayrıca ilçenin güneydoğu torosların eteklerinde bulunması hayvancılığa da imkan sağlamaktadır. Bu imkanın iyi kullanıldığı ilçe, bölgenin et ve süt ihtiyacının önemli kısmını karşılamaktadır. Ergani peynirleri çok sayıda çeşidiyle Türkiye çapında meşhurdur. Bu peynirleri almak için gelen tüccarlar da ilçenin ekonomik ve sosyal hayatına bir hareketlilik getirmektedirler.

İlçede ekonomik ve sosyal hayatı canlandıran etmenlerden biride ilçede bulunan çimento fabrikasıdır. Karakaya ve Kralkızı barajlarının çimento ihtiyacının karşılanması için 1984 de kurulan fabrikanın 600 000 bin ton yıllık kapasitesi vardır. Halen üretimine devam etmekte olan fabrika ilçe halkına nakliyat, çalışma ortamı gibi bir çok alanda iş imkanları sağlamaktadır.

Ekonomik olarak iş imkanlarının bölgedeki diğer ilçelere göre daha fazla olmasına rağmen yine de dar gelirli ailelerin fazlalığı dikkat çekici oranlardadır. Anketimizdeki ekonomik değişken sorusunda da % 21,8'lik kesim 200 milyonun altında aylık gelirlerinin olduğunu beyan etmişlerdir. % 41'lik bir kesim ise 200- 500 milyon arasında bir gelire sahiptir. Bu tablonun oluşmasında en önemli etmen doksanlı yıllarda yaşanan köyden kente zorunlu göç olmuştur. Göç eden insanlar hala işsizlik sorunu ile karşı karşıyadırlar. Tarım sektöründe, örneğin pamuk toplama çapalama işleri gibi bazı iş imkanları ve ihtiyacı varken, ilçe halkının buralarda çalışmaktan uzak durduğu gözlemlenmiştir. Yapılan araştırma ve mülakatlar sonucunda, insanların çevrelerine

karşı amele imajı vermemek için işsiz kalmak pahasına buralarda çalışmaya yanaşmadıkları anlaşılmıştır. Bu, toplumsal anlamda güzel bir kesit sunmaktadır. Fakat aynı insanların yaz mevsiminde ağırlıklı olarak fındık ve pamuk toplamak üzere başka bölgelere göç ettikleri kayda değer bir gözlemdir. İlçe halkının ciddi bir miktarı, yaz aylarında bütün ailenin tarım işçisi olarak çalışması ile toplanan para ile bütün yıl geçimini sağlamaktadır.

Yapılan gözlemler sonucunda, ilçe halkında müteşebbis bir ruhun olmamasının bir sorun teşkil ettiği gözlemlenmiştir. Devletin bir gelir kapısı görülmesi anlayışı, her şeyin devletten beklenmesine, bu da toplumsal ve bölgesel bir atılımın yapılamamasına ayrıca tembelliğe sebep olmaktadır. İlçede kaçak elektrik ve su kullanımının had safhada olması bunun bir göstergesidir.

İlçenin etnik yapısına göz attığımızda 3 gurup ile karşılaşmaktayız. Bunlar Kürtler, Zazalar ve halkın keko dediği Türkmenlerdir. Kürtler yüzde 65-70'lik çoğunluğa sahiptir ve çoğunlukla Hanefi mezhebine mensupturlar. Kürtler daha çok ova kesimine ve ova köylerine yayılmışlardır. Yaklaşık yüzde otuzluk nüfusa sahip Zazalar ise daha çok dağ köyleri kökenli halktır ve mezhep olarak Şafii mezhebi ağırlıklıdır. Bölgedeki diğer yerleşim yerlerine nazaran yerleşik hayata geçmeleri daha eskilere dayandığı için bu bölgedeki Zazaların Hanefi mezhebine de geçtikleri görülmektedir. Görüşülen Zazalar çoğunlukla kökenlerinin uzandığı köylerin Elazığ sınırları içinde kalan yerler olduğunu beyan etmişlerdir. İlçede bir de keko denilen etnik gurup vardır. Bu gurup ise Türkmenlerdir. “kako” yerel kürt dilinde “yabancı” anlamına gelmektedir. İlçe halkı Türkmenleri Ergani'nin asıl yerlileri olarak bilirler. Ekonomik olarak ve eğitim yönünden diğer guruplardan daha ileride olan Türkmenler (kekolar) yüzde 2'lik bir azınlığı oluşturmaktadır. Bu Türkmenlerin ileri yaşlı ihtiyarları, nesillerinin 1800'lü yıllarda Aydın Söke'den gelen bir müftü ailesine dayandığını iddia etmektedirler. Zamanla ilçede çoğalan bu aile, Kürtler ve Zazalarla yapılan evlilikler neticesinde karışmış ve çoğalmıştır. İlçe halkının yerliler olarak bilmesinin nedeni ise köylerinden şehre geldiklerinde Türkmenlerle karşılaşmalarıdır. Şimdi nüfusları iki binden fazla olduğu tahmin edilen Türkmenler'den başka birde Ergani'nin Ortayazı köyünde de Türkmenler vardır. Buradaki Türkmenler ise 1800'lü yılların üçüncü çeyreğinde Bulgaristan'dan gelmişlerdir ve günümüzde nüfusları iki binin üzerindedir. Sosyal ve

kültürel olarak da bölge halkından farklılıklar gösteren Ortayazı'da örneğin bölgenin meşhur yemeği olan çiğ köfte dahi, etin pişmemiş olduğu gerekçesiyle yenmemektedir.

2002 sayımlarına göre ilçenin nüfusu şehir merkezinde 47 333, köylerde ise 40 130'dur.⁸⁹ Köylerin ilçe merkezine yakın olması ve ulaşımın kolay olması ilçenin gündüz nüfusunu oldukça arttırmaktadır. İlçeye bağlı 81'i muhtarlık olan 88 köy ve mezra vardır. İlçede ise 12 mahalle bulunmaktadır. Bu mahallelerde çarpık kentleşme sorunu açıkça görülmektedir. Şehir neredeyse tümüyle bir varoş görüntüsündedir. Bu varoş görüntüsünü bozan bazı yeni yapılanmalar ise Diyarbakır yolu boyunca şehrin güneyine ve ovasına doğru yayılmaktadır.

6.2. Ergani'de Sosyal Hayat

Şehirde yoğun bir nüfus dikkati çekmektedir. Yoğun nüfusa çok çocuklu aileler sebep olmaktadır. Beş'ten az çocuğa sahip olan ailelerin oranı azdır. Ancak genç neslin daha az çocuk sahibi olma eğiliminde oldukları gözlemlenmiştir. Ailelerde çok çocuğun olması, aile içi eğitimi yetersiz kılmaktadır. Ailenin kalabalık olmasından dolayı evde pek durmayan babalar, vakitlerini genellikle kahvehanelerde geçirmektedirler. Erkek çocuklar çoğunlukla sokaklara salınmakta, kızlar ise evde tutulmaktadır. İlçede gündüz saatlerinde sokaklarda oynayan çocukların yoğunluğu dikkati çekmektedir. Bu kalabalık toplum içerisinde oluşmuş aşiret yapısı ve akrabalık ilişkileri şeklinde ortaya çıkan kapalı toplum yapısı sosyal hayatın belkemiğini oluşturmaktadır. Köyler, genellikle bir aşiret birlikteliğinden oluşmaktadır. Bu birliktelik, şehir merkezine de yansır ve aşiret mensuplarına her alanda birlikte hareket etme kolaylığı sağlar. Devlet kaynaklı yardımların dağıtımında dahi, ihtiyacın değil aşiret çıkarlarının gözetildiğine şahit olunmuştur. Bireylerin ilişkilerini yürüttükleri kimseler genellikle aynı aşirete mensup kimselerdir. Komşuluk ilişkileri sorunsuz olmakla birlikte daha ziyade akraba ilişkileri tercih edilmektedir. Akşam ziyaretleri şeklinde yürütülen aile ilişkilerinde genellikle akrabalar tercih edilmektedir. Ergani'de erkek nüfusun zaman geçirdiği çok miktarda kahvehanede bulunmaktadır. İşsiz ve sadece yazın çalışan bireyler vakitlerinin çoğunu buralarda geçirmektedirler. İlçede sosyal hayat daha çok gelenekler çerçevesinde sürmektedir. Bahsedilebilecek en önemli faaliyet üç gün sürdürülen ve yine genellikle aşiret içinde kalan düğünlerdir. Düğünler coşku ile kutlanır ve davul zurna eşliğinde

⁸⁹ İlçe Nüfus Müdürlüğü Verileri, Veriler 2002 Nüfus Yoklamasına Göredir.

günlerce halay sekilir. Düğün sahibinin maddi durumuna göre yemek ikramları da yapılabilir. Her düğünde yapılmasa da, mevlit okunması şeklinde düğünlere dini bir hava da kazandırılmaktadır. Cami imamlarının bildirdiğine göre yaklaşık olarak her evlilikte dini nikahın gözetildiği belirlenmiştir.

Ölümlerde toplu halde gerçekleştirilen taziye ziyaretleri de önemli sosyal olaylardandır. Taziye evinin yakınındaki bir dükkan veya ambar, yoksa evin bir bölümü ziyaretçilere tahsis edilerek bir hafta boyunca sürekli açık tutulur. Cenaze sahibi, sürekli misafirleri ağırlayarak taziyeleri kabul eder. Taziyeye insanlar tek başlarına gitmezler, toplu halde gitme adetleri vardır. Taziyelerde bir hafta boyunca cenaze evinde gelenlere yemek ikram edilir ve mırra adı verilen acı kahve sunulur. Cenazenin aşiretinin, dini bir yönü ve şeyh adı verilen babadan oğula geçen bir dini önderlik sistemi varsa bu kişinin toplu ziyaretlerde gelenlere dini sohbetler yaptığı gözlemlenmiştir.

Dini nitelikli olmasına rağmen, sosyal faaliyet olarak zikredilmesi gereken önemli bir olgu da ziyaret olgusudur. İlçenin çeşitli köylerinde ve diğer ilçelerde de bulunan, kutsal sayılan bazı ziyaret yerlerinin toplu halde ziyaret edilmesi, önemli bir sosyal faaliyet olarak kabul edilir. Bu ziyaret yerleri genellikle bir peygamber veya ulu zatın kabirleridir. Buralarda dualar edilir, adak sahipleri adaklar keserler ve toplu halde yemekler yenilir.

Bunlardan Zülküf nebi camii ve türbesi zülküf dağı üzerindedir. Zülküf nebinin yattığına inanılır. Cuma ve bayram günleri özellikle kadınlar tarafından isteklerinin gerçekleşmesi için dua etmek üzere ziyaret edilir. Enüş peygamber ziyaretgahı da kızılca köyünde bulunmaktadır. Burada da Enüş peygamber adlı bir zatın yattığına inanılmaktadır.⁹⁰ Eğil ilçesinde bulunan Hz. İlyas ve Eyyüp peygamberlere ait olduğuna inanılan kabirler de, yılın her günü ziyarete gidilebilen ziyaret yerlerindedir.

Ergani'de aşiret yapısının bir gereği olarak babaya, ataya ve aşiretin ileri gelenlerine saygıya çok önem verilmektedir. Normlar sert ve keskindir. Toplumsal baskı bireylerin toplumsal hareketlerine en çok yön veren kavramdır. Bununla birlikte popüler kültürün yerleştiği kavramların ve baraj arazilerinin yüksek istimlak bedelleri ile istimlak edilmesi sonucu gündeme gelen kolay zenginlik kavramının sosyal hayata etkisi görülmektedir. Popüler kültürün bütün Türk toplumu gibi Ergani'ye de monte ettiği

⁹⁰ Nihat Aytürk-Bayram Altan, Türkiye'de Dini Ziyaret Yerleri, Ankara, Altın kalem Yay. 1990, s.160

yılbaşı kavramı halk tarafından şaşkıncu bir şekilde kabul görmüştür. Örneğin ilçe gençlerinin ve çocukların yılbaşı gecesi kapıları dolaşıp bahşış toplamalarının bir adet olarak yerleşmesi bu açıdan zikredilmeye değer bir olaydır. Popüler kültürün, halk ve gençler arasında yayılması çok kolay olmaktadır. Zira dini eğitim ve yapılanmanın zayıf olması, ayrıca aşiret kültürü haricinde bir sosyal yapının olmaması bir boşluk doğurmaktadır. Bu boşluğu da popüler kültür işgal etmektedir. Barajların ilçe gündemine getirdiği yüksek istimlak bedelleri ilçe hayatına yeni zengin insanları kazandırmıştır. Ekonomik yönden oldukça güçlenen bu insanlar aşiret yapısından uzaklaşmayı tercih etmektedirler. Bu uzaklaşmalar sonucu aşiret yapısında çözümler görülebilmektedir.

6.3. Dini Hayat, Eğitim, Kültür

Genel olarak güneydoğu toplumunda olduğu gibi Ergani’de de bir formel ve informal dinden bahsedebiliriz. Formel dinden maksadımız okullarda ve camilerde öğretilen ve yaşanan dindir. İnfornel dinden maksadımız ise, okul ve camiler dışında yaşanan, şeyhler, ziyaret yerleri, gibi motifler ağırlıklı dindir. Dinin emirlerini ve inanç esaslarını halka benimsetmesi ve manevi temellere oturtması açısından faydaları inkar edilemez olan bu dini kültürlemenin bazı olumsuzlukları da beraberinde getirmesi kaçınılmaz olmaktadır. Bu olumsuzlukların geneli olarak, dinde yeri olmayan bazı inanç ve uygulamaların din kisvesi altında kabul edilmesini söyleyebiliriz.

Ergani’de toplumsal olarak dini hayatın çok canlı olduğunu söyleyebilmek oldukça güçtür. Buna neden olduğu düşünülecek bazı faktörler ileri sürülebilir. İlçede önceleri Öğretmen Okulu olarak faaliyet gösteren, şimdi ise Anadolu Öğretmen Lisesi olarak devam eden okulun günümüzde çoğu Ergani’de öğretmen olan bireylere, olumsuz dini tutumlar ve düşünceler konusunda etki ettiği ilçe halkı tarafından dile getirilmektedir. Bunun ilçedeki dini hayata etki ettiği düşünülebilir. İlçedeki dini hayat, bir dönem radikal dini gurupların uyguladığı şiddet sonucu da olumsuz yönde etkilenmiştir. Öyle ki aileler, çocuklarını camiye dahi göndermeye korkar hale gelmişlerdir. Anket uygulanan öğrencilerden bazıları, ailelerinin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenlerinden uzak durmalarını söylediklerini ileri sürerek ankete katılmak bile istememişlerdir.

Buna rağmen, ilçe insanında ve özellikle gençlerinde yine bir dine yöneliş, saygı ve dini hayat eğilimi görülebilmektedir. Geçmişte ve günümüzde Diyarbakır ilçelerindeki tek kendi binasında hizmet veren ve çok programlı lise bünyesinde olmayan İmam hatip Lisesinin Ergani’de olmasının bunda rolü olduğu söylenebilir. Fakat günümüzde bu okulun öğrenci sayısı, son yıllarda eğitim sisteminde yapılan ve meslek liselerini etkileyen bazı değişiklikler nedeniyle yirmi ile otuz arasında seyretmektedir. Dini faaliyetleri düzenleyen ve organize eden diyanet teşkilatına bağlı camilere Cuma namazları dışında talep oldukça zayıftır. İlçede hizmet veren 17 caminin personel sorunu yoktur. Köylerin büyük çoğunluğunda cami vardır ve yine çoğunda görevli personel de mevcuttur. Bölgede eskiden faaliyet gösteren medreseler dolayısıyla görevlisi olmayan camilerde de imam sorunu pek yaşanmamaktadır.

Medreselerde eğitim görmüş bu kişilerin toplumun dini kültürlenmesinde büyük etkileri olmaktadır. Hatta bu etkinin resmi din görevlilerinden bile fazla olduğu iddia edilebilir. Fakat yine burada yukarıda söz edilen bazı olumsuzluklar devreye girmektedir.

İlçede faaliyet gösterebilecek bir erkek Kur’an kursu binası olmasına rağmen, öğrenci yetersizliğinden dolayı son yıllarda kurs faaliyet gösterememektedir. Kız kuran kursu ise geçici öğreticiler ile sürdürülmeye çalışılmakta, fakat daimi statüde çalıştırılmadığı için verimli olamamaktadır.

Yeni yetişen bireylerin dini tutumlarının şekillenmesinde önemli rol oynayabilecek yaz aylarında düzenlenen cami kursları Ergani’de de düzenlenmektedir. Fakat yaz aylarında bu kurslara devam edebilecek yaşlardaki çocuk ve gençlerin gerek batı bölgelerine aileleri ile birlikte çalışmak için gitmeleri, gerek köklerinin dayandığı köylere tarımsal faaliyetler için gitmeleri sonucu pek talep olmamaktadır. Dini tutumlarının şekillendiği yaşlarda bireylerin böyle kurslardan mahrum kalmaları bir eksiklik olmaktadır.

Milli Eğitim faaliyetleri hakkında da bilgi vermenin araştırmamız açısından faydası vardır. İlçe merkezinde 20 ilköğretim ve 8 lise varken, 88 köyde de ilköğretim okulu mevcuttur ve bunlardan 57 tanesi eğitim vermektedir. Ulaşım imkanları olan köylerin öğrencileri taşınmalı eğitim ile okullara ulaştırılırken, ulaşım imkanının olmadığı veya zor olduğu okullar için ilçede 1500 yatak kapasiteli YİBO (Yatılı İlköğretim Bölge Okulu) hizmet vermektedir. Yine de mevcut okulların kapasitesi nüfus için yeterli

gelmekte, aşırı kalabalık sınıflar eğitim için büyük bir engel oluşturmaktadır. 1990'lı yıllarda bölgede yaşanan sıkıntılı terör olayları dolayısı ile eğitim-öğretim faaliyetleri de aksaklıklar yaşamıştır. Bazı öğretmenlerin öldürülmesi olayları, öğretmen yetersizliği, bölgeye genç ve tecrübesiz öğretmenlerin gönderilmesi eğitimi olumsuz yönde etkilemiştir.

Bu şartlar dolayısı ile daha çok öğretim gerçekleşmekte, eğitim ise ikinci planda kalmaktadır. Kültür derslerinin ikinci planda görülmesi ve bu branşların öğretmenlerinin daha da az bulunması bir başka olumsuz etmendir. Bu derslerin başında gelen din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenleri de araştırma evrenimiz olan lise öğrencilerinin eğitim süreçlerinde çok nadir karşılaştıkları kişilerdir. 2002 yılından önce ilçede hiçbir ilköğretim okulunda bu branşın öğretmeni bulunmamakta, bu dersler diğer branşlarda uzman olan öğretmenler ile doldurulmakta idi. Bu tarihten önce sadece üç lisede Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni bulunmakta, ilköğretim okullarında ise bu branşın temsilcileri bulunmamakta idi.

Öğrencilerin gerek dini tutumlarının, gerek sosyal tutumlarının ve ilişkilerinin gelişmesinde önemli rol oynayabilecek bu branş öğretmenleri 2003 yılından itibaren kademeli olarak ilçeye gelmeye başlamışlardır. Araştırmamızın yürütüldüğü 2004/2005 eğitim yılında Ergani'de ilköğretim okullarında 15, liselerde ise 8 din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmeni eğitim faaliyetlerini yürütmektedir.

II. BÖLÜM

YÖNTEM

1. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni Diyarbakır ili Ergani ilçesinde 2004-2005 eğitim yılında ortaöğretim kurumlarında öğrenim gören öğrencilerden oluşmaktadır.

Anketlerin uygulandığı 2004-2005 öğretim yılında Ergani’de 7 lise’de 3600 civarında öğrenci öğrenim görmektedir. Öğrenciler bu 7 liseye orantısız bir şekilde dağılmışlardır. Örneğin merkez Ergani Lisesinde 1200 öğrenci varken İmam Hatip Lisesinde 24 öğrenci vardır.

Araştırmanın örnekleme, Ergani’de ortaöğretim okullarında yani liselerde öğrenim gören öğrencilerden tesadüfi olarak seçilen 381 öğrenciden meydana gelmiştir. Anketler 3 sayfalık bir şekilde birleşik olarak hazırlanmış ve aynı anda deneklere verilmiştir. Anketler Ergani’de ortaöğretim kurumlarında 2004-2005 eğitim öğretim yılında öğrenim gören öğrencilerden 381 tanesine kasım –ocak ayları içerisinde uygulanmıştır. Anketler okullara sayı olarak büyüklükleri oranında uygulanmış ve daha sonrada ayrı ayrı değerlendirmeye gerek görülmeyerek karıştırılmıştır. Anketler uygulanırken daha çok lise 2 ve lise 3 öğrencileri, dini eğitimin nihayetine ulaşmaları ve sorulara daha vâkıf olabilecekleri düşüncesi ile tercih edilmiştir. Anketlerin uygulanması için 1 ders saati yeterli görülmüş uygun olan ve araştırmacı tarafından okutulan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi tercih edilmiş ve uygulama sırasında öğrencilerin başlarında bulunularak ankete ilişkin sorular cevaplanmıştır. Ayrıca öğrencilerden mümkün olduğu kadar boş cevap bırakmamaları rica edilmiştir.

Anketten önce gerekli bilgi verilerek isim yazılmayacağı için gerekli güvenliğin olduğu belirtilerek öğrencilere huzurlu bir ortam sağlanmıştır. Böyle hassas bir konuda anket uygulamanın zorlukları düşünülerek, anketler cevaplanırken öğrencilerin psikolojik ve sosyal bir baskı altında bulunmaması için gerekli önlemlerin alınmasına gayret gösterilmiştir. Gizlilik ilkesine de azami özen gösterilmiş ve bu öğrencilere de hissettirilmeye çalışılmıştır.

2. Veri Toplama Araçları

Bu araştırmada bilgi toplama amacı ile “Dini Tutum Ölçeği” ve “Sosyal İlişki Tutum Ölçeği” kullanılmıştır.

2.1. Dini Tutum Ölçeği

Araştırmada bağımsız değişken olarak kullanılmak üzere ve ayrıca bir bağımlı değişken olarak ele alabilmek üzere “öğrencilerin dini tutumunu” ölçmek için likert tipi bir “dini tutum ölçeği” kullanılmıştır. Kullanılan bu ölçek daha önce kullanılan ve yaygın olan dini tutum ölçeklerinden faydalanılarak geliştirilmiştir. Ölçeğin geliştirilmesinde konu ile ilgili yayın ve araştırmalar taranmış ve ilgili uzmanların görüşleri alınmıştır. Dini tutum ölçeği 30 madde olarak tasarlanmıştır. Ölçekteki (1, 5, 6, 16, 18, 19, 20, 21, 23.) sorular Mevlüt Kaya tarafından hazırlanan ve üzerinde madde ve faktör analizi ile güvenilirlik geçerlik çalışması yapılan ölçekten alınmıştır.⁹¹ Kaya ise bahsi geçen ölçeği Kayhan Mutlu (1989) ve Belma Özbaydar (1970) tarafından hazırlanan ölçeklere dayanarak hazırlamıştır.

Ölçekteki diğer sorular ise (2, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 18, 22, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30) DEÜ ilahiyat fakültesi Din Psikolojisi öğretim elemanları tarafından hazırlanan ve dindarlığın inanç, duygu davranış ve bilgi boyutlarından oluşan dört boyutunu ölçmek için geliştirilmiş olan dini hayat ölçeğinden alınmıştır. Söz konusu bu ölçekte bir çok araştırmada kullanılmış ve üzerinde bir çok defa güvenilirlik analizleri yapılmıştır.⁹²

⁹¹ Kaya, a.g.e, s. 110

⁹² Talip Atalay, Diyarbakır’da İlköğretim ve Liseler’de Öğrencilerin Dini Tutumları (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya, 2002, s. 56, Adem Şahin, “Üniversite Öğrencilerinde Dini Hayat-Fakülteler Arası Karşılaştırmalı Bir Araştırma”, Konya, 2001, Murat Yıldız, “Dini Hayat ile Ölüm Kaygısı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, DEÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998

Alınan madde kökleri cümleler aynı kalmak koşulu ile 5’li likert tipi ölçek olarak düzenlenmiştir. Zira alındığı ölçekler itibarıyla bazı sorular 3’lü ve 2’li şekilde düzenlenmiştir. Dini tutum ölçeğinde 4 boyut ele alınmıştır. İlk 6 soru inanç boyutuna, 7-12. sorular duygu boyutuna, 13-23. sorular davranış boyutuna, 24-30 sorular ise bilgi boyutuna yönelik sorulardır.

Hazırlanan maddeler bir gurup öğrenciye uygulanmıştır. Bu ön denemede öğrencilerden ankete bir eleştiri yönelmeleri, sorulardaki kapalılıkları ifade etmeleri istenmiş, gelen tepkiler doğrultusunda değerlendirmeler yapılmıştır. Ölçek 30 soru üzerinden 381 öğrenciye uygulanmış ve sonuçlar sosyal bilimlerde bilgisayar ortamında bir veri işleme programı olan SPSS (Statistical Package for Social Sciences) ortamına girilmiştir. Eksik, boş ve yanlış doldurulan anketler elendikten sonra 349 adet anket ortaya çıkmıştır. Bundan sonra madde analizi yapılmış ve 5 sorunun güvenilirlik geçerlik yeterliğini sağlayamadığı anlaşılmıştır. Bu beş soru uygulanan anket formundaki (6, 19, 24, 25, 29.) sorulardır. Bu sorular değerlendirme aşamasında değerlendirme dışı tutulmuştur. Böylece dini tutum ölçeği 25 soru üzerinden değerlendirmeye alınmıştır. Bu 25 sorunun 17’si olumlu, 4’ü olumsuz 4’ü de bilgi sorusudur. Olumlu sorular (1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 21.) sorulardır. Olumsuz sorular ise (18, 20, 22, 23.) sorulardır. Bilgi soruları da (26, 27, 28, 30.) sorulardır. Cevaplar soru kağıdının üzerindeki kutucuklara işaretlenerek alınmıştır.

Cevap sütunlarında inanç ve davranış boyutlarında likert tipi ölçek olması dolayısıyla buna uygun olarak “ kesinlikle katılıyorum” “katılıyorum” “kısmen katılıyorum” “katılmıyorum” ve “kesinlikle katılmıyorum” şıkları vardır. Duygu boyutu sorularında ise “pek çok duyarım”, “duyarım”, “biraz duyarım”, “duymam”, ve “hiç duymam” seçenekleri vardır. Bilgi boyutu ise doğru-yanlış testi şeklinde tasarlanmıştır.

Dini tutum ölçeği cevaplarının puanlanmasında, olumlu maddelerde “kesinlikle katılıyorum” ve “pek çok duyarım” seçeneğine 5 ,”katılıyorum” ve “duyarım” seçeneğine 4, “kısmen katılıyorum” ve “biraz duyarım” seçeneğine 3, “katılmıyorum” ve “duymam” seçeneğine 2, “kesinlikle katılmıyorum” ve “hiç duymam” seçeneğine ise 1 puan verilmiştir. Olumsuz maddelerde ise “kesinlikle katılmıyorum” a 5, “katılmıyorum” a 4, “kısmen katılıyorum” a 3, ,”katılıyorum” a 2 ve

“kesinlikle katılıyorum” a 1 puan verilmiştir. Bilgi sorularında ise doğru veya yanlış işaretlenerek doğru olarak verilen bir cevaba 5 puan, yanlış olarak verilen bir cevaba ise 1 puan verilmiştir.

Dini tutum ölçeğinden alınabilen en yüksek puan ($25 \times 5=125$) puan, en düşük puan ise ($25 \times 1=25$) puandır. Ölçekte ortalama olarak bütün seçenekler “kısmen katılıyorum” şeklinde alınabilecek puan ortalama puan ise ($25 \times 3 = 75$) puandır. Anketin uygulandığı geçerli 349 öğrencinin genel dini tutum puan ortalaması **114,65**, standart sapması da **7,743** dir. Yüksek puan olumlu bir dini tutumu, düşük puan ise düşük bir dini tutumu ifade eder. Alınabilecek maksimum ve minimum puanlar düşünüldüğünde bu puan oldukça olumlu olarak nitelenebilir.

Tutumların ölçülmesi için bir ölçme aracı geliştirilirken tutum cümlelerinin iyi seçilip, geçerlik ve güvenilirlik kontrollerinin yapılması gereklidir. Çünkü, geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılmamış bir ölçme aracı ile toplanan veriler hatalı olabilir. Kullandığımız dini tutum ölçeğimizle ilgili geçerlik güvenilirlik çalışması yapılmış ve sonuçları aşağıya çıkarılmıştır.

2.1.1. Dini Tutum Ölçeğinin Geçerliliği

Geçerlik bir test veya ölçeğin ölçülmek istenen şeyi ölçme derecesidir. Yani bir ölçme aracının ölçmeyi amaçladığı özelliği herhangi bir başka özellikle karıştırmadan doğru olarak ölçebilme derecesi ve geliştirilmiş bulunduğu konuda amaca hizmet etmesidir. Bunun için “ölçekte yer alan sorularla gerçekten ölçmeyi amaçladığımız şeyi ölçebilir miyiz?” sorusunu yöneltmek gerekir.

Bir ölçme aracının geçerliliğini kontrol etmede ve sağlamada kullanılan başlıca teknik madde analizidir. Bu teknik ile testteki maddelerin aynı ya da çok yakın özellikleri ölçüp ölçmediği incelenir. Madde analizi ölçekteki her madde için o madde üzerinden gurubun aldığı puanların, gurubun bütün ölçek maddeleri üzerinden aldığı puanlarla ilişkisi (korelasyonu) dir. Toplam tutum puanı ile yüksek ilişki gösteren maddeler, tüm ölçeğin ölçtüğü tutumu ölçüyor demektir. Bu da maddelerin ve ölçeğin

geçerliliğinin göstergesidir. Eğer bir maddenin diğer maddelerle korelasyonu eksi veya düşük ise bu, o maddenin farklı bir niteliği ölçtüğünü gösterir.

Ölçeğimizin madde analizi yapılmıştır. Uygulama yapıldıktan sonra yapılan analizde hazırlanan 30 sorudan 5'inin zayıf olduğu ve anketin geçerliliğini düşürdüğü tespit edilmiş ve ankettten çıkarılmıştır. Daha sonrada anket 25 soru üzerinden değerlendirmeye alınmıştır. Ankettten çıkarılan bu sorular uygulanan formdaki (6, 19, 24, 25, 29.)sorulardır.

Tablo 1: Dini Tutum Ölçeği Madde Analizi Sonuçları

	Madde çıkarılsa elde edilecek ortalama puan	Maddenin Aritmetik Ortalaması	Madde analizi sonuçları - madde gücü	Madde çıkarılsa elde edilecek Cronbach's Alpha
Dinî tutum 1. soru	109,7077	4,94	0,384	0,710
Dini tutum 2 .soru	109,8080	4,84	0,337	0,706
Dini tutum 3. soru	109,8395	4,81	0,530	0,699
Dini tutum 4. soru	109,7249	4,93	0,422	0,710
Dini tutum 5. soru	109,7994	4,85	0,398	0,706
Dini tutum 7. soru	110,2092	4,44	0,264	0,709
Dini tutum 8. soru	110,1146	4,54	0,282	0,708
Dini tutum 9. soru	109,9570	4,69	0,309	0,708
Dini tutum 10. soru	109,9971	4,65	0,297	0,707
Dini tutum 11. soru	110,2034	4,45	0,345	0,703
Dini tutum 12. soru	109,8223	4,83	0,489	0,703
Dini tutum 13.soru	110,0487	4,60	0,311	0,706
Dini tutum 14. soru	109,9628	4,69	0,532	0,693
Dini tutum 15. soru	110,0573	4,59	0,473	0,694
Dini tutum 16. soru	110,0115	4,64	0,395	0,700
Dini tutum 17. soru	110,5158	4,14	0,264	0,709
Dini tutum 18. soru	111,0086	3,64	0,237	0,715
Dini tutum 20. soru	110,1203	4,53	0,243	0,710
Dini tutum 21. soru	110,0831	4,57	0,247	0,710
Dini tutum 22. soru	110,0487	4,60	0,300	0,706
Dini tutum 23.soru	110,0774	4,57	0,251	0,710
Dini tutum 26. soru	110,2292	4,42	0,158	0,738
Dini tutum 27. soru	110,2980	4,35	0,107	0,733
Dini tutum 28. soru	110,2063	4,44	0,203	0,719
Dini tutum 30. soru	109,8968	4,75	0,144	0,719

Ortalama	Varyans	Std. sapma	Madde sayısı
114,6562	59,962	7,74351	25

Cronbach's Alpha **0,718** Madde sayısı **25**

2.1.2. Dini Tutum Ölçeğinin Güvenirliği

Güvenirlik bir testin veya ölçeğın ölçmek istediği şeyi tutarlı ve istikrarlı bir şekilde ölçme derecesidir. Güvenirlik bir testin tesadüfi hatalardan arınlık derecesidir. Güvenilir bir test veya ölçek benzeri şartlarda tekrar uygulandığında benzeri sonuçlar verir. Bir ölçme aracının geçerli olması için her şeyden önce güvenilir olması gerekir.

Dini tutum ölçeğımız test tekrar test ve SPSS üzerinden Cronbach Alfa iç tutarlılık testine tabi tutulmuştur.

Test tekrar test, anketin belirli bir zaman aralığı ile (2-4 hafta) aynı denekler üzerinde denenmesi ile yapılır. Anketimiz 30 öğrenci üzerinde 2 hafta ara ile 2 kere uygulanmış ve % 94 oranında aynı sonuçlar alınmıştır.

Cronbach alfa iç tutarlılık testi güvenilirlik analizinde en çok kullanılan yöntemdir.⁹³ Bu yöntem bir ikiye ayırma çalışmasıdır. Değerlendirme sonucunda bir alfa katsayısı ortaya çıkar. Alfa değerı olası tüm ikiye ayırma kombinasyonları sonucu ortaya çıkacak olan ikiye ayırma katsayılarının bir ortalamasını göstermektedir. Alfa değerı 0 ile 1 arası değerler alır ve kabul edilebilir bir değerın en az 0.7 olması arzu edilir. Ancak inceleme türü çalışmalara da bu değerın 0.5'e kadar inebileceği de makul görölmektedir. Bizim çalışmamızda alfa katsayısı arzu edilen 0.7'nin üzerinde gerçekleşmiş ve **0,718** olmuştur.

Güvenirlik ve geçerlik arasında yakın bir bağ vardır. Bir ölçek mükemmel bir güvenilirliğe sahipse aynı derecede geçerli demektir. Eğer ölçek güvenilir değilse geçerlide değildir. Sonuçta dini tutum ölçeğımız yeterli geçerlik ve güvenilirliğı göstermiştir.

2.2. Sosyal İlişki Tutum Ölçeği

Bu araştırmada sosyal ilişkilerin dini tutum bağımsız değerşkenine göre incelenmesi amaçlanmıştır. Yani bireyin sosyal çevresi ile ilişkilerinin dini tutumun şiddetine göre değerşip değerşmediği incelenmiştir.

⁹³ Remzi Altunışık, Recai Coşkun, Serkan Bayraktaroğlu, Engin Yıldırım, Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri, 3.Baskı, Sakarya, Sakarya Kitabevi, 2004, s.115

Bunun için bireyin kendinden başlayarak en uzağa kadar, yakından uzağa olacak şekilde sosyal ilişkileri ele alınmıştır. Sosyal değerlere anlam kazandıran bazı değerler de belirlenip bir liste oluşturulmuştur. Sonrada bunları çeşitli sorular ile ortaya koyabilmek amaçlanmıştır. Bireyin sosyal ilişkileri skalasında sıra ile, toplumsal anlamda kendisi ile olan ilişkisi yani sosyal benlik algısı, anne ile olan ilişkisi, baba ile olan ilişkisi, genel olarak aile ile olan ilişkisi, komşularla ilişkisi, eğitim ortamı ve öğretmenleri ile ilişkisi, karşı cinsle ilişkisi, yakın akrabaları ile ilişkisi, toplumda bir farklılık unsuru olan farklı mezheplere, farklı etnik yapılara, farklı dinlere (Yahudilik-Hıristiyanlık) yaklaşımı ele alınmıştır. Sosyal tutumlarda önemli rol oynayan sosyal değerler arasında da diğergamlık, yardımseverlik, adalet duygusu, örf adetlere sahip çıkma, gurup adaptasyonu, sosyal tahammül, sosyal cesaret ve girişkenlik, nezaket, bencillik, menfaatçilik yalan ve bir saldırganlık tutumu olarak kindarlık ele alınmıştır.

Bu belirlenen sosyal tutum unsurları doğrultusunda sorular belirlenmiş, bu sorular konunun uzmanları ile görüşülerek ankette uygulanabilecek şekle sokulmuş ve likert tipi 5 li bir ölçek olarak belirlendi. Ölçeğe başlangıçta 30 soru belirlenmişse de daha sonra bu tenkitlerde gözüne alınarak 27 adete düşürülmüştür.

Ölçekteki 27 sorunun 17 si olumlu 10 u olumsuz sorudan oluşmaktadır. Olumlu sorular (1, 4, 8, 9, 10, 12, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 23, 24, 25, 26, 27.) sorulardır. Olumsuz sorular ise (2, 3, 5, 6, 7, 11, 13, 14, 20, 22.)sorulardır. Sosyal ilişki tutum ölçeği dini tutum ölçeği ile birlikte uygulanmış ve bütün aşamaları birlikte kaydedilmiştir. Ölçek anket olarak 381 kişiye uygulanmış eksik ve yanlış doldurulan anketler çıkarıldıktan sonra 349 adet anket kalmıştır. Bu 349 ankette güvenilirlik geçerlik değerlendirmesine alındığında ölçekteki 27 sorudan 3'ünün zayıf kaldığı tespit edilmiştir. Bunlar uygulanan anketteki (14, 18, 21.) sorulardır. Bu sorular daha sonra değerlendirme dışı tutulmuştur. Böylece sosyal ilişki tutum ölçeği 24 soru üzerinden değerlendirilmiştir.

Sosyal ilişki tutum ölçeğinde olumlu maddelerde “kesinlikle katılıyorum” seçeneğine 5, “katılıyorum” seçeneğine 4, “kısmen katılıyorum” seçeneğine 3, “katılmıyorum” seçeneğine 2, “kesinlikle katılmıyorum” seçeneğine ise 1 puan verilmiştir.

Olumsuz maddelerde ise “kesinlikle katılmıyorum” a 5, “katılmıyorum” a 4, “kısmen katılıyorum” a 3, “katılıyorum” a 2 ve “kesinlikle katılıyorum” a 1 puan verilmiştir. her öğrencinin işaretlediği seçeneğe göre puanları toplanarak her öğrencinin sosyal ilişki tutum puanı hesaplanmıştır.

Sosyal ilişki tutum ölçeğinden alınabilecek maksimum puan ($24 \times 5 = 120$) puandır. Minimum puansa ($24 \times 1 = 24$) puandır. Ölçekte ortanca cevap olan kısmen katılıyorum seçenekleri işaretlendiğinde elde edilecek puan ise ($23 \times 3 = 72$) puandır. 349 öğrencinin genel sosyal ilişki tutum ölçeğinde aldıkları ortalama puan **94,9112** standart sapma ise **9,1259** dur.

2.2.1. Sosyal İlişki Tutum Ölçeğinin Geçerliliği

Geçerlik, yukarıda bahsi geçtiği üzere bir ölçme aracının ölçmeyi amaçladığı özelliği herhangi bir başka özellik ile karıştırmadan doğru olarak ölçebilme derecesi ve geliştirilmiş bulunduğu konuda amaca hizmet etmesidir. Geçerlik konusunda gerekli bilgi dini tutum ölçeğinin geçerliliği bahsinde verildiği için burada değinilmemiştir. Sosyal tutum ölçeğimizin geçerliliği konusunda madde analizi uygulanmıştır. Analiz sonucunda 3 madde yetersiz bulunmuş ve değerlendirmeye alınmamıştır. Bu sorular (14, 18, 21.) sorulardır. Sosyal tutum anketin de ki 24 sorunun yapılan madde korelasyon analiz sonuçları aşağıda çıkarılmıştır. Analiz sonucunda sosyal ilişki tutum ölçeğindeki 24 sorunun yeterli geçerlikte olduğu anlaşılmıştır.

Tablo 2: Sosyal İlişki Tutum Ölçeği Madde Analizi Sonuçları

	Madde çıkarılsa elde edilecek ortalama puan	Maddenin Aritmetik Ortalaması	Madde analizi sonuçları-madde gücü	Madde çıkarılsa elde edilecek Cronbach's Alpha
Sosyal tutum 1.soru	90,3954	4,51	0,322	0,705
Sosyal tutum 2.soru	90,7765	4,13	0,291	0,706
Sosyal tutum 3. soru	91,2407	3,67	0,260	0,708
Sosyal tutum 4. soru	91,1318	3,77	0,187	0,716
Sosyal tutum 5. soru	90,6046	4,30	0,266	0,708
Sosyal tutum 6. soru	90,7536	4,15	0,260	0,708
Sosyal tutum 7. soru	90,8052	4,10	0,262	0,708
Sosyal tutum 8. soru	90,3811	4,53	0,320	0,706
Sosyal tutum 9. soru	90,5330	4,37	0,308	0,705
Sosyal tutum 10. soru	90,8539	4,05	0,249	0,709
Sosyal tutum 11. soru	91,0057	3,90	0,172	0,715
Sosyal tutum12. soru	90,7307	4,18	0,241	0,709
Sosyal tutum 13. soru	91,4269	3,48	0,225	0,711
Sosyal tutum15. soru	90,7106	4,20	0,347	0,702
Sosyal tutum 16. soru	90,7736	4,13	0,402	0,697
Sosyal tutum 17. soru	90,6246	4,28	0,410	0,699
Sosyal tutum 19. soru	90,8510	4,06	0,349	0,701
Sosyal tutum 20. soru	91,1461	3,76	0,354	0,700
Sosyal tutum 22. soru	90,9914	3,91	0,311	0,704
Sosyal tutum 23. soru	91,0229	3,88	0,139	0,716
Sosyal tutum 24. soru	91,4728	3,43	0,125	0,717
Sosyal tutum 25.soru	91,4928	3,41	0,177	0,714
Sosyal tutum 26. soru	91,5014	3,40	0,257	0,709
Sosyal tutum 27. soru	91,7307	3,18	0,116	0,719

ortalama	Varyans	Std. sapma	Madde sayısı	Cronbach's Alpha	Madde sayısı
94,9112	83,282	9,12591	24	0,717	24

2.2.2. Sosyal İlişki Tutum Ölçeğinin Güvenilirliği

Sosyal tutum ölçeğimiz test tekrar test tekniği ile denenmiş ve Cronbach alfa iç tutarlılık testine tabi tutulmuştur. Test tekrar test yönteminde 30 öğrenciye 2 hafta ara ile uygulanmış ve **% 92** oranında aynı sonuçların elde edildiği görülmüştür. Cronbach alfa iç tutarlılık analizinde de alfa değerinin yeterli düzey olan 0,7 düzeyini aşarak **0,717** olarak gerçekleştiği tespit edilmiştir. Böylece ölçeğimiz güvenilirliği kanıtlanmış bir ölçek olarak kullanıma hazır hale gelmiştir.

3. Verilerin Analizi ve Kullanılan İstatistiksel İşlemler

Anketler uygulandıktan sonra tek tek incelenmiş, eksik ve yanlış cevaplanan 32 adet anket ayrılarak değerlendirilmeye alınmamıştır. İnceleme sırasında hiçbir şekilde boş madde olmamasına dikkat edilmiş, böylece ortaya çıkabilecek olumsuz durumlardan kaçınılmaya çalışılmıştır.

Her öğrenciye ait anketler sıraya konulmuş, numaralanmış, dini tutum ve sosyal ilişki tutum ölçeğindeki cevaplar olumlu veya olumsuz olmalarına göre daha önce belirlenen puan cetveli uyarınca 5 den 1 e kadar puanlandırılmıştır. Bu şekilde bilgisayarda işlenmeye hazır hale getirilen anketler SPSS programına girilmiştir. Uygulanan ve ayıklanan 349 adet anket programa girildikten sonra geçerlik ve güvenilirlik analizleri yapılmış ve dini tutum ölçeğinden 5, sosyal tutum ölçeğinden de 3 soru gerekli yeterlilikleri sağlayamadıkları için değerlendirme dışı tutulmuşlardır. Bundan sonrada her denek için dini tutum ölçeği ve sosyal tutum ölçeği toplam puanları hesaplanmıştır. Toplam puanlar dini tutum için 125, sosyal tutum için 120 puan üzerinden işlem görmüştür. Alınan bu puanlar bir bağıl değerlendirme ile en yüksekten en düşüğe 5 sınıfa ayrılmış ve yüksek olanlara en yüksek dini tutum ve en yüksek sosyal tutum adı verilmiş, en düşük olanlara da en düşük dini tutum ve en yüksek sosyal tutum adı verilmiştir. Bağıl değerlendirme sonucu ortaya çıkan 5 sınıf ve alınan puanlar şu şekilde olmuştur

Tablo 3: Tutumların bağıl olarak 5'e sınıflamasında kullanılan puanlar

		Dini tutum sınıflaması	Sosyal ilişki tutum sınıflaması
5	Çok yüksek tutum	121-125 arası	104-120 arası
4	Yüksek tutum	118-120 arası	98-103 arası
3	Ortalama tutum	114-117 arası	93-97 arası
2	Düşük tutum	111-114 arası	88-92 arası
1	Çok düşük tutum	110 ve altı	87 ve altı

Bu şekilde sınıflama yapıldıktan sonra, dini tutumlar ve sosyal ilişkiler arası ilişkiler ve dini tutumların sosyal ilişkiler üzerine etkisi korelasyon analizi ve varyans analizi (one way ANOVA) ile analiz edilmiştir. One way anova'da tesbit

edilebilen anlamlılığın hangi guruplar arasında olduğunu test etmek içinde scheffe testi kullanılmıştır. Değerlendirmede önce dini tutum ve sosyal ilişki toplam puanları üzerinden bir değerlendirmeye gidilmiş, ardından da sosyal ilişkilerin unsurları teker teker dini tutum puanları ile çapraz tablolarda ele alınarak yorumlanmaya çalışılmıştır. Analizler de farklılığın anlamlılık seviyesi olarak 0.05 kabul edilmiştir. Korelasyon analizlerinde de korelasyon değeri r ile gösterilmiştir. r değeri -1 ile +1 arasında olabilmekte pozitif değer olumlu korelasyonu göstermektedir.

III. BÖLÜM

BULGULAR

1.Ölçeklerden Alınan Toplam Puanlar Üzerinden Dini Tutumların Sosyal İlişkilere Etkisine Dair Analiz Sonuçları

Dini tutum ölçeğinden alınan toplam puanlarla yapılan sınıflama ile sosyal ilişki ölçeğinden alınan puanlar üzerinden yapılan sınıflama üzerinden dini tutumların sosyal ilişkilere etkisi one way Anova testi ile analiz edilmiş ve farklılıklar da scheffe testi ile belirlenerek tabloda sunulmuştur.

Tablo 4: Dini Tutum Toplam Puanlarına Göre Sosyal İlişki Ölçeğinden Alınan Toplam Puanlara İlişkin Varyans Analizi İle İlgili Bulguları Gösterir Tablo

	Kareler toplamı	df	Kareler ortalaması	F	Anlamlılık
Guruplar Arası	8115,223	4	2028,806	33,446	,000
Guruplar içi	20867,024	344	60,660		
Toplam	28982,246	348			

Tablo 4 incelendiğinde, dini tutum seviyelerine göre sosyal ilişki ölçeğinden alınan puan ortalamaları arasında fark olup olmadığını belirlemek için uygulanan varyans analizi sonucu varyans değeri $F=33,446$ olarak ve $p<0.000$ düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Bu bulgu, dini tutum seviyelerine göre sosyal ilişkilerin farklılaştığını göstermektedir. Hangi dini tutum seviyeleri arasında farklılık olduğunu belirlemek amacıyla scheffe testi uygulanmış ve sonuçlar tablo 5’de sunulmuştur.

Tablo 5: Dini Tutum Seviye Guruplarına Göre Sosyal İlişki Ölçeğinden Alınan Puan Ortalamaları Arasındaki Farkla İlgili Scheffe Testi Bulguları

(I) Dini tut. sınıflaması	(J) Dini tut. sınıflaması	Ortalama farkı (I-J)	Std. Hata	Anlamlılık	95% Güven aralığı	
					Alt sınır	Üst sınır
En düşük	Düşük	-4,7802(*)	1,30008	,010	-8,8066	-,7538
	Orta	-8,1684(*)	1,29024	,000	-12,1643	-4,1725
	Yüksek	-7,0625(*)	1,30519	,000	-11,1047	-3,0202
	En yüksek	-14,6478(*)	1,30008	,000	-18,6742	-10,6214
Düşük	En düşük	4,7802(*)	1,30008	,010	,7538	8,8066
	Orta	-3,3882	1,32613	,166	-7,4953	,7188
	Yüksek	-2,2823	1,34068	,576	-6,4344	1,8699
	En yüksek	-9,8676(*)	1,33571	,000	-14,0044	-5,7309
Orta	En düşük	8,1684(*)	1,29024	,000	4,1725	12,1643
	Düşük	3,3882	1,32613	,166	-,7188	7,4953
	Yüksek	1,1060	1,33114	,952	-3,0166	5,2286
	En yüksek	-6,4794(*)	1,32613	,000	-10,5865	-2,3723
Yüksek	En düşük	7,0625(*)	1,30519	,000	3,0202	11,1047
	Düşük	2,2823	1,34068	,576	-1,8699	6,4344
	Orta	-1,1060	1,33114	,952	-5,2286	3,0166
	En yüksek	-7,5854(*)	1,34068	,000	-11,7375	-3,4332
En yüksek	En düşük	14,6478(*)	1,30008	,000	10,6214	18,6742
	Düşük	9,8676(*)	1,33571	,000	5,7309	14,0044
	Orta	6,4794(*)	1,32613	,000	2,3723	10,5865
	Yüksek	7,5854(*)	1,34068	,000	3,4332	11,7375

Ortalama farkı 0.05 seviyesinde anlamlıdır.

r=0,475

Tablo 5’de uygulanan scheffe testi sonucu, en düşük dini tutum seviye gurubu ile diğer tüm seviye gurupları arasından sosyal ilişkiler ortalamaları açısından anlamlı farklılık görülmektedir.

Düşük dini tutum seviye gurubu ile en düşük ve en yüksek guruplar arasında sosyal ilişkiler ortalamaları açısından anlamlı farklılık görülmekte, orta ve yüksek guruplarla arasında ise anlamlı bir farklılık görülmemektedir.

Orta seviye dini tutum gurubu ile, en düşük ve en yüksek seviye gurupları arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmekte iken sosyal ilişkiler açısından düşük ve yüksek gurupla arasında anlamlı bir farklılık görülmemektedir.

Yüksek dini tutum seviye gurubu ile sosyal ilişkiler ortalamaları açısından en düşük ve en yüksek seviye gurupları arasında anlamlı bir farklılık görülürken, orta ve düşük dini tutum seviye gurupları arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır.

En yüksek dini tutum seviye gurubu ile ise bütün dini tutum seviye gurupları arasında anlamlı farklılıklar bulunmuştur.

Tablo 6: Dini Tutum Seviye Guruplarına Göre Sosyal İlişki Ölçeğinden Alınan Puan Ortalamaları

Dini tutum düzeyleri	N	Subset for alpha = .05		
		1	2	3
En düşük	76	88,1316		
Düşük	68		92,9118	
Yüksek	67		95,1940	
Orta	70		96,3000	
En yüksek	68			102,7794

Tablo 6’da dini tutum seviye guruplarının sosyal ilişki ölçeğinden aldıkları puan ortalamaları görülmektedir. Tablo’da da görüldüğü üzere sosyal ilişkiler açısından dindarlık tutumları üç farklı homojen grupta toplanmaktadır. Bunlar “en düşük” dindarlık tutumuna sahip olanlar, “düşük, yüksek ve orta” guruplarının oluşturduğu gurup ve üçüncüsü ise “en yüksek” gurubudur.

2. Cinsiyet Değişkenine Göre Tutumlar

Cinsiyet değişkenine göre, gurupların ölçeklerden aldıkları puanlar iki ölçek için ayrı ayrı analiz edilmiştir.

2.1. Cinsiyet Değişkenine Göre Dini Tutumlar

Cinsiyet değişkenine göre dini tutumlar t testi ile analiz edilmiş ve sonuçlar tabloda görüldüğü gibi gerçekleşmiştir.

Tablo 7 : Cinsiyet Değişkenine Göre Dini Tutum Puanlarının t Testi Analizi

	cinsiyet	öğrenci sayısı	Puan Ortalaması	Std. sapma	t değeri
Dini tutum Puanı	Erkek	192-%55	113,9219	7,87262	P<0.04
	Kız	157-%45	115,5541	7,51016	Sonuç: Anlamlı

Tablo 4 de anketleri değerlendirmeye alınan 349 öğrencinin %55 i olan 192 öğrencinin erkek ,% 45 i olan 157 öğrencinin ise kız olduğu görölmektedir. Erkek öğrencilerin dini tutum puan ortalaması 125 puan üzerinden $x=113,92$, kız öğrencilerin puan ortalaması ise $x=115,55$ bulunmuştur.

Bu puan ortalamaları istatistiksel farklar analizi olan t-testine tabi tutulduğunda sonuç $p<0.04$ olarak bulunmuştur. Elde edilen puan anlamlılık derecesi olan $p<0.05$ den küçük olduğu için sonuç anlamlıdır. Buna göre dini tutum ortalamaları daha yüksek olan kızlar erkeklere göre daha olumlu dini tutumlara sahiptirler ve bu da istatistiksel olarak anlamlıdır sonucuna ulaşıyoruz.

2.2.Cinsiyet Değişkenine Göre Sosyal İlişkiler

Cinsiyet değişkenine göre sosyal ilişki ortalamaları ve t testi sonuçları aşığıda verilmiştir.

Tablo 8 : Cinsiyet Değişkenine Göre Sosyal İlişkiler Puanlarının t Testi Sonuçları

	Cinsiyet	Öğrenci sayısı	Puan Ortalaması	Std. sapma	T testi sonucu
Sosyal ilişki tutum ölçeği puanı	Erkek	192-%55	93,6615	8,65178	$P<0.00$
	Kız	157-%45	96,4395	9,47963	Sonuç: anlamlı

Sosyal ilişki tutum puanı sosyal tutumlara ve ilişkilere dair sorulan 24 sorunun cevaplarına göre yapılan puanlama sonucu oluşturulan bir puanlamadır. Burada alınabilecek maksimum puan 120 minimum puan ise 24 dür. 192 erkek öğrencinin sosyal ilişki tutum puan ortalaması $x= 93,66$, 157 kız öğrencinin ortalaması ise $x=96,43$ olarak gerçekleşmiştir. t- testi kullanılarak yapılan analizde gruplar arasındaki fark anlamlı bulunmuştur.

3. Ekonomik Gelir Seviyesine Göre Tutumlar

Burada da ekonomik gelir durumuna göre dini ve sosyal ilişkiler ele alınmıştır. Bağımsız değişken maddi gelir gurupları arasında varyans analizi değerlendirmeleri yapılmıştır.

Tablo 9 : Gelir Gurupları

	Frekans-sayı	yüzelik	Geçerli yüzelik	Kümülatif yüzelik
Geçerlilikler				
0-200 milyon	76	21,8	21,8	21,8
200-500 milyon	146	41,8	41,8	63,6
500-1 milyar	104	29,8	29,8	93,4
1-2 milyar	17	4,9	4,9	98,3
2 milyar ve üzeri	6	1,7	1,7	100,0
Toplam	349	100,0	100,0	

Tablodan da anlaşılacağı üzere ilçede maddi gelir açısından oldukça kısıtlı aileler bulunmaktadır. Bunda en önemli etken nüfus yoğunluğudur. Ailelerin kalabalık olması, iş imkanlarının nüfusa yetmemesine sebep olmaktadır. İlçede bulunan çimento fabrikası, çevrede devam eden baraj inşaatı ve faaliyetleri, sulama imkanları ile oldukça verimli hale gelen topraklar iş imkanları sunmakta ancak bunlar yeterli gelmemektedir.

3.1.Ekonomik Gelir Seviyesine Göre Dini Tutumlar

Tablo 10: Ekonomik Gelir Seviyesi Guruplarına Göre Dini Tutum Puan Ortalamalarına İlişkin Varyans Analizi Bulguları

	Kareler toplamı	df	Kareler ortalaması	F	Anlamlılık
Guruplar Arası	184,920	4	46,230	,769	,546
Guruplar içi	20681,819	344	60,122		
Toplam	20866,739	348			

Tablo 10'da görülebileceği üzere, ekonomik gelir seviyesi guruplarına göre dini tutum ölçeğinden alınan ortalama puanlar arasında fark olup olmadığını belirlemek için uygulanan varyans analizi sonucu varyans değeri $F=0,769$ olarak $p>0,05$ düzeyinde

anlamsız bulunmuştur. Bu sonuca göre ekonomik gelir seviyesi grupları arasında dini tutum ortalamaları açısından anlamlı bir farklılık yoktur. Bir başka ifade ile ekonomik gelir seviyeleri öğrencilerin dini tutum seviyelerini etkilememektedir.

Tablo 11: Ekonomik Gelir Seviyesi Guruplarına Göre Dini Tutumlar Puan Ortalamaları

gelir	N	Subset for alpha = .05
		1
2 milyar ve üzeri	6	112,3333
1-2 milyar	17	112,5882
500-1 milyar	104	114,2981
200-500 milyon	146	114,7671
0-200 milyon	76	115,5789

Tablo 11’de ekonomik gelir guruplarının dini tutum ölçeğinden aldıkları puan ortalamaları görülmektedir. Düşük gelir gurubundan yüksek gelir gurubuna doğru artan bir ortalama görmek mümkün iken farklılıklar Anova testi sonucu anlamlı bulunmamıştır.

3.2.Ekonomik Gelir Seviyesine Göre Sosyal İlişkiler

Tablo 12: Ekonomik Gelir Seviyesi Guruplarına Göre Sosyal İlişki Puan Ortalamalarına İlişkin Varyans Analizi Bulguları

	Kareler toplamı	df	Kareler ortalaması	F	Anlamlılık
Guruplar Arası	52,470	4	13,118	,156	,960
Guruplar içi	28929,776	344	84,098		
Toplam	28982,246	348			

Ekonomik gelir seviyesi guruplarına göre sosyal ilişki ölçeğinden alınan puan ortalamaları arasında anlamlı farklılık olup olmadığını tespit etmek için uygulanan varyans analizi sonucu varyans değeri $F=0,156$ olarak $p>0,05$ düzeyinde anlamsız bulunmuştur. Böylece ekonomik gelir seviyesi gurupları arasında sosyal ilişkiler açısından bir farklılığın olmadığı ortaya çıkmıştır.

Tablo 13: Ekonomik Gelir Seviyesi Guruplarına Göre Sosyal İlişkiler Puan Ortalamaları

Gelir	N	Subset for alpha = .05
		1
2 milyar ve üzeri	6	93,1667
1-2 milyar	17	93,8824
500-1 milyar	104	94,8558
200-500 milyon	146	94,9041
0-200 milyon	76	95,3684

Ekonomik gelir guruplarına göre sosyal ilişki ölçeğinden alınan puanlara bakıldığında yüksek gelir düzeyinden düşük gelir düzeyine doğru sosyal ilişki puanlarının kısmen arttığı görülebilir. Ancak yukarıda görüldüğü üzere bu artış varyans analizi sonuçlarına göre anlamlı bulunamamıştır.

4.Dini Tutumların Yakın Çevreden Uzak Çevreye Sosyal İlişkilere Etkisine Dair Bulgular

Burada bireyin kendinden başlayarak, uzak sosyal çevreler ile ilişkilerine kadar bir açılımla uzanan sosyal ilişkilerine dini tutumlarının etkilerine dair bulgular sunulmuştur.

4.1. Dini Tutumların Sosyal Benlik Algısına Etkisine Dair Bulgular

Dini tutum seviye guruplarına göre sosyal benlik algısındaki farklılıkları tespit etmek amacıyla, sosyal ilişki tutum ölçeğindeki 27.soru ile dini tutum ölçeğinden alınan toplam puanlar üzerinden oluşturulan seviye gurupları arasında çapraz tablo oluşturulmuştur.

Tablo 14: Dini Tutum Seviyesi ve Sosyal Benlik Algısına Dair Çapraz Tablo

			Çevrenizdeki insanlardan, genel manada sizinle ilgili olarak beklediğiniz tutumu görebiliyor musunuz ?					Toplam
			Kesinlikle hayır 1	Hayır 2	Kısmen evet 3	Evet 4	Kesinlikle evet 5	
Dini.tutum düzeyi	En düşük	Sayı	10	16	24	24	2	76
		% dini tut.düz.	13,2%	21,1%	31,6%	31,6%	2,6%	100,0%
		% 27.soru	43,5%	29,1%	17,0%	25,0%	5,9%	21,8%
	Düşük	Sayı	5	13	33	15	2	68
		% din tut.düz.	7,4%	19,1%	48,5%	22,1%	2,9%	100,0%
		% 27.soru	21,7%	23,6%	23,4%	15,6%	5,9%	19,5%
	Orta	Sayı	1	9	33	17	10	70
		% din tut.düz.	1,4%	12,9%	47,1%	24,3%	14,3%	100,0%
		% 27.soru	4,3%	16,4%	23,4%	17,7%	29,4%	20,1%
	Yüksek	Sayı	1	13	25	21	7	67
		%din tut.düz.	1,5%	19,4%	37,3%	31,3%	10,4%	100,0%
		% 27.soru	4,3%	23,6%	17,7%	21,9%	20,6%	19,2%
En yüksek	Sayı	6	4	26	19	13	68	
	%dini tut.düz.	8,8%	5,9%	38,2%	27,9%	19,1%	100,0%	
	% 27.soru	26,1%	7,3%	18,4%	19,8%	38,2%	19,5%	
Toplam	Sayı	23	55	141	96	34	349	
	% din tut.sınıf	6,6%	15,8%	40,4%	27,5%	9,7%	100,0%	
	% 27.soru	100%	100,0%	100,0%	100,%	100,0%	100,0%	

Tablo 14’de çapraz tabloda görüldüğü üzere örneklemin % 40,4’ü(s=141) orta seviye sosyal benlik algısına sahipken, % 27,5’i(s=96) yüksek, % 9,7’si(s=34) de en yüksek seviye sosyal benlik algısına sahiptir. %15,8’i(s=55) de düşük,% 6,6’sı(s=23) ise çok düşük sosyal benlik algısına sahiptirler.

Dini tutumların sosyal benlik algısına etkisini görebilmek için en yüksek seviye sosyal benlik algısı gurubu içindeki dağılıma göz attığımızda ise, en yüksek dini tutum seviye gurubunun % 38,2’lik(s=13) payla diğer guruplara göre daha yüksek sosyal benlik algısına sahip olduklarını görüyoruz. Bu gurubu % 29,4’le(s=10) orta ve % 20,6(s=7) ile yüksek dini tutum gurupları izlemektedir. Düşük ve en düşük dini tutum guruplarının ise sadece % 5,9’ar(s=2) payının bulunduğunu görmekteyiz.

Düşük ve en düşük sosyal benlik algısı guruplarının içinde de en yüksek dini tutum seviye gurubundan en düşüğe doğru artan bir yüzdellik karşımıza çıkmaktadır. Örneğin en düşük seviye sosyal benlik algısı gurubunun % 43,5’ini(s=10) yine en düşük seviye dini tutum gurubu oluşturmaktadır.

Düşük dini tutum gurubunun buradaki payı yine % 21,7(s=5) iken yüksek ve orta seviye dini tutum guruplarının payları ise sadece % 4,3(s=1) tür. En yüksek dini tutum seviye gurubunda ise istikrarlı düşüşü bozan % 26,1'lik(s=6) bir yüzdellik karşımıza çıksa da, burada dini tutum seviyelerinin yükseldikçe sosyal benlik algılarının da yükseldiği sonucuna ulaşılabilir. En sondaki en yüksek dini tutum seviyesinde istikrarı bozan artışın bir açıklaması da yapılabilir. Bu konu ile ilgili tartışma ve yorumlar son bölümde yapılacaktır.

4.2.Dini Tutumların Genel Olarak Aile İlişkilerine Etkisine Dair Bulgular

Dini tutum seviye guruplarına göre aile ile ilişkilerdeki farklılıkları ortaya koyabilmek için genel olarak aile ile nasıl bir ilişki içinde olduğu sosyal ilişki ölçeğinin 23. sorusunda sorulmuştur. Tablo 15'de bulgular çapraz tablo ile değerlendirmeye sunulmuştur.

Tablo 15: Dini Tutum Seviyesi ve Aile İlişkilerine Dair Çapraz Tablo

			Anne babanızla genel anlamda nasıl bir ilişki içindesiniz ?					Toplam
			Çok kötü 1	Kötü 2	Orta 3	İyi 4	Çok iyi 5	
Dini tutum düzeyi	En düşük	Sayı	1	1	31	22	21	76
		% dini.tut.düz.	1,3%	1,3%	40,8%	28,9%	27,6%	100,0%
		%sos.i.23.soru	25,0%	12,5%	24,8%	22,4%	18,4%	21,8%
	Düşük	Sayı	1	2	29	20	16	68
		% dini.tut.düz.	1,5%	2,9%	42,6%	29,4%	23,5%	100,0%
		%sos.i.23.soru	25,0%	25,0%	23,2%	20,4%	14,0%	19,5%
	Orta	Sayı		4	26	20	20	70
		% dini.tut.düz.		5,7%	37,1%	28,6%	28,6%	100,0%
		%sos.i.23.soru		50,0%	20,8%	20,4%	17,5%	20,1%
	Yüksek	Sayı		1	23	19	24	67
		% dini.tut.düz.		1,5%	34,3%	28,4%	35,8%	100,0%
		%sos.i.23.soru		12,5%	18,4%	19,4%	21,1%	19,2%
	En yüksek	Sayı	2		16	17	33	68
		% dini.tut.düz.	2,9%		23,5%	25,0%	48,5%	100,0%
		%sos.i.23.soru	50,0%		12,8%	17,3%	28,9%	19,5%
Toplam	Sayı	4	8	125	98	114	349	
	% dini.tut.düz.	1,1%	2,3%	35,8%	28,1%	32,7%	100,0%	
	%sos.i.23.soru	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Örneklemin % 35,8'i (s=125) ailesi ile ilişkilerini ortalama bir seviye olarak değerlendirirken, % 28,1'i(s=98) iyi, % 32,7'de(s=114) çok iyi olarak değerlendirmiştir. İlişkilerini kötü ve çok kötü olarak niteleyenler ise sırasıyla % 2,3(s=8) ve %1,1(s=4) oranlarında kalmışlardır.

Dini tutum seviyeleri arasındaki aile ilişkileri farklılıklarına baktığımızda, ortalama olarak nitelenen şıkkın değerlendirmeyi güçleştirmesine rağmen düşük dini tutumlar ile yüksek dini tutumlar arasında farklılık olduğu görülebilmektedir. En yüksek dini tutum seviyesine sahip gurubun % 48,5'i(s=33) aile ilişkilerini çok iyi olarak nitelerken bu oran düşük seviyelere doğru azalarak devam etmekte, yüksek dini tutum seviyesinde % 35,8(s=24) orta dini tutum seviyesinde %28,6(s=20), düşük dini tutum seviyesinde % 23,5(s=16) en düşük dini tutum seviyesinde % 27,6(s=21) olarak gerçekleşmektedir.

Aile ilişkilerini kötü ve çok kötü olarak nitelendirenlerin sayısı çok az olduğu için yanlış değerlendirmeye sebep olabilecektir. Bu kanaat ile sayısı fazla olan ve ilişkilerini orta seviye olarak değerlendiren guruba göz attığımızda, düşük dini tutum seviyesinden yüksek dini tutum seviyesine doğru bir azalma söz konusudur. Bu, aile ilişkilerini orta olarak değerlendiren grup içinde dini tutum seviyesi en düşük gurubun %24,8(s=31), düşük olan gurubun %23,2(s=29), orta olan gurubun % 20,8(s=26), yüksek olan gurubun % 18,4(s=23) ve en yüksek dini tutum gurubunun % 12,8(s=16) ile temsil edilmesi ile görülmektedir. Bu düzenli azalmada, yukarıdaki dini tutum seviyelerinin artmasında aile ilişkilerinin niteliğinin arttığının görülmesi gibi dini tutum seviyesi arttıkça bireylerin aile ilişkilerinin de iyileştiğini göstermektedir.

4.3.Dini Tutumların Anne İle İlişkilere Etkisine Dair Bulgular

Anne ile ilişkilerde dini tutumun etkisini belirleyebilmek amacıyla sorulan ölçeğin 9. sorusu ile dini tutum seviye gurupları arasında oluşturulan çapraz tablo aşağıdadır.

Tablo 16: Dini Tutum Seviyesi Ve Anne ile İlişkilere Dair Çapraz Tablo

			Çok yaşlanmış annesi ile birlikte yaşayan ve annesi hala ısrarla öğütler vermeye devam eden biri, bu öğütler çok canını sıkırsa bile ona “üf” bile dememelidir.					Toplam
			Kesinlikle katılmıyrm	Katılmıyorum	Kısmen katılırm	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum	
			1	2	3	4	5	
dini.tut düzeyi	En düşük	Sayı	5	3	5	28	35	76
		%dini.tut.düz.	6,6%	3,9%	6,6%	36,8%	46,1%	100,0%
		%sos.i.9.soru	50,0%	20,0%	21,7%	32,6%	16,3%	21,8%
	Düşük	Sayı	2	4	3	29	30	68
		%dini.tut.düz.	2,9%	5,9%	4,4%	42,6%	44,1%	100,0%
		%sos.i.9.soru	20,0%	26,7%	13,0%	33,7%	14,0%	19,5%
	Orta	Sayı	2	6	12	10	40	70
		%dini.tut.düz.	2,9%	8,6%	17,1%	14,3%	57,1%	100,0%
		%sos.i.9.soru	20,0%	40,0%	52,2%	11,6%	18,6%	20,1%
	Yüksek	Sayı			2	12	53	67
		%dini.tut.düz.			3,0%	17,9%	79,1%	100,0%
		%sos.i.9.soru			8,7%	14,0%	24,7%	19,2%
En yüksek	Sayı	1	2	1	7	57	68	
	%dini.tut.düz.	1,5%	2,9%	1,5%	10,3%	83,8%	100,0%	
	%sos.i.9.soru	10,0%	13,3%	4,3%	8,1%	26,5%	19,5%	
Toplam	Sayı	10	15	23	86	215	349	
	%dini.tut.düz.	2,9%	4,3%	6,6%	24,6%	61,6%	100,0%	
	%sos.i.9.soru	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Tablo 16’da görülebileceği üzere örneklemimizin büyük çoğunluğu % 61,8(s=215) anne ile ilişkilerde 5 ile belirlenen sütunda ifadesini bulan “çok iyi ilişki” düzeyine ulaşmışlardır. % 24,6 (s=86) iyi ilişki düzeyine % 6,6(s=23) orta düzeye, % 4,3(s=15) düşük düzeye, %2,9’da(s=10) çok düşük ilişki düzeyine sahip olarak belirlenmiştir.

Dini tutum seviyeleri açısından baktığımızda anne ile ilişkilerde, düşük dini tutum seviyesinden yüksek dini tutum seviyesine doğru olumlu yönde farklılaşma olduğunu görmekteyiz. Buna göre, en düşük dini seviyede anneye yönelik en yüksek nitelikli tutum sergileyenlerin yüzdesi % 46,1(s=35) iken, düşük dini tutum seviyesinde % 44,1’e (s=30) küçük bir düşüş göstermekte fakat orta seviyede % 57,1’e(s=40) çıkmakta, yüksek dindarlık seviyesinde % 79,1’e(s=53) yükselmekte, en yüksek dini tutum seviyesinde ise % 83,8’e(s=57) kadar artmaktadır.

Bu artış, bizi dini tutumun anne ile ilişki ve ona karşı tutumlara olumlu etki ettiği sonucuna götürmekte, dini tutum seviyesi arttıkça anneye karşı olumsuz tutum

yüzdelerinin azalması da bu sonucu desteklemektedir. Burada da düşük dini tutumdan yüksek dini tutuma en sağlıksız ilişkilerin yüzdesi % 6,6 (s=5), % 2,9 (s=2), % 2,9 (s=2), % 0, ve % 1,5 (s=1) olarak gerçekleşmiştir.

4.4.Dini Tutumların Baba İle İlişkilere Etkisine Dair Bulgular

Tablo 17: Dini Tutum Seviyesi ve Baba İle İlişkilere Dair Çapraz Tablo

		17 yaşındaki bir genç kendi haklı olduğu bir konuda babasından azar işitiyor ve kapıyı vurup dışarı çıkıyor, bu harekete.....					Toplam
		Kesinlikle katılıyorum 1	Katılıyorum 2	Kısmen katılıyorum 3	Katılmı Yorum 4	Kesinlikle katılmıyorm 5	
dini.tut. düzeyi	En düşük	Sayı 9	12	17	26	12	76
		%dini.tut.düz. 11,8%	15,8%	22,4%	34,2%	15,8%	100,0%
		%sos.i.3.soru 31,0%	46,2%	19,5%	27,1%	10,8%	21,8%
	Düşük	Sayı 6		21	20	19	68
		%dini.tut.düz. 8,8%	2,9%	30,9%	29,4%	27,9%	100,0%
		%sos.i.3.soru 20,7%	7,7%	24,1%	20,8%	17,1%	19,5%
	Orta	Sayı 3	5	23	20	19	70
		%dini.tut.düz. 4,3%	7,1%	32,9%	28,6%	27,1%	100,0%
		%sos.i.3.soru 10,3%	19,2%	26,4%	20,8%	17,1%	20,1%
	Yüksek	Sayı 10	3	19	17	18	67
		%dini.tut.düz. 14,9%	4,5%	28,4%	25,4%	26,9%	100,0%
		%sos.i.3.soru 34,5%	11,5%	21,8%	17,7%	16,2%	19,2%
	En yüksek	Sayı 1	4	7	13	43	68
		%dini.tut.düz. 1,5%	5,9%	10,3%	19,1%	63,2%	100,0%
		%sos.i.3.soru 3,4%	15,4%	8,0%	13,5%	38,7%	19,5%
Toplam	Sayı	29	26	87	96	111	349
	%dini.tut.düz.	8,3%	7,4%	24,9%	27,5%	31,8%	100,0%
	%sos.i.3.soru	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Babaya karşı tutumların ve ilişkilerin ortaya çıkarılmasını amaçlayan sosyal ilişki ölçeği 3.soru sonucunda örneklemin % 31,8'i (s=111) baba ile çok iyi ilişkilere sahipken %27,5'i (s=96) iyi, %24,9'u (s=87) orta derece, %7,4'ü (s=26) düşük, %8,3'ü (s=29) çok düşük ilişkilere sahiptir.

Dini tutum seviyeleri arasında ise baba ile ilişkilerde belirgin bir nitelik farklılığı görülmektedir. En düşük dini tutum gurubunda baba ile en iyi ilişkilere sahip olma düzeyi % 15,8'de (s=12) kalırken bu oran daha üst düzey dini tutum seviyelerine doğru artmaktadır. Düşük dini tutum düzeyinde bu oran % 27,9 (s=19) olurken orta düzeyde

% 27,1 (s=19), yüksek düzeyde % 26,9 (s=18) olarak gerçekleşmekte, en yüksek dini tutum düzeyinde ise % 63,2'ye (s=43) ulaşmaktadır.

Dindarlık seviyeleri arasında baba ile düşük ve kötü ilişkilere sahip olma düzeyleri arasında da bir farklılık söz konusudur. Söz konusu farklılık yüksek dini tutum düzeylerinde daha az düşük seviyeli ilişkiye sahip olma, düşük dini tutum düzeylerinde ise daha çok düşük seviyeli ilişkiye sahip olmaktan kaynaklanmaktadır. Örneğin en yüksek dini tutum seviyesinde en düşük baba ile ilişkiye sahiplik oranı % 1,5(s=1) iken en düşük dini tutum seviyesinde bu oran % 11,8'dir(s=9). Belirlenen farklılıklar dini tutumların baba ile ilişkiler üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır.

4.5. Dini Tutumların Komşuluk İlişkilerine Etkisi

Üzerine Bulgular

Sosyal ilişkilerde önemli bir unsur olan komşuluk ilişkileri hususunda tespitte bulunmak üzere sorulan ölçeğin 1. sorusu sonucu oluşan görünüm ve dini tutum seviyelerine göre dağılımı çapraz tablo ile gösterilmiştir.

Tablo 18: Dini Tutum Seviyesi ve Komşuluk İlişkilerine Dair Çapraz Tablo

		Sokağa yeni taşınan bir ailenin komşularınca ziyaret edilmesi çok uygun bir davranıştır.					Toplam
		Kesinlikle katılmıyorum 1	Katılı Yorum 2	Kısmen Katılıyorum 3	Katılı Yorum 4	Kesinlikle Katılıyorum 5	
dini.tut. En düzeyi düşük	Sayı	2	4	7	27	36	76
	%dini.tut.düz.	2,6%	5,3%	9,2%	35,5%	47,4%	100,0%
	%sos.i.1.soru	66,7%	100,0%	29,2%	27,8%	16,3%	21,8%
Düşük	Sayı	1		6	24	37	68
	%dini.tut.düz.	1,5%		8,8%	35,3%	54,4%	100,0%
	%sos.i.1.soru	33,3%		25,0%	24,7%	16,7%	19,5%
Orta	Sayı			2	20	48	70
	%dini.tut.düz.			2,9%	28,6%	68,6%	100,0%
	%sos.i.1.soru			8,3%	20,6%	21,7%	20,1%
Yüksek	Sayı			7	16	44	67
	%dini.tut.düz.			10,4%	23,9%	65,7%	100,0%
	%sos.i.1.soru			29,2%	16,5%	19,9%	19,2%
En yüksek	Sayı			2	10	56	68
	%dini.tut.düz.			2,9%	14,7%	82,4%	100,0%
	%sos.i.1.soru			8,3%	10,3%	25,3%	19,5%
Toplam	Sayı	3	4	24	97	221	349
	%dini.tut.düz.	,9%	1,1%	6,9%	27,8%	63,3%	100,0%
	%sos.i.1.soru	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Tablo 18’de komşuluk ilişkilerinde örneklemin % 63,5’inin(s=221) çok yüksek düzey gurubunda yer aldığı, % 27,8’inin(s=97) yüksek düzey gurubunda, % 6,9’unun(s=24) orta düzey gurubunda,% 1,1’inin(s=4) düşük, % 0,9’unun(s=3) ise çok düşük ilişki gurubunda kaldığı görülmektedir.

Tabloda göze çarpan en önemli nokta orta, yüksek ve en yüksek dini tutum seviyelerinde düşük komşuluk ilişkisine sahip kimsenin bulunmamasıdır. Bu görünüm ilgili hipoteze çok uygun bir veri sağlamaktadır. Yine en düşük dini tutum seviyesinde toplamda % 7,9’luk (s=6) bir düşük komşuluk ilişkisine sahip bireyin bulunması yüksek dini tutum seviyelerinin düşüklerle olumlu yönde farklılaştığını göstermektedir.

Dini düzeyler arası olumlu komşuluk ilişkilerine baktığımızda da düşük dini tutum düzeyinden yüksek dini tutum düzeyine doğru bir artış yönlü bir farklılık vardır. En iyi komşuluk ilişkileri sütununda, en düşük dini tutum düzeyinde % 47,4(s=36) ile başlayan artış, düşük düzeyde % 54,4’e(s=37) çıkmakta, orta düzeyde % 68,6(s=48) ve yüksek düzeyde % 65,7(s=44) ile devam etmekte en yüksek düzeyde de % 82,4 (s=56) oranlarına ulaşmaktadır. Bulgular dini tutum düzeyinin komşuluk ilişkilerini farklılaştırdığını gösterir mahiyettedir.

4.6. Dini Tutumların Öğretmenlerle İlişkilere Etkisi Üzerine Bulgular

Bireyin hayatının önemli bir bölümünde ilişki içinde bulunduğu öğretmenler ile ilişkilerinin niteliğini değerlendirmek amacıyla sorulan sosyal ilişki ölçeği 5. sorusunun dini tutum düzeyleri ile oluşturduğu çapraz tablo sonuçları aşağıda sunulmuştur.

Tablo 19: Dini Tutum Seviyesi ve Öğretmenlerle İlişkilere Dair Çarpaz Tablo

		Sınıfta gürültü yaptığı için öğretmeni tarafından ikaz edilen bir öğrenci hakkını aramalı ve kapıyı çarparak sınıfı terk etmelidir.					Toplam	
		Kesinlikle katılıyorum 1	Katılı Yorum 2	Kısmen katılıyorum 3	Katılmı yorum 4	Kesinlikle katılmıyorum 5		
dini.tut düzeyi	En düşük	Sayı	9	6	7	34	20	76
		% dini.tut.düz.	11,8%	7,9%	9,2%	44,7%	26,3%	100,0%
		%sos.i.5.soru	52,9%	42,9%	46,7%	33,3%	10,0%	21,8%
	Düşük	Sayı	2	2	1	22	41	68
		% dini.tut.düz..	2,9%	2,9%	1,5%	32,4%	60,3%	100,0%
		%sos.i.5.soru	11,8%	14,3%	6,7%	21,6%	20,4%	19,5%
	Orta	Sayı	2	2	4	20	42	70
		% dini.tut.düz.	2,9%	2,9%	5,7%	28,6%	60,0%	100,0%
		%sos.i.5.soru	11,8%	14,3%	26,7%	19,6%	20,9%	20,1%
	Yüksek	Sayı	2	2	3	18	42	67
		% dini.tut.düz.	3,0%	3,0%	4,5%	26,9%	62,7%	100,0%
		%sos.i.5.soru	11,8%	14,3%	20,0%	17,6%	20,9%	19,2%
	En yüksek	Sayı	2	2		8	56	68
		% dini.tut.düz.	2,9%	2,9%		11,8%	82,4%	100,0%
		%sos.i.5.soru	11,8%	14,3%		7,8%	27,9%	19,5%
Toplam		Sayı	17	14	15	102	201	349
		% dini.tut.düz.	4,9%	4,0%	4,3%	29,2%	57,6%	100,0%
		%sos.i.5.soru	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Sosyal ilişki ölçeğinin 5. sorusu öğretmenler ile ilişkileri belirlemek ve sınıflamak için sorulmuştur. Soru sonucunda % 57,6'lık(s=201) bir grup öğretmenlere karşı çok olumlu ilişkilere ve tutumlara sahip bulunmuşken % 29,2'lik(s=102) grup olumlu ilişkilere, % 4,3'lük(s=15) grup orta derece ilişkilere, % 4'lük(s=14) grup olumsuz ilişkilere, %4,9'luk(s=17) kesim ise çok olumsuz ilişkilere sahip bulunmuştur.

Dini tutum seviyeleri arasında öğretmenlere karşı tutumlar açısından açık farklılıklar bulunmaktadır. En düşük dini tutum seviyesinden en yükseğe doğru öğretmenlerle çok olumlu ilişkiler açısından gözlenebilir bir artış vardır. En düşük dini tutum düzeyinde en olumlu ilişki oranı % 26,3 (s=20) iken, düşük düzeyde % 60,3(s=41), orta düzeyde % 60(s=42), yüksek dini tutum düzeyinde % 62,7 (s=42) olmuş, en yüksek dini tutum düzeyinde ise %82,4'e (s=56) çıkmıştır. Artışların dini tutum düzeyi arttıkça olması dini tutumların öğretmenlerle ilişkileri olumlu düzeye yükselttiğini göstermektedir.

4.7. Dini Tutumların Karşı Cinsle İlişkilere Etkisine İlişkin

Bulgular

Tablo 20: Dini Tutum Seviyesi ve Karşı Cinsle İlişkilere Dair Çapraz Tablo

			Karşı cinsle karşı düşüncenizi ve onlarla ilişkilerinizin niteliğini hangi şık ifade ediyor?					Toplam
			Çok kötü 1	Kötü 2	Orta 3	İyi 4	Çok iyi 5	
dini.tut. düzeyi	En düşük	Sayı	1	5	39	23	8	76
		%dini.tut.düz.	1,3%	6,6%	51,3%	30,3%	10,5%	100,0%
		% sos.i.24.soru	10,0%	18,5%	25,7%	19,2%	20,0%	21,8%
	Düşük	Sayı	3	7	34	21	3	68
		%dini.tut.düz.	4,4%	10,3%	50,0%	30,9%	4,4%	100,0%
		% sos.i.24.soru	30,0%	25,9%	22,4%	17,5%	7,5%	19,5%
	Orta	Sayı	2	7	27	28	6	70
		%dini.tut.düz.	2,9%	10,0%	38,6%	40,0%	8,6%	100,0%
		% sos.i.24.soru	20,0%	25,9%	17,8%	23,3%	15,0%	20,1%
	Yüksek	Sayı	2	4	29	25	7	67
		%dini.tut.düz.	3,0%	6,0%	43,3%	37,3%	10,4%	100,0%
		% sos.i.24.soru	20,0%	14,8%	19,1%	20,8%	17,5%	19,2%
	En yüksek	Sayı	2	4	23	23	16	68
		%dini.tut.düz.	2,9%	5,9%	33,8%	33,8%	23,5%	100,0%
		% sos.i.24.soru	20,0%	14,8%	15,1%	19,2%	40,0%	19,5%
Toplam		Sayı	10	27	152	120	40	349
		%dini.tut.düz.	2,9%	7,7%	43,6%	34,4%	11,5%	100,0%
		% sos.i.24.soru	100,	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Karşı cinsle ilişkilerde 24.soru sonucunda, örnekleme büyük bir grup % 43,6(s=152) oranla ortalama ilişkilere ve tutumlara sahip olarak belirlenmiştir. %34,4'lük(s=120) bir grup ise yüksek seviye ilişkilere sahip olduğunu beyan ederken, en yüksek seviye karşı cinsle ilişkilere sahip gurubun oranı tüm örneklem içinde %11,5'de(s=40) kalmıştır. Düşük seviye karşı cinsle ilişkilere sahip grup %7,7 (s=27) iken en düşük gurubun oranı da %2,9(s=10) bulunmuştur.

Diğer sosyal ilişki unsurlarına göre dini tutum seviye guruplarının daha benzer özellikler gösterdiği bu ilişki türünde, farklılaşma adına, en yüksek dini tutum gurubunun en yüksek karşı cinsle ilişki nitelemesinde gösterdiği farklılıktan söz edilebilir. Burada en yüksek dini tutum gurubu % 23,5(s=16)'lık bir paya sahipken, diğer guruplar sırası ile en düşük dini tutum gurubuna doğru sırasıyla % 10,4(s=7),

%8,6(s=6), %4,4(s=3) ve % 10,5(s=8) paylara sahiptirler. Araştırmanın çizdiği bu tablo bize, dini tutumun karşı cinsle ilişkilere kısmen etki ettiği yönünde bir veri sağlayabilir.

4.8. Dini Tutumların Farklı Mezheplerle İlişkilere Etkisine

Dair Bulgular

Farklı mezheplerle ilişkileri belirleyebilmek için, sosyal ilişki tutum ölçeğinde 17. sırada yer alan soru sorulmuş ve dini tutumlarla guruplar arası dağılımı tablo 21’de verilmiştir.

Tablo 21: Dini Tutum Seviyesi ve Farklı Mezheplerle İlişkilere Dair Çapraz Tablo

		Aynı sınıfta okuduğumuz alevi bir arkadaşımız olsa,ona karşı diğer arkadaşlarıma davrandığım gibi yakın ve içten davranırım.					Toplam	
		Kesinlikle katılmıyorum 1	Katılıyorum 2	Kısmen Katılıyorum 3	Katılıyorum 4	Kesinlikle Katılıyorum 5		
dini.tut. düzeyi	En düşük	Sayı	1	4	17	25	29	76
		%dini.tut.düz.	1,3%	5,3%	22,4%	32,9%	38,2%	100,0%
		%sos.i.17.soru	50,0%	33,3%	40,5%	20,7%	16,9%	21,8%
	Düşük	Sayı		5	9	28	26	68
		%dini.tut.düz.		7,4%	13,2%	41,2%	38,2%	100,0%
		%sos.i.17.soru		41,7%	21,4%	23,1%	15,1%	19,5%
	Orta	Sayı		1	5	35	29	70
		%dini.tut.düz.		1,4%	7,1%	50,0%	41,4%	100,0%
		%sos.i.17.soru		8,3%	11,9%	28,9%	16,9%	20,1%
	Yüksek	Sayı	1	2	8	21	35	67
		%dini.tut.düz.	1,5%	3,0%	11,9%	31,3%	52,2%	100,0%
		%sos.i.17.soru	50,0%	16,7%	19,0%	17,4%	20,3%	19,2%
En yüksek	Sayı			3	12	53	68	
	%dini.tut.düz.			4,4%	17,6%	77,9%	100,0%	
	%sos.i.17.soru			7,1%	9,9%	30,8%	19,5%	
Toplam	Sayı	2	12	42	121	172	349	
	%dini.tut.düz.	,6%	3,4%	12,0%	34,7%	49,3%	100,0%	
	%sos.i.17.soru	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Farklı mezheplerle ilişki seviyelerinin en yüksek düzeyde % 49,3 (s=172), yüksek düzeyde % 34,7(s=121), orta seviyede % 12(s=42), düşük düzeyde %3,4(s=12) ve en düşük düzeyde % 0,6(s=2) olarak gerçekleştiği gözlenmektedir.

Dini tutum düzeyleri arasında bir farklılaşmanın olduğu açıkça görülebilir. En yüksek dini tutum seviye gurubunda, düşük ve en düşük farklı mezhep ilişkisi dahi görülmezken en yüksek nitelikli farklı mezhep ilişkisi % 77,9(s=53) oranında gerçekleşmiştir.

Yüksek dini tutum seviye gurubunda en nitelikli farklı mezhep ilişkisi % 52,2 (s=35), orta dini tutum gurubunda % 41,4(s=29), düşük dini tutum gurubunda % 38,2(s=26), en düşük dini tutum seviye gurubunda da % 38,2(s=29) olarak belirlenmiştir. Tablonun sunduğu bu oranlar dini tutum seviye gurupları arasında, düşükten yükseğe doğru, olumlu yönde bir farklılaşma olduğuna işaret etmektedir.

4.9.Dini Tutumların Farklı Etnik Guruplar İle İlişkilere Etkisine Dair Bulgular

Dini tutum seviyelerine göre farklı etnik guruplar ile ilişkilerin farklılaşp farklılaşmadığını ve farklılaşıyorsa hangi yönde olduğunu belirlemek için sosyal ilişki tutum ölçeği 19.sorunun dini tutum seviye gurupları ile oluşturduğu çapraz tablo sonuçlarına başvurulmuştur.

Tablo 22: Dini Tutum Seviyesi ve Farklı Etnik Gruplar İle İlişkilere Dair Çapraz Tablo

			Benimde dahil olduğum bir arkadaş gurubunda bir arkadaşımın etnik kökeninin farklı olması ona karşı tavırlarımı etkilemez.					Toplam
			Kesinlikle katılmıyorum 1	Katılıyorum 2	Kısmen Katılıyorum 3	Katılıyorum 4	Kesinlikle Katılıyorum 5	
dini.tut. düzezi	En düşük	Sayı	3	8	20	16	29	76
		%dini.tut.düz.	3,9%	10,5%	26,3%	21,1%	38,2%	100,0%
		%sos.i.19.soru	23,1%	38,1%	41,7%	13,7%	19,3%	21,8%
	Düşük	Sayı	2	1	11	23	31	68
		%dini.tut.düz.	2,9%	1,5%	16,2%	33,8%	45,6%	100,0%
		%sos.i.19.soru	15,4%	4,8%	22,9%	19,7%	20,7%	19,5%
	Orta	Sayı		2	7	36	25	70
		%dini.tut.düz.		2,9%	10,0%	51,4%	35,7%	100,0%
		%sos.i.19.soru		9,5%	14,6%	30,8%	16,7%	20,1%
	Yüksek	Sayı	4	6	6	31	20	67
		%dini.tut.düz.	6,0%	9,0%	9,0%	46,3%	29,9%	100,0%
		%sos.i.19.soru	30,8%	28,6%	12,5%	26,5%	13,3%	19,2%
	En yüksek	Sayı	4	4	4	11	45	68
		%dini.tut.düz.	5,9%	5,9%	5,9%	16,2%	66,2%	100,0%
		%sos.i.19.soru	30,8%	19,0%	8,3%	9,4%	30,0%	19,5%
Toplam	Sayı	13	21	48	117	150	349	
	%dini.tut.düz.	3,7%	6,0%	13,8%	33,5%	43,0%	100,0%	
	%sos.i.19.soru	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Tablo 22’de % 43’lük (s=150) bir çoğunluk çok iyi ilişkilere sahip bulunmuştur. Bu gurubu % 33,5’lik yüzde (s=117) ile iyi ilişkilere sahip gurup izlemiştir. Daha sonra da sırası ile orta düzey ilişkilerin % 23,8(s=46) , düşük ilişkilerin % 6(s=21), ve en düşük düzey ilişkilerin % 3,7 (s=13) geldiği görülebilir.

Dini tutum seviye gurupları arasında da bir farklılık vardır. Ancak bu tabloda farklılık yüksek dini tutum seviyesinden düşüğe istikrarlı bir şekilde değildir. En yüksek dini tutum gurubu en iyi sosyal ilişkilerde diğer tüm guruplardan açıkça olumlu yönde farklılaşmıştır. En yüksek dini tutum gurubu bu ilişki niteliğinde % 66,2(s=45) yüzdeye ulaşmışken, diğer guruplar yüksekten en düşüğe sırasıyla % 29,9(s=20), % 35,7(s=25), % 45,6 (s=31), % 38,2 (s=29) yüzdeliklere sahip olmuşlardır. “4” ile ifade edilen ve puanlanan iyi ilişki sınıfında ise farklılaşma düşük dini tutum gurubundan yükseğe artan bir ivme ile görülebilir. Burada da yüzdeler düşükten yükseğe % 21,1(s=16),

% 33,8 (s=23), % 51,4 (s=36), % 46,3 (s=31) ve % 16,3 (s=11) olarak bulunmuştur. En yüksek dini tutum gurubunda bir düşmenin bulunması, bu gurubun en iyi sosyal ilişkilere sahiplikte yoğunlaşması yüzündendir. Bulgular dini tutum düzeyi arttıkça farklı etnik gruplarla ilişkilerin niteliğinin yükseldiğini bildirmektedir.

4.10.Dini Tutumların Farklı Dini Guruplar İle İlişkilere Etkisine Dair Bulgular

Farklı dini guruplar ile ilişkilere dini tutumların etkisinin araştırıldığı başlık altında Hıristiyanlık ve Yahudilik konu edilmiştir. İlgili ölçekte 15.soruda önce Hıristiyanlıkla ilişkiler incelenmiştir.

Tablo 23: Dini Tutum Seviyesi ve Farklı Dini Guruplar (Hıristiyanlar) İle İlişkilere Dair Çapraz

Tablo

		Aynı sınıfta okuduğumuz Hıristiyan bir arkadaşımız olsa,ona karşı diğer arkadaşlarıma davrandığım gibi yakın ve içten davranırım.					Toplam		
		Kesinlikle katılmıyorum 1	Katılmıyorum 2	Kısmen Katılıyorum 3	Katılıyorum 4	Kesinlikle Katılıyorum 5			
dini.tut. düzeyi	En düşük	Sayı	2	2	17	24	31	76	
		%dini.tut.düz.	2,6%	2,6%	22,4%	31,6%	40,8%		100,0%
		%sos.i.15.soru	25,0%	12,5%	38,6%	21,6%	18,2%		21,8%
	Düşük	Sayı	1	8	4	24	31	68	
		%dini.tut.düz.	1,5%	11,8%	5,9%	35,3%	45,6%	100,0%	
		%sos.i.15.soru	12,5%	50,0%	9,1%	21,6%	18,2%	19,5%	
	Orta	Sayı		2	7	30	31	70	
		%dini.tut.düz.		2,9%	10,0%	42,9%	44,3%	100,0%	
		%sos.i.15.soru		12,5%	15,9%	27,0%	18,2%	20,1%	
	Yüksek	Sayı	5	2	11	17	32	67	
		%dini.tut.düz.	7,5%	3,0%	16,4%	25,4%	47,8%	100,0%	
		%sos.i.15.soru	62,5%	12,5%	25,0%	15,3%	18,8%	19,2%	
En yüksek	Sayı		2	5	16	45	68		
	%dini.tut.düz.		2,9%	7,4%	23,5%	66,2%	100,0%		
	%sos.i.15.soru		12,5%	11,4%	14,4%	26,5%	19,5%		
Toplam	Sayı	8	16	44	111	170	349		
	%dini.tut.düz.	2,3%	4,6%	12,6%	31,8%	48,7%	100,0%		
	%sos.i.15.soru	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%		

Hıristiyan dini gurubuna karşı ilişki ve tutumlarda % 48,7'lik(s=170) grup çok iyi nitelikli ilişkidirler. Bu gurubu, %31,8(s=111) ile iyi ilişkilere sahip olanlar, % 12,6 (s=44) ile orta seviye ilişkilere sahip olanlar, % 4,6(s=16) ile düşük ilişkilere sahip olanlar ve % 2,3 (s=8) ile en düşük seviye ilişkilere sahip olanlar izlemişlerdir.

Dini tutum seviye gurupları arasındaki farklılaşmalar da, en iyi ilişkilere sahiplik sütununda kendini göstermektedir. En düşük dini tutum gurubu % 40,8(s=31), düşük dini tutum gurubu % 45,6 (s=31), orta dini tutum gurubu %44,3 (s=31) ve yüksek dini tutum gurubu % 47,8 (s=32) payları bu sütunda alırlarken en yüksek dini tutum gurubu % 66,2 lik (s=45) yüzde ile diğer guruplarla fark göstermiştir. Tablonun genelinde de, düşük ilişkilere sahip olma açısından yüksek dini tutum gurupları lehine bir farklılık olduğu da görülebilir. Bulgular yüksek dini tutum gurupları yönünde olumlu olmak üzere Hıristiyanlık gurubu ile ilişkilere bir farklılaşmaya işaret etmektedir.

Tablo 24: Dini Tutum Seviyesi ve Farklı Dini Guruplar(Yahudiler) İle İlişkilere Dair Çapraz Tablo

		Aynı sınıfta okuduğumuz Yahudi bir arkadaşımız olsa,ona karşı diğer arkadaşlarıma davrandığım gibi yakın ve içten davranırım.					Toplam	
		Kesinlikle katılmıyorum 1	Katılmıyorum 2	Kısmen Katılıyorum 3	Katılıyorum 4	Kesinlikle Katılıyorum 5		
dini.tut. düzeyi	En düşük	Sayı	2	8	22	18	26	76
		%dini.tut.düz.	2,6%	10,5%	28,9%	23,7%	34,2%	100,0%
		%sos.i.16.soru	18,2%	44,4%	46,8%	16,5%	15,9%	21,8%
	Düşük	Sayı	2	5	5	27	29	68
		%dini.tut.düz.	2,9%	7,4%	7,4%	39,7%	42,6%	100,0%
		%sos.i.16.soru	18,2%	27,8%	10,6%	24,8%	17,7%	19,5%
	Orta	Sayı		2	8	32	28	70
		%dini.tut.düz.		2,9%	11,4%	45,7%	40,0%	100,0%
		%sos.i.16.soru		11,1%	17,0%	29,4%	17,1%	20,1%
	Yüksek	Sayı	6	1	9	19	32	67
		%dini.tut.düz.	9,0%	1,5%	13,4%	28,4%	47,8%	100,0%
		%sos.i.16.soru	54,5%	5,6%	19,1%	17,4%	19,5%	19,2%
En yüksek	Sayı	1	2	3	13	49	68	
	%dini.tut.düz.	1,5%	2,9%	4,4%	19,1%	72,1%	100,0%	
	%sos.i.16.soru	9,1%	11,1%	6,4%	11,9%	29,9%	19,5%	
Toplam	Sayı	11	18	47	109	164	349	
	%dini.tut.düz.	3,2%	5,2%	13,5%	31,2%	47,0%	100,0%	
	%sos.i.16.soru	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Tablo 24’de sosyal ilişki ölçeği 16. soru ile belirlenen Yahudiler ile ilişkilere bakıldığında % 47’nin(s=164) çok iyi, % 31,2’nin (s=109) iyi, %13,5’in (s=47) orta, %5,2’nin (s=18) düşük, %3,2’nin (s=11) çok düşük ilişkilere sahip olduğu görülmüştür.

Dindarlık seviyeleri arasındaki farklılaşmaya bakıldığında, Hıristiyanlıkla ilgili bulgulara yakın, hatta daha belirli farklılaşmaların olduğu görülecektir. En yüksek dini tutum seviye gurubunda dağılımın en iyi ilişkiler yönünde yoğunlaştığı ve bu sütunda % 72,1(s=49)’ye ulaştığı görülmektedir. Yüksek dini tutum gurubunda çok iyi ilişkiler % 47,8 (s=32) dir ve en yüksek dini seviyeye benzer dağılım vardır.

Daha alt dini seviye guruplarında ise çok iyi ilişki sütunundaki rakamların diğer sütunlardan daha az olduğu görülmektedir. Bunlardan orta dini tutum gurubunda çok iyi ilişki yüzdesi % 40(s=28), düşük dini tutum gurubunda % 42,6 (s=29), en düşük dini tutum gurubunda ise % 34,2’dir(s=26). Bu dağılımlar, yüksek dini tutum seviye guruplarının düşük seviye guruplarına göre olumlu farklılaştığını ortaya koyan bulgulardır.

Yüksek dini tutum düzeylerinin Yahudilere karşı daha olumlu ilişki tutumları sergilemelerinin yanında, daha düşük dini tutum düzeylerinin daha olumsuz ilişki tutumlarına işaret eden sütunlarda yoğunlaşmaları da dikkati çekmektedir. En düşük dini tutum düzeyinde ilgili soruya -kısmen katılıyorum- cevabını verelerin yoğunluğu ve bunun diğer düzey guruplarında bu derece yüksek olmaması da düşük düzey guruplarındaki olumsuz farklılaşmaya işaret etmektedir.

5. Dini Tutumların Sosyal İlişkilere Temel Olan Bazı Değerlere Sahip Olma Düzeylerine Etkisine Dair Bulgular

Bu bölümde sosyal ilişkilere temel olan ve yönlendiren, giriş kısmında açıklamaları verilen bazı toplumsal değerlere bireylerin sahip olma düzeyleri üzerine dini tutumların etkisine dair araştırmanın bulguları sunulmaktadır.

5.1.Dini Tutumun Diğergamlığa Etkisi Üzerine Bulgular

Tablo 25: Dini Tutum Seviyesi ve Diğergamlığa Dair Çapraz Tablo

		Eline yüklü miktarda para geçen ve acil ihtiyacı olmayan biri,yakın arkadaşlarından biri sıkışık olduğu için borç istese bile bu parayı kendisi için kullanmalıdır.					Toplam
		Kesinlikle katılıyorum 1	Katılıyorum 2	Kısmen katılıyorum 3	Katılmıyorum 4	Kesinlikle katılmıyorum 5	
dini.tut. düzeyi	En düşük	Sayı 7	11	8	26	24	76
		%dini.tut.düz. 9,2%	14,5%	10,5%	34,2%	31,6%	100,0%
		%sos.i.6.soru 35,0%	45,8%	40,0%	25,5%	13,1%	21,8%
	Düşük	Sayı 3	3	6	24	32	68
		%dini.tut.düz. 4,4%	4,4%	8,8%	35,3%	47,1%	100,0%
		%sos.i.6.soru 15,0%	12,5%	30,0%	23,5%	17,5%	19,5%
	Orta	Sayı 3	4	3	27	33	70
		%dini.tut.düz. 4,3%	5,7%	4,3%	38,6%	47,1%	100,0%
		%sos.i.6.soru 15,0%	16,7%	15,0%	26,5%	18,0%	20,1%
	Yüksek	Sayı 2	4	2	19	40	67
		%dini.tut.düz. 3,0%	6,0%	3,0%	28,4%	59,7%	100,0%
		%sos.i.6.soru 10,0%	16,7%	10,0%	18,6%	21,9%	19,2%
	En yüksek	Sayı 5	2	1	6	54	68
		%dini.tut.düz. 7,4%	2,9%	1,5%	8,8%	79,4%	100,0%
		%sos.i.6.soru 25,0%	8,3%	5,0%	5,9%	29,5%	19,5%
Toplam	Sayı	20	24	20	102	183	349
	%dini.tut.düz.	5,7%	6,9%	5,7%	29,2%	52,4%	100,0%
	%sos.i.6.soru	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Diğergamlığı hedef alan 6. soru sonucunda, % 52,4'lük(s=183) çok yüksek, % 29,2'lik(s=102) yüksek, % 5,7'lik(s=20) orta, % 6,9'luk(s=24) düşük, % 5,7'lik(s=20) çok düşük düzey diğergamlıkla karşılaşmıştır.

Dini tutum düzeyleri arasında ise farklılığın olduğu görülmektedir. En yüksek dini tutum seviye gurubu, en yüksek diğergamlık sütununda yoğunlaşmış ve burada % 79,4'lük(s=54) bir oranda yer almıştır. Yüksek dini tutum gurubu burada % 59,7(s=40), orta dini tutum seviye gurubu % 47,1(s=33), düşük dini tutum seviye gurubu % 47,1(s=32) ve en düşük dini tutum seviye gurubu % 31,6'lik paylarla(s=24) yer almışlardır. Tablonun üst kısımlarına bakıldığında ise yukarı doğru çıkıldıkça, düşük diğergamlık sütunlarında düşük dini tutum düzeylerinin daha büyük rakamlarla temsil edildikleri görülür. Tablo ve rakamlar, yüksek dini tutum seviye gurupları lehine guruplar arası farklılığa işaret etmektedir.

5.2. Dini Tutumların Adalet Duygusuna Sahip Olma Düzeyine Etkisine Dair Bulgular

Bireylerin dini tutumları açısından sahip oldukları adalet duygusu arasındaki farklılığı belirlemek amacıyla sorulan 2.sorunun dini tutum seviye gurupları ile oluşturduğu çapraz tablo aşağıda sunulmuştur.

Tablo 26: Dini Tutum Seviyesi ve Adalet Duygusuna Dair Çapraz Tablo

			Bir miras taksiminde paylaştıracı, eşit dağıtımla değil kendi uygun gördüklerine daha çok pay vererek dağıtım yapmalıdır.					Toplam
			Kesinlikle katılıyorum 1	Katılıyorum 2	Kısmen katılıyorum 3	Katılmıyorum 4	Kesinlikle katılmıyorum 5	
dini.tut. düzeyi	En düşük	Sayı	8	14	6	27	21	76
		%dini.tut.düz.	10,5%	18,4%	7,9%	35,5%	27,6%	100,0%
		%sos.i.2.soru	32,0%	51,9%	31,6%	32,5%	10,8%	21,8%
	Düşük	Sayı	5	7	4	14	38	68
		%dini.tut.düz.	7,4%	10,3%	5,9%	20,6%	55,9%	100,0%
		%sos.i.2.soru	20,0%	25,9%	21,1%	16,9%	19,5%	19,5%
	Orta	Sayı	1	1	4	18	46	70
		%dini.tut.düz.	1,4%	1,4%	5,7%	25,7%	65,7%	100,0%
		%sos.i.2.soru	4,0%	3,7%	21,1%	21,7%	23,6%	20,1%
	Yüksek	Sayı	2	5	2	18	40	67
		%dini.tut.düz.	3,0%	7,5%	3,0%	26,9%	59,7%	100,0%
		%sos.i.2.soru	8,0%	18,5%	10,5%	21,7%	20,5%	19,2%
En yüksek	Sayı	9		3	6	50	68	
	%dini.tut.düz.	13,2%		4,4%	8,8%	73,5%	100,0%	
	%sos.i.2.soru	36,0%		15,8%	7,2%	25,6%	19,5%	
Toplam	Sayı	25	27	19	83	195	349	
	%dini.tut.düz.	7,2%	7,7%	5,4%	23,8%	55,9%	100,0%	
	%sos.i.2.soru	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Deneklerin çoğunluğunu oluşturan % 55,9'u (s=195) çok iyi adalet duygusuna sahip olarak, % 23,8'i (s=83) iyi adalet duygusuna sahip olarak, % 5,4'ü (s=19) orta derece adalet duygusuna sahip olarak, % 7,7'si (s=27) düşük seviye adalet duygusuna ve % 7,2'si (s=25) de çok düşük adalet duygusuna sahip olarak bulunmuşlardır.

Dini tutum gurupları arasındaki farklılığa bakıldığında ise, yine en yüksek dini tutum gurubunun en yüksek düzey adalet duygusuna sahip olma açısından % 73,5 (s=50) oranıyla diğer guruplardan çok öne geçtiği görülür. Fakat diğer gurupların kendi

içlerinde yaklaşık sonuçlar verdikleri görülmektedir. Bu sonuç yorumu açıktır. İlgili yorumlar son bölümdedir.

5.3.Dini Tutumların Yardımseverliğe Etkisine Dair Bulgular

Yardımseverlik üzerine dini tutumların etkisini belirlemek amacıyla sorulan 7. soru açısından dini tutum guruplarının farklılaşmalarını gözlemlemek üzere düzenlenmiş tablo 27 aşağıdadır.

Tablo 27: Dini Tutum Seviyesi ve Yardımseverliğe Dair Çapraz Tablo

		Güvenli bir kasabada yaşayan biri,yolcu olduğunu ve parasının çalındığını söyleyip yardım isteyen birine yardım edemeyeceğini söyleyip kapıyı kapatıyor. Bu harekete....					Toplam	
		Kesinlikle katılıyorum 1	Katılıyorum 2	Kısmen katılıyorum 3	Katılmıyorum 4	Kesinlikle katılmıyorum 5		
dini.tut. düzeyi	En düşük	Sayı	3	7	9	30	27	76
		%dini.tut.düz.	3,9%	9,2%	11,8%	39,5%	35,5%	100,0%
		%sos.i.7.soru	15,0%	36,8%	32,1%	25,2%	16,6%	21,8%
	Düşük	Sayı	3	3	6	35	21	68
		%dini.tut.düz.	4,4%	4,4%	8,8%	51,5%	30,9%	100,0%
		%sos.i.7.soru	15,0%	15,8%	21,4%	29,4%	12,9%	19,5%
	Orta	Sayı	2	4	3	28	33	70
		%dini.tut.düz.	2,9%	5,7%	4,3%	40,0%	47,1%	100,0%
		%sos.i.7.soru	10,0%	21,1%	10,7%	23,5%	20,2%	20,1%
	Yüksek	Sayı	7	3	5	18	34	67
		%dini.tut.düz.	10,4%	4,5%	7,5%	26,9%	50,7%	100,0%
		%sos.i.7.soru	35,0%	15,8%	17,9%	15,1%	20,9%	19,2%
En yüksek	Sayı	5	2	5	8	48	68	
	%dini.tut.düz.	7,4%	2,9%	7,4%	11,8%	70,6%	100,0%	
	%sos.i.7.soru	25,0%	10,5%	17,9%	6,7%	29,4%	19,5%	
Toplam	Sayı	20	19	28	119	163	349	
	%dini.tut.düz.	5,7%	5,4%	8,0%	34,1%	46,7%	100,0%	
	%sos.i.7.soru	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Tablo 27’de % 46,7’lik(163 kişi) gurubun çok yardımsever, % 34,1’lik(s=119) gurubun yardımsever, % 8’lik(s=28) gurubun orta düzey, % 5,4’lük(s=19) gurubun düşük düzey ve % 5,7’lik(s=20) gurubunda en düşük düzey yardımsever olarak tanımlandığı görülmektedir. Dini tutum gurupları arasında da yardımseverlik açısından farklılıklar olduğu söylenebilir.

Buna göre yüksek dini tutum gurupları, çok yardımseverlik sütununa yoğunlaşmışlardır. En yüksek dini tutum düzeyinden en düşüğe doğru bu sütunun yüzdeleri %70,6(s=48), % 50,7(s=34), % 47,1(s=33), % 30,9 (s=21) ve % 35,5 (s=27) olarak sıralanmışlardır. Dini tutum düzeyi düştükçe gurupların 4 ile gösterilen yardımseverlik sütununa yoğunlaşmaları ise dikkat çekicidir. Düzeyler arasında düşük yardımseverlik düzeylerinde ise genel itibarı ile homojen bir dağılım olduğu gözlenmektedir.

5.4. Dini Tutumların Düşünceye Saygıya Etkisine Dair Bulgular

Tablo 28: Dini Tutum Seviyesi ve Düşünceye Saygıya Dair Çapraz Tablo

			Mensup olduğumuz bir arkadaş, aile ,sınıf vb. ortamında çevremizdekileri kendi düşüncelerimize yönlendirmeye çalışmalıyız.					Toplam
			Kesinlikle katılıyorum 1	Katılı Yorum 2	Kısmen katılıyorum 3	Katılı yorum 4	Kesinlikle katılmıyorum 5	
dini.tut. düzeyi	En düşük	Sayı	7	14	23	24	8	76
		%dini.tut.düz.	9,2%	18,4%	30,3%	31,6%	10,5%	100,0%
		%sos.i.13.soru	24,1%	32,6%	28,0%	20,0%	10,7%	21,8%
Düşük	Düşük	Sayı	2	7	20	27	12	68
		%dini.tut.düz.	2,9%	10,3%	29,4%	39,7%	17,6%	100,0%
		%sos.i.13.soru	6,9%	16,3%	24,4%	22,5%	16,0%	19,5%
Orta	Orta	Sayı	8	5	16	27	14	70
		%dini.tut.düz.	11,4%	7,1%	22,9%	38,6%	20,0%	100,0%
		%sos.i.13.soru	27,6%	11,6%	19,5%	22,5%	18,7%	20,1%
Yüksek	Yüksek	Sayı	8	12	12	25	10	67
		%dini.tut.düz.	11,9%	17,9%	17,9%	37,3%	14,9%	100,0%
		%sos.i.13.soru	27,6%	27,9%	14,6%	20,8%	13,3%	19,2%
En yüksek	En yüksek	Sayı	4	5	11	17	31	68
		%dini.tut.düz.	5,9%	7,4%	16,2%	25,0%	45,6%	100,0%
		%sos.i.13.soru	13,8%	11,6%	13,4%	14,2%	41,3%	19,5%
Toplam	Toplam	Sayı	29	43	82	120	75	349
		%dini.tut.düz.	8,3%	12,3%	23,5%	34,4%	21,5%	100,0%
		%sos.i.13.soru	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Sosyal ilişki ölçeğinin 13. sorusu sonucunda, düşünceye saygılı olma ile ilgili olarak % 34,4'lük(s=120) en büyük gurubu yüksek seviyede düşünceye saygı gurubunun oluşturduğu görülmektedir. % 23,5(s=82) orana sahip orta düzey gurubun ikinci sırayı aldığı tabloda, en yüksek düzey düşünceye saygı gurubu %21,5(s=75)

oranında paya sahiptir. Düşük ve en düşük düzey gurupları ise % 12,3(s=43) ve % 8,3(s=29) paylara sahiptirler.

Dini tutum seviye gurupları arasındaki farklılaşmaya göz atıldığında, en yüksek dini tutum gurubunun en üst düzey düşünceye saygıyı ifade eden sütunda diğer guruplara açık fark attığı bulunmuştur. En yüksek dini tutum gurubunun buradaki payı % 45,6(s=31) iken, yüksek dini tutum gurubunun % 14,9 (s=10), orta dini tutum gurubunun % 20 (s=14), düşük dini tutum gurubunun % 17,6 (s=12) ve en düşük dini tutum gurubunun payı % 10,5 (s=8)'dir. En yüksek dini tutum gurubu haricindeki guruplar kendi aralarında homojen bir dağılım göstermektedirler ve ağırlıkları yüksek dini tutum sütununda yoğunlaşmaktadır. En yüksek dini tutum gurubu haricindeki gurupların kendi aralarında böyle bir dağılımın olması bir yoruma ihtiyaç duymaktadır.

5.5. Dini Tutumların Nezakete Etkisine Dair Bulgular

Çevre ile ilişkilerdeki nezaketi konu alan 25. soru çerçevesinde şekillenen bulgular, dini tutum gurupları ile çaprazlama olarak sunulmuştur.

Tablo 29: Dini Tutum Seviyesi ve Nezakete Dair Çapraz Tablo

			Etrafımızla ilişkilerinizde nezaket yönünden genelde nasıl bir tavır içersindesiniz ?					Toplam
			Çok kaba 1	Kaba 2	Kısmen nazik 3	Nazik 4	Çok Nazik 5	
dini.tut. düzeyi	En düşük	Sayı		5	35	35	1	76
		%dini.tut.düz.		6,6%	46,1%	46,1%	1,3%	100,0%
		%sos.i.25.soru		25,0%	20,5%	27,8%	3,8%	21,8%
	Düşük	Sayı	2	7	43	13	3	68
		%dini.tut.düz.	2,9%	10,3%	63,2%	19,1%	4,4%	100,0%
		%sos.i.25.soru	33,3%	35,0%	25,1%	10,3%	11,5%	19,5%
	Orta	Sayı		2	33	29	6	70
		%dini.tut.düz.		2,9%	47,1%	41,4%	8,6%	100,0%
		%sos.i.25.soru		10,0%	19,3%	23,0%	23,1%	20,1%
	Yüksek	Sayı	1	5	30	25	6	67
		%dini.tut.düz.	1,5%	7,5%	44,8%	37,3%	9,0%	100,0%
		%sos.i.25.soru	16,7%	25,0%	17,5%	19,8%	23,1%	19,2%
	En yüksek	Sayı	3	1	30	24	10	68
		%dini.tut.düz.	4,4%	1,5%	44,1%	35,3%	14,7%	100,0%
		%sos.i.25.soru	50,0%	5,0%	17,5%	19,0%	38,5%	19,5%
Toplam		Sayı	6	20	171	126	26	349
		%dini.tut.düz.	1,7%	5,7%	49,0%	36,1%	7,4%	100,0%
		%sos.i.25.soru	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Örneklem gurubunun yarıya yakını oluşturulan kısmı yani % 49'u(s=171) kendilerini kısmen nazik olarak nitelemişlerdir. %36,1'lik(s=126) kesim kendini nazik olarak bildirirken, % 7,4'de(s=26) çok nazik olduklarını belirtmişlerdir. Toplumsal ilişkilerinde kendilerini kaba ve çok kaba olarak niteleyenlerin oranı da sırası ile % 5,7 (s=20) ve % 1,7(s=6) olmuştur.

Dini tutum guruplarına bakıldığında ise bir farklılıktan bahsetmek zordur. En yüksek dini tutum seviye gurubunun çok nazik sütununda diğerlerine göre çok az farklılaştığı görülse de bunu anlamlı olarak yorumlamak yanlış olacaktır. Bu sütunda yüzdeler en yüksek dini tutum düzeyinden en düşüğe şöyle sıralanmıştır: % 14,7 (s=10), % 9(s=6), % 8,6 (s=6), % 4,4 (s=3), % 1,3 (s=1). Diğer dini tutum seviyeleri arasında homojen bir dağılımın görülmesi farklılığın olmadığı şeklindeki bir yoruma imkan tanımaktadır.

5.6. Dini Tutumun Örf ve Adetlere Uyum Düzeylerine Etkisine Dair Bulgular

Tablo 30: Dini Tutum Seviyesi ve Örf-Adetlere Uyum Düzeylerine Dair Çapraz Tablo

			Bir bayram günü,arkadaşlarıyla buluşup gezmeyi düşünürken ailesi tarafından örf ve adetleri gereği akrabalarını ziyaret etmesi gerektiği söylenen biri, akraba ziyaretine gitmelidir.					Toplam
			Kesinlikle katılmıyorum	Katılı yorum	Kısmen Katılıyorum	Katılı Yorum	Kesinlikle Katılıyorum	
			1	2	3	4	5	
dini.tut. düzeyi	En düşük	Sayı	7	7	12	22	28	76
		%dini.tut.sımf	9,2%	9,2%	15,8%	28,9%	36,8%	100,0%
		%sos.i.10.soru	53,8%	30,4%	24,5%	20,0%	18,2%	21,8%
	Düşük	Sayı	3	7	13	23	22	68
		%dini.tut.düz.	4,4%	10,3%	19,1%	33,8%	32,4%	100,0%
		%sos.i.10.soru	23,1%	30,4%	26,5%	20,9%	14,3%	19,5%
	Orta	Sayı		6	14	20	30	70
		%dini.tut.düz.		8,6%	20,0%	28,6%	42,9%	100,0%
		%sos.i.10.soru		26,1%	28,6%	18,2%	19,5%	20,1%
	Yüksek	Sayı		2	5	25	35	67
		%dini.tut.düz.		3,0%	7,5%	37,3%	52,2%	100,0%
		%sos.i.10.soru		8,7%	10,2%	22,7%	22,7%	19,2%
En yüksek	Sayı	3	1	5	20	39	68	
	%dini.tut.düz.	4,4%	1,5%	7,4%	29,4%	57,4%	100,0%	
	%sos.i.10.soru	23,1%	4,3%	10,2%	18,2%	25,3%	19,5%	
Toplam	Sayı	13	23	49	110	154	349	
	%dini.tut.düz.	3,7%	6,6%	14,0%	31,5%	44,1%	100,0%	
	%sos.i.10.soru	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Örf ve adetlere uyumun konu edildiği 10. soruda % 44,1'lik (s=154) gurubun örf ve adetlere uyumu çok iyi olarak bulunmuştur. % 31,5'lik (s=110) gurup ise örf ve adetlere iyi uyuma sahip olarak, % 14'lük(s=49) gurup ortalama uyuma sahip olarak belirlenmiştir. Örf ve adetlere düşük uyum gösteren gurubun oranı % 6,6(s=23) olmuş, en düşük uyum düzeyine sahip gurubun oranı ise % 3,7(s=13) olarak gerçekleşmiştir.

Dini tutum seviye gurupları arasında ise yüksekten düşüğe bir farklılaşma bulunmaktadır. En yüksek dini tutum gurubu en düşük dini tutum seviye gurubuna doğru artan bir şekilde diğerlerinden farklılaşmıştır. Bu gurup içinde % 57,4(s=39) olan en yüksek örf-adet uyum düzeyi, yüksek dini tutum gurubunda % 52,2(s=35), orta dini tutum gurubunda % 42,9(s=30), düşük dini tutum gurubunda % 32,4(s=22), en düşük dini tutum gurubunda ise % 36,8(s=28) olarak gerçekleşmiştir.

Yine dini tutum seviye gurupları arasında en düşük örf-adet uyum düzeyi açısından bir farklılaşma da görülmektedir. Düşük ve en düşük dini tutum gurubunun sırasıyla % 9,2(s=7) ve % 4,4 (s=3) olarak sıralandığı en düşük örf-adet uyum düzeyinde, orta ve yüksek dini tutum guruplarının hiç üyesi bulunmazken sadece en yüksek dini tutum gurubunun % 4,4(s=3) payı bulunmaktadır. Bu şekildeki farklılaşmalar, örf ve adetlere uyum düzeyleri üzerine dini tutumların etkisini gündeme getirmektedir.

5.7. Dini Tutumların Sosyal Cesarete Etkisine Dair Bulgular

Sosyal ilişkilerde vazgeçilmez bir unsur olan sosyal cesareti değerlendirmeye yönelik olarak örnekleme sorulan soru sonucunda, dini tutum düzeylerine göre sosyal cesaret düzeyleri çapraz tabloda sunulmuştur.

Tablo 31: Dini Tutum Seviyesi ve Sosyal Cesarete Dair Çapraz Tablo

			Öğrenci öğretmenin sorduğu bir soruyu,herkesin cevaba güleceğini biliyorsa bile cevaplamalıdır.					Toplam
			Kesinlikle katılmıyorum	Katılı yorum	Kısmen Katılıyorum	Katılı Yorum	Kesinlikle Katılıyorum	
			1	2	3	4	5	
dini.tut. düzeyi	En düşük	Sayı	6	12	19	23	16	76
		%dini.tut.düz.	7,9%	15,8%	25,0%	30,3%	21,1%	100,0%
		%sos.i.4.soru	20,7%	33,3%	34,5%	25,0%	11,7%	21,8%
	Düşük	Sayı	3	10	14	18	23	68
		%dini.tut.düz.	4,4%	14,7%	20,6%	26,5%	33,8%	100,0%
		%sos.i.4.soru	10,3%	27,8%	25,5%	19,6%	16,8%	19,5%
	Orta	Sayı	4	6	8	21	31	70
		%dini.tut.düz.	5,7%	8,6%	11,4%	30,0%	44,3%	100,0%
		%sos.i.4.soru	13,8%	16,7%	14,5%	22,8%	22,6%	20,1%
	Yüksek	Sayı	6	8	8	17	28	67
		%dini.tut.düz.	9,0%	11,9%	11,9%	25,4%	41,8%	100,0%
		%sos.i.4.soru	20,7%	22,2%	14,5%	18,5%	20,4%	19,2%
En yüksek	Sayı	10		6	13	39	68	
	%dini.tut.düz.	14,7%		8,8%	19,1%	57,4%	100,0%	
	%sos.i.4.soru	34,5%		10,9%	14,1%	28,5%	19,5%	
Toplam	Sayı	29	36	55	92	137	349	
	%dini.tut.düz.	8,3%	10,3%	15,8%	26,4%	39,3%	100,0%	
	%sos.i.4.soru	100,%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Sosyal cesarete ilişkin 4. sorunun ortaya koyduğu bulgular sonucu, örneklemin % 39,3'ünün(s=137) çok yüksek sosyal cesarete sahip olduğu, % 26,4'ünün(s=92) yüksek düzey sosyal cesarete sahip olduğu, %15,8'inin(s=55) orta düzey sosyal cesarete sahip olduğu, % 10,3'ünün (s=36) düşük düzey cesarete sahip olduğu ve % 8,3'ünde (s=29) en düşük düzey cesarete sahip olduğu bulunmuştur.

Dini tutum seviye gurupları arasındaki farklılaşmaya bakıldığında, en yüksek dini tutum gurubundan en düşük guruba doğru bir farklılaşmanın özellikle çok yüksek sosyal cesaret sütununda gerçekleştiği görülebilmektedir. Bu sütunda, en yüksek dini tutum seviye gurubu, kendi içinde % 57,4 (s=39) orana sahipken, yüksek düzey dini tutum gurubu % 41,8 (s=28), orta düzey dini tutum gurubu % 44,3 (s=31), düşük düzey dini tutum gurubu %33,8 (s=23) ve en düşük dini tutum gurubu % 21,1 (s=16) oranlara sahiptirler.

En düşük sosyal cesaret sütununda, düşük dini tutum gurubundan yükseğe doğru yaklaşık bir dağılım görülürken, en yüksek dini tutum seviyesinde bir artışın görülmesi

bu tablonun dikkate değer bir ayrıntısıdır. Bu küçük ayrıntıya rağmen, dini guruplar arasında düşükten yükseğe doğru sosyal cesaret açısından olumlu farklılaşmanın bulunduğu sonucuna varılabilir.

5.8. Dini Tutumların Sosyal Girişkenliğe Etkisine Dair Bulgular

Tablo 32: Dini Tutum Seviyesi ve Sosyal Girişkenliğe Dair Çapraz Tablo

			Yeni katıldığı ve kimseyi tanımadığı kalabalık bir grupta bulunan bir kişi, birisi onunla konuşmadıkça kimse ile konuşmamalıdır.					Toplam
			Kesinlikle katılıyorum 1	Katılıyorum 2	Kısmen katılıyorum 3	Katılmıyorum 4	Kesinlikle katılmıyorum 5	
dini.tut. düzeyi	En düşük	Sayı	3	4	17	34	18	76
		%dini.tut.düz.	3,9%	5,3%	22,4%	44,7%	23,7%	100,0%
		%sos.i.11.soru	13,6%	23,5%	34,0%	23,8%	15,4%	21,8%
	Düşük	Sayı	5	2	9	29	23	68
		%dini.tut.düz.	7,4%	2,9%	13,2%	42,6%	33,8%	100,0%
		%sos.i.11.soru	22,7%	11,8%	18,0%	20,3%	19,7%	19,5%
	Orta	Sayı	5	4	11	28	22	70
		%dini.tut.düz.	7,1%	5,7%	15,7%	40,0%	31,4%	100,0%
		%sos.i.11.soru	22,7%	23,5%	22,0%	19,6%	18,8%	20,1%
	Yüksek	Sayı	6	3	6	29	23	67
		%dini.tut.düz.	9,0%	4,5%	9,0%	43,3%	34,3%	100,0%
		%sos.i.11.soru	27,3%	17,6%	12,0%	20,3%	19,7%	19,2%
En yüksek	Sayı	3	4	7	23	31	68	
	%dini.tut.düz.	4,4%	5,9%	10,3%	33,8%	45,6%	100,0%	
	%sos.i.11.soru	13,6%	23,5%	14,0%	16,1%	26,5%	19,5%	
Toplam	Sayı	22	17	50	143	117	349	
	%dini.tut.düz.	6,3%	4,9%	14,3%	41,0%	33,5%	100,0%	
	%sos.i.11.soru	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Sosyal ilişki ölçeğinin 11.sorusu ile ölçülen sosyal girişkenlik neticesinde, en büyük gurubu % 41(s=143) ile yüksek sosyal girişkenlik gurubu oluşturmuştur. En yüksek sosyal girişkenlik gurubu % 33,5(s=117) ile ikinci sırayı alırken, orta düzey sosyal girişkenlik gurubu %14,3 (s=50) olmuştur. Düşük düzey sosyal girişkenlik gurubu % 4,9 (s=17) pay alırken, en düşük gurup % 6,3(s=22) olarak gerçekleşmiştir.

Dini tutum seviye gurupları arasındaki farklılaşma incelendiğinde düşük sosyal girişkenlik sütunlarında, dini tutum gurupları arasında benzer oranlara rastlanırken, yüksek sosyal girişkenlik sütunlarında farklı sonuçların olduğu gözlenmektedir.

En yüksek dini tutum gurubu, en yüksek sosyal girişkenlik düzeyinde yoğunlaşarak diğer guruplardan farklılaşırken, diğer guruplar manidar şekilde yüksekten düşüğe doğru, en yüksek kadar kesin kararlılık ifade etmeyen yüksek sosyal girişkenlik sütununda yoğunlaşmışlardır. Dağılımın bu şekilde gerçekleşmesi en yüksek ve diğer dini guruplar açısından anlamlıdır.

5.9. Dini Tutumların Gurup Adaptasyonuna Etkisine Dair Sonuçlar

Guruba adapte olabilme seviyesini ölçmeyi amaçlayan sosyal ilişki ölçeği 12.soru deneklerin dini tutum düzeyleri ile karşılaştırılmak üzere tablo 33'de sunulmuştur.

Tablo 33: Dini Tutum Seviyesi ve Gurup Adaptasyonuna Dair Çapraz Tablo

		6-7 kişilik bir arkadaş gurubuyla buluşup evde oturan biri,TV. de çok sevdiği bir film olsa bile filmde vazgeçip arkadaşlarıyla muhabbet etmelidir.					Toplam	
		Kesinlikle katılmıyorum	Katılıyorum	Kısmen Katılıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum		
		1	2	3	4	5		
dini.tut. düzeyi	En düşük	Sayı	3	5	6	33	29	76
		%dini.tut.düz.	3,9%	6,6%	7,9%	43,4%	38,2%	100,0%
		%sos.i.12.soru	33,3%	27,8%	19,4%	24,6%	18,5%	21,8%
	Düşük	Sayı		2	5	33	28	68
		%dini.tut.düz.		2,9%	7,4%	48,5%	41,2%	100,0%
		%sos.i.12.soru		11,1%	16,1%	24,6%	17,8%	19,5%
	Orta	Sayı	2	6	8	26	28	70
		%dini.tut.düz.	2,9%	8,6%	11,4%	37,1%	40,0%	100,0%
		%sos.i.12.soru	22,2%	33,3%	25,8%	19,4%	17,8%	20,1%
	Yüksek	Sayı	3	4	9	30	21	67
		%dini.tut.düz.	4,5%	6,0%	13,4%	44,8%	31,3%	100,0%
		%sos.i.12.soru	33,3%	22,2%	29,0%	22,4%	13,4%	19,2%
En yüksek	Sayı	1	1	3	12	51	68	
	%dini.tut.düz.	1,5%	1,5%	4,4%	17,6%	75,0%	100,0%	
	%sos.i.12.soru	11,1%	5,6%	9,7%	9,0%	32,5%	19,5%	
Toplam	Sayı	9	18	31	134	157	349	
	%dini.tut.düz.	2,6%	5,2%	8,9%	38,4%	45,0%	100,0%	
	%sos.i.12.soru	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Örnekleme % 45'lik (s=157) grup ölçeğın belirleyebildiğı kadarıyla en yüksek düzeyde grup adaptasyonu sağlayabilenler olarak belirlenmiştir. % 38,4'lük(s=134) bir diğeri grup yüksek adaptasyon seviyesinde bulunurken, % 8,9(s=31) orta düzeyde grup adaptasyonuna sahip bulunmuştur. Guruba adaptasyonu düşük olarak belirlenen grup % 5,2 (s=18) orana sahip iken en düşük grup adaptasyonuna sahip grupta % 2,6 (s=9) orana sahip olmuşturlardır.

Araştırmamız yönünde dini tutum seviye grupları arasındaki grup adaptasyonu farklılıklarına bakıldığında, en yüksek dini tutum grubunun % 75 (s=51) yüzde ile, yüksek % 31,3 (s=21), orta % 40 (s=28), düşük % 41,2 (s=28) ve en düşük dini tutum düzeylerinden % 38,2 (s=29) farklılaştığı görülmektedir.

Yine burada da, en yüksek dini tutum seviye grubu hariç diğeri dini seviye gruplarının yüksek adaptasyon sütununda yoğunlaşmaları söz konusudur. Tablodaki farklılaşmanın ağırlıklı olarak en yüksek dini tutum grubundan kaynaklandığı söylenebilir.

5.10. Dini Tutumların Menfaatperestlik Üzerine Etkisine Dair Bulgular

Sosyal ilişkilere zarar veren bir unsur olarak ele alınan menfaatperestlik konusunda 22.soru çerçevesinde değerlendirme yapılmıştır. Tablo 34'de sunulan bulgularda 5 ile ifade edilen sütun, menfaatperestlikten en uzak olma durumunu, 1 ile ifade edilen sütun ise en menfaatperest olmayı ifade etmektedir.

Tablo 34: Dini Tutum Seviyesi ve Menfaatperestliğe Dair Çapraz Tablo

		Aile ve arkadaş gurubumuzda, içinde yaşadığımız şartlar dolayısı ile, önce kendi çıkarlarımızı gözetmeli ve mümkün olduğu kadar kendi menfaatimizi düşünmeliyiz.					Toplam	
		Kesinlikle katılıyorum 1	Katılı Yorum 2	Kısmen katılıyorum 3	Katılı yorum 4	Kesinlikle katılmıyorum 5		
dini.tut. düzeyi	En düşük	Sayı	3	14	21	21	17	76
		%dini.tut.düz.	3,9%	18,4%	27,6%	27,6%	22,4%	100,0%
		%sos.i.22.soru	16,7%	42,4%	41,2%	20,2%	11,9%	21,8%
	Düşük	Sayı	2	7	10	26	23	68
		%dini.tut.düz.	2,9%	10,3%	14,7%	38,2%	33,8%	100,0%
		%sos.i.22.soru	11,1%	21,2%	19,6%	25,0%	16,1%	19,5%
	Orta	Sayı	2	3	9	28	28	70
		%dini.tut.düz.	2,9%	4,3%	12,9%	40,0%	40,0%	100,0%
		%sos.i.22.soru	11,1%	9,1%	17,6%	26,9%	19,6%	20,1%
	Yüksek	Sayı	7	6	8	13	33	67
		%dini.tut.düz.	10,4%	9,0%	11,9%	19,4%	49,3%	100,0%
		%sos.i.22.soru	38,9%	18,2%	15,7%	12,5%	23,1%	19,2%
	En yüksek	Sayı	4	3	3	16	42	68
		%dini.tut.düz.	5,9%	4,4%	4,4%	23,5%	61,8%	100,0%
		%sos.i.22.soru	22,2%	9,1%	5,9%	15,4%	29,4%	19,5%
	Toplam	Sayı	18	33	51	104	143	349
		%dini.tut.düz.	5,2%	9,5%	14,6%	29,8%	41,0%	100,0%
		%sos.i.22.soru	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

349 kişiden oluşan örnekleminin % 41'i (s=143) 5 puan alan sütunda yer alarak menfaatperestlikten en uzak gurubu oluşturmuşlardır. % 29,8'lik (s=104) grup menfaatperestlikten uzak gurubu oluştururken, % 14,6'lık grup (s=51) orta düzey gurubunu oluşturmuştur. Ölçek sorusu doğrultusunda menfaatçi olarak nitelenebilecek grup % 9,5 (s=33) orana sahipken en menfaatçi olarak % 5,2 (s=18) yüzdeye sahip grup tespit edilmiştir.

Dini tutum seviye gurupları arasındaki farklılığa bakıldığında, dini tutumların yükselmesinden kaynaklanan bir farklılaşmanın olduğu görülebilir. Buna göre, dini tutum düzeyleri arttıkça guruplar da en az menfaatperestlikçiliğe doğru bir yoğunlaşma görülmektedir. Örneğin, en az menfaatçilik sütununda, en düşük dini tutum gurubu % 22,4 (s=17) iken, düşük dini tutum gurubu % 33,8 (s=23), orta dini tutum gurubu % 40(s=28), yüksek dini tutum gurubu % 49,3 (s=33) ve en yüksek dini tutum gurubu % 61,8 (s=42) oranlarında görülmektedir.

5.11. Dini Tutumların Yalan Söyleme Alışkanlığı Üzerine Etkisine

Dair Bulgular

Tablo 35: Dini Tutum Seviyesi ve Yalan Söyleme Alışkanlığına Dair Çapraz Tablo

			Günlük hayatınızda ve sosyal ilişkilerinizde, her ne sebeple olursa olsun yalana başvurur musunuz?					Toplam
			Kesinlikle evet 1	Evet 2	Bazen 3	Hayır 4	Kesinlikle hayır 5	
dini.tut. düzeyi	En düşük	Sayı	1	2	48	17	8	76
		%dini.tut.düz.	1,3%	2,6%	63,2%	22,4%	10,5%	100,0%
		%sos.i.26.soru	50,0%	16,7%	21,8%	23,9%	18,2%	21,8%
	Düşük	Sayı	1	3	50	10	4	68
		%dini.tut.düz.	1,5%	4,4%	73,5%	14,7%	5,9%	100,0%
		%sos.i.26.soru	50,0%	25,0%	22,7%	14,1%	9,1%	19,5%
	Orta	Sayı		3	44	17	6	70
		%dini.tut.düz.		4,3%	62,9%	24,3%	8,6%	100,0%
		%sos.i.26.soru		25,0%	20,0%	23,9%	13,6%	20,1%
	Yüksek	Sayı		1	44	17	5	67
		%dini.tut.düz.		1,5%	65,7%	25,4%	7,5%	100,0%
		%sos.i.26.soru		8,3%	20,0%	23,9%	11,4%	19,2%
	En yüksek	Sayı		3	34	10	21	68
		%dini.tut.düz.		4,4%	50,0%	14,7%	30,9%	100,0%
		%sos.i.26.soru		25,0%	15,5%	14,1%	47,7%	19,5%
Toplam		Sayı	2	12	220	71	44	349
		%dini.tut.düz.	,6%	3,4%	63,0%	20,3%	12,6%	100,0%
		%sos.i.26.soru	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Tablo 35 incelendiğinde yalana başvurmak konusunda “bazen söylerim” şikkını işaretleyen gurubun % 63’e (s=220) ulaştığı, onu “söylemem” şikkını işaretleyen gurubun izlediği, “kesinlikle söylemem” şikkını işaretleyenlerin ise % 12,6(s=44) olduğu görülmektedir. “söylerim” ve “kesinlikle söylerim” şikkını işaretleyenlerin ise % 3,4 (s=12) ve % 0,6 (s=2) oldukları görülmektedir.

Dini tutum seviye gurupları arasında farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla tablo incelenmeye devam edildiğinde, en yüksek dini tutum seviye gurubunun “kesinlikle söylemem” şikkını işaretleyen gurup sütununda diğerlerinden farklılaştığı görülmektedir. Burada en yüksek dini tutum gurubunun yüzdesi % 30,9(s=21), yüksek dini tutum gurubunun yüzdesi % 7,5 (s=5), orta seviye dini tutum gurubunun yüzdesi % 8,6 (s=6), düşük dini tutum seviye gurubunun yüzdesi % 5,9 (s=4) ve en düşük dini

tutum seviye gurubunun yüzdesi de % 10,5 (s=8) olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca orta ve üzeri dini tutum guruplarında “kesinlikle söylerim” şıkkını işaretleyen kimsenin bulunmaması ve “bazen söylerim” sütununda en düşükten en yükseğe istatistiksel bir azalmanın görülmesi de düşük ve yüksek dini tutum gurupları arası farklılaşmaya işaret etmekte, yüksek dini tutuma sahip olanların düşük dini tutuma sahip olanlara göre sosyal ilişkilerinde daha az yalana başvurduklarını göstermektedir.

5.12. Dini Tutumların Saldırganlık Üzerine Etkisine Dair Bulgular

Burada da bireylerin dini tutumlarına göre saldırgan eğilimleri olup olmadığı araştırılmış, 1. bölümde bahsedilen nedenler dolayısıyla kindarlık üzerinden örneklendirme yapılmış, çapraz tablo ile bulgular ve farklılıklar tespit edilmeye çalışılmıştır. Guruplar verilen cevaplar doğrultusunda, rakamsal olarak da küçükten büyüğe sıralama ile, en çok kindar eğilime sahip, kindar eğilime sahip, orta gurup, kindar eğilime sahip olmayan gurup ve kesinlikle kindar eğilime sahip olmayan guruplar olarak isimlendirilmişlerdir.

Tablo 36: Dini Tutum Seviyesi ve Saldırganlığa Dair Çapraz Tablo

			Zamanında bana yardım edebilecekken yardım etmeyen bir tanıdığımın çok zor durumda olduğunu görsem ona yardım etmem.					Toplam
			Kesinlikle katılıyorum	Katılıyorum	Kısmen katılıyorum	Katılmıyorum	Kesinlikle katılmıyorum	
			1	2	3	4	5	
dini.tut. düzeyi	En düşük	Sayı	13	6	23	19	15	76
		%dini.tut.düz.	17,1%	7,9%	30,3%	25,0%	19,7%	100,0%
		%sos.i.20.soru	44,8%	24,0%	37,7%	16,1%	12,9%	21,8%
	Düşük	Sayı	6	4	14	26	18	68
		%dini.tut.düz.	8,8%	5,9%	20,6%	38,2%	26,5%	100,0%
		%sos.i.20.soru	20,7%	16,0%	23,0%	22,0%	15,5%	19,5%
	Orta	Sayı	3	8	5	30	24	70
		%dini.tut.düz.	4,3%	11,4%	7,1%	42,9%	34,3%	100,0%
		%sos.i.20.soru	10,3%	32,0%	8,2%	25,4%	20,7%	20,1%
	Yüksek	Sayı	3	6	14	22	22	67
		%dini.tut.düz.	4,5%	9,0%	20,9%	32,8%	32,8%	100,0%
		%sos.i.20.soru	10,3%	24,0%	23,0%	18,6%	19,0%	19,2%
	En yüksek	Sayı	4	1	5	21	37	68
		%dini.tut.düz.	5,9%	1,5%	7,4%	30,9%	54,4%	100,0%
		%sos.i.20.soru	13,8%	4,0%	8,2%	17,8%	31,9%	19,5%
Toplam		Sayı	29	25	61	118	116	349
		%dini.tut.düz.	8,3%	7,2%	17,5%	33,8%	33,2%	100,0%
		%sos.i.20.soru	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Tablo bulguları sonucunda kindar eğilime sahip olmayan gurubun % 33,8 (s=118), kesinlikle kindar eğilime sahip olmayan gurubun % 33,2 (s=116), orta gurubun % 17,5 (s=61), kindar eğilime sahip gurubun % 7,2 (s=25), en çok kindar eğilime sahip gurubun ise % 8,3 (s=29) paylara sahip oldukları görülmektedir.

Dini tutum seviye gurubu türüne göre farklılıklarda, hem en çok kindar eğilime sahip olma hem de kesinlikle kindar olmama durumlarında, dini tutum gurupları arasında en yüksek dini tutum gurubu ile en düşük dini tutum gurupları arasında çapraz artışların olduğu görülmektedir.

Kesinlikle kindar olmama durumunda, en yüksek dini tutum seviye gurubu % 54,4 (s=37) orana sahipken, yüksek dini tutum seviye gurubu % 32,8(s=22), orta dini tutum gurubu % 34,3 (s=24), düşük dini tutum gurubu % 26,5 (s=18), ve en düşük dini tutum seviye gurubu % 19,7 (s=15) oranlara sahiptirler.

En çok kindar eğilime sahip olma durumunda ise en düşük dini tutum gurubunun diğer guruplara göre daha çok üyeye sahip olduğu görülmektedir. Bu sütuna ait yüzdeliğin % 44,8'ini (s=13) alan gurup en düşük dini tutum gurubudur. Düşükten yükseğe dini tutum gurupları da en çok kindar eğilime sahip olma sütunundan % 20,7 (s=6), % 10,3 (s=3), % 10,3 (s=3) ve % 13,8 (s=4) paylar almışlardır. Bulgular, dini tutumların yükseldikçe kindarlık eğiliminin azaldığını, dini tutum seviyelerinin de düşükçe kindarlık eğiliminin arttığını göstermektedir.

IV. BÖLÜM
BULGULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu bölümde, verilerin analizi sonucunda elde edilen bulguların tartışma ve yorumu, bulgular bölümünde yapılan sıralama esasına göre ele alınmıştır.

1.Toplam Puanlama Üzerinden Dini Tutumların Sosyal İlişkilere Etkisine Dair Bulguların Değerlendirilmesi

Araştırmaya başlık olarak konulan ve çalışmanın ana temasını oluşturan dini tutumların güçlü olduğu ölçüde lise öğrencilerinin yani bireylerin kendilerinden başlayarak yakından uzağa doğru diğer insanlarla ve toplumla ilişkileri yani sosyal ilişkileri daha güçlü, sağlıklı ve sosyal tutumları daha olumlu ve pozitifdir” şeklinde geliştirilen ana varsayımımız iki ölçekten alınan puanların varyans analizi sonucunda beklentimiz doğrultusunda desteklenmiştir. (bkz. tablo 4)

İnsan toplumsal bir varlıktır. Toplumsal yaşam, insanların birbirleri ile ilişkiler kurmalarını zorunlu kılmaktadır. Bu ilişkiler, bireyin tüm hayatı boyunca kurmaya devam ettiği, toplumla münasebetini sağlayan birer araç ve amaç konumundadırlar. İç güdüsel davranışların aksine ilişkiler öğrenilebilir ve nitelik kazandırılabilirler. Bireylerin ilişkilerinin şekillenmesinde çeşitli çevresel etmenlerden söz edilebilir. Aile, yaşanılan sosyal çevre, eğitim durumu gibi etmenler sosyal ilişkileri şekillendirebilirler. Din de sosyal ilişkilerin şekillenmesinde önemli bir etmendir. Sosyal ilişkiler olumlu sosyalleşme ile gelişir. Sosyalleşme ise bir eğitim öğretim sürecidir. Dinde sosyal gruba, iyi ve doğru amaçlar gösterir. Guruba bağlı olanlara moral verir. Din insanın çocukluğundan itibaren cemiyete tam bir uyum sağlamayı önerir. İnsanları tek vücudun azaları gibi kabul ederek bütünleşen fertler yetiştirme çabası güder.⁹⁴ Bu çaba içinde fertlere ilişkilerde en doğru davranış kalıpları sunar. Dini tutumları benimseyen fertler bu kalıp ve öğütleri dikkate almaları dolayısı ile ilişkilerinde daha başarılı olurlar ve toplumsal olarak daha huzurlu ve mutlu olurlar. Peygamberlerin birer melek değil de insan olmaları ve toplumsal hayat yaşamaları dolayısı ile ilişkiler insanlara öğretilir ve ilişkilerde model olarak kalarak nesilden nesile aktarılır.

⁹⁴ Halis Ayhan, Eğitime Giriş, İst. Damla Kitabevi, 2.bs., 1986, s. 46

Dinin pratik yönü olan ibadetlerde, toplumun mevcut bağlarını güçlendirmede, ahenkli, dengeli ve huzurlu bir yapının temininde önemli rol oynayarak sosyal ilişkilere yön verirler.⁹⁵

Toplu yapılan ibadetlerle din, ilişki ortamları oluşturur. Cami gibi ibadethanelerle, mahalle bazında oluşturulan ilişki ortamlarının yanında, bütün dünya insanlarını birleştiren hac gibi ibadetlerle din, fertlerin kıtalararası ilişkilere dahi katılmalarına imkan sağlar.

Zekat gibi, toplumdaki “diğer” insanlarla ilişki kurmayı zorunlu kılan, incitmeden insanlara verebilmek gibi değerleri sosyal ilişkilere kazandıran yine dindir. Oruç, kurban gibi ibadetleri ve bu ibadetlerin kutlanmasını topluma mal eden din, en yakınlarla ilişkilerin sıhhatini de sağlamaktadır. Çeşitli şekillerde sosyal ilişkilerin en sağlıklı şekilde devam etmesine ortamlar hazırlayan din kurumu, sosyal ilişkilerde kilit rol oynayan affetmek, adalet, iyilik yapmak, kötülükten sakınmak ve sakındırmak, yumuşaklık gibi değerlere övgülerde bulunmakta ve hatta inananlara bunları emretmektedir.⁹⁶ Dinin emirlerine ve tavsiyelerine uyarak ilişkilerinde iyilik, adalet gibi erdemleri gözeten dini tutumları yüksek bireyler, sosyal ilişkilerinde daha başarılı olabilmektedirler. Araştırmanın bulguları, yüksek dini tutumların sosyal ilişkilerle olumlu yönde etki etmesine ışık tutmaktadır.

En yüksek dini tutum seviye grubunun diğer tüm gruplardan anlamlı şekilde farklılaşması (bkz. tablo 5) ve grupların sosyal ilişki ölçeğinden aldıkları puanların ortalamalarının yüksek olması dini tutumların sosyal ilişkileri olumlu yönde etkilediğini ortaya koymaktadır. Orta dini tutum grubunun, yüksek dini tutum grubundan daha yüksek sosyal ilişki ortalamasına ulaşması scheffe testi ile anlamsız bulunmuştur. Yine de bu farklılık, yakın dini tutum seviyeleri arasında, kişisel, ailevi vb. sebepler dolayısı ile sosyal ilişkilerde küçük farklılıklar olabilir şeklinde yorumlanabilir.

Konu ile ilgili çalışmalara rastlanamaması, konu hakkında karşılaştırılmalı yorum ve tartışma yapılmasına imkan tanımamaktadır.

⁹⁵ Wach. a.g.e., s.8

⁹⁶ Nahl: 16/90, Furkan 25/63

2.Cinsiyet Değişkenine Göre Tutumlar

Cinsiyet değişkenine göre dini tutumların ve sosyal ilişkilerin ayrı ayrı analizleri yapılmış ve bir önceki bölümde bulgular sunulmuştur. Burada değerlendirmeleri yapılmaya çalışılmıştır.

2.1.Cinsiyet Değişkenine Göre Dini Tutumlara Ait Bulguların Yorumu

Cinsiyet farklılığı ile ilgili olarak “Farklı cinsiyetlere sahip olmak, dini tutum düzeylerine farklılaştırmaktadır” şeklinde geliştirilen varsayım t testi bulgularıyla anlamlı bulunması sonucu beklenti doğrultusunda gerçekleşmiştir.(bkz. tablo 7) Farklılaşma, kız öğrencilerin erkek öğrencilerden daha yüksek puanlar almalarından kaynaklanmaktadır.

Kız öğrencilerin daha yüksek dini tutum puanlarına sahip olmaları çeşitli şekillerde açıklanabilir. Öncelikle kadınlarla erkekler arasındaki kişilik farklılıklarının buna sebep olduğu düşünülebilir. Kadınlar erkeklere göre daha uysal, pasif ve itaatkardırlar. Bu özellikleri, onların daha dindar olmalarına sebep olmuş olabilir. Toplumsal ve kültürel açıdan bakıldığında da, bir çok kültürlerde kız çocukların daha sıkı, sorumlu ve itaatkar, buna karşılık erkek çocukların serbest ve özgüveni olacak şekilde yetiştirildiği, bu sebeple itaat ve bağlılık isteyen dine kızların daha yatkın olduğu şeklindeki yorumlarda araştırmada ortaya çıkan kızların puanlarının yüksek olmasını açıklamaya yardımcı olabilir.⁹⁷ Araştırma örnekleminin geleneksel kültürünü aile yapısını izlerini taşıyan bir coğrafyada yer alması böyle bir yorumu güçlendirmektedir.

Cinsiyetle ilgili bulgular ve değerlendirmelere bakıldığında Batı’da ve Türkiye’de ulaşılan sonuçlar arasında bir farklılığın olduğu görülmektedir. Batı’da yapılan çalışmalar, çoğunlukla kızların erkeklere oranla daha dindar olduklarına dair bir konsensüse ulaşmışken, ülkemizdeki çalışmaların bulguları iki cinsiyet arasında bir farklılığa ilişkin kesin ifadeler kullanılmasına imkan vermemektedir.⁹⁸

⁹⁷ Argyle-Hallahmi, The Social Psychology of Religion, London and Boston, Routledge and Kegan Paul, 1975, s. 77-78

⁹⁸ Şahin, a.g.e., s.153

Atalay(2002) tarafından Diyarbakır il merkezinde lise öğrencileri arasında yapılan çalışmada t testi sonucunda öğrencilerin cinsiyetleriyle dindarlık düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığı sonucuna varılmış, ancak anlamlı olmasa da erkeklerin dindarlık puanlarının kızlara oranla daha yüksek olduğu belirtilmiştir.⁹⁹

Bayyigit (1987) tarafından üniversite öğrencileri arasında yapılan araştırmada inanç ve aksiyon alanlarında değerlendirme yapılmış, kızların hem inanç hem de ibadet alanında erkeklere oranla daha zayıf kaldıkları tespit edilmiştir.¹⁰⁰

Şahin (1999) tarafından Konya’da üniversite öğrencileri üzerine yapılan çalışmada kızların dindarlık puanlarının ortalamasının erkeklerin puanlarında daha yüksek olduğu, ancak aralarındaki ilişkinin istatistiksel açıdan anlamlı olmadığı tespit edilmiştir. Buna karşılık, dindarlığa boyutları açısından cinsiyetle duygu boyutu arasında, kızların puanlarının yüksek olmasından kaynaklanan ve istatistiksel olarak da anlamlı bulunan bir farklılık olduğu belirlenmiştir.¹⁰¹

Yıldız (1998) İzmir’de D.E.Ü. öğrencilerinden örnekler alarak gerçekleştirdiği doktora çalışmasında, erkek öğrencilerin dindarlık ortalama puanlarının kız öğrencilerin puanlarından anlamlı şekilde daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır.¹⁰²

Cinsiyet değişkeninin dini tutumları farklılaştırdığı bulgusu ile Türkiye’de yapılan diğer çalışmalarla örtüşen bu çalışma, farklılaşmanın yönü hususunda daha az rastlanan bir bulgu sunmaktadır.

2.2.Cinsiyet Değişkenine Göre Sosyal İlişkilere Dair Bulguların Yorumu

Cinsiyet değişkenine göre sosyal ilişkilerin farklılaşmasına dair varsayımımız, kızların sosyal ilişki puan ortalamalarının erkeklerinkinden yüksek bulunması ve bu farklılığında t testi sonucunda anlamlı bulunması ile desteklenmiştir.(bkz. tablo 8)

Her kültürel yapı içinde, cinsiyete göre bir rol algısı vardır. Ancak bu konuda bütün kültürlerde, genel olarak erkek çocuklarından, atak, zorluklara karşı direnen,

⁹⁹ Atalay, a.g.e. s. 102

¹⁰⁰ Mehmet Bayyigit, Üniversite Gençliğinin Dini İnanç Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma,(Yayınlanmamış Doktora Tezi), Bursa, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 80

¹⁰¹ Şahin, a.g.e., s.149

¹⁰² Yıldız, a.g.e., s. 49

orkusuz ve kararlı bir kişilik yapısına sahip olmaları beklenir. Öte yandan kızların daha edilgen, barışçı ve uysal olmaları istenir.¹⁰³

Özellikle ülkemizdeki ataerkil aile yapısının söz konusu olduğu bölgelerde erkek çocuklara kızlara oranla daha fazla hareket serbestisi tanınmaktadır. Erkek çocukların sergiledikleri davranışların, anne-baba tarafından çoğu zaman onay görmesi, buna karşılık kız çocukların sürekli olarak kontrol altında, sınırlandırıcı ve hatta baskıcı bir yaklaşıma tabi tutulmaları, çevre ile uyumlu davranışlar sergilemelerine sebep olmaktadır.¹⁰⁴ Uyumlu davranışların gösterilmesi sağlıklı ve nitelikli sosyal ilişkilere götürmektedir.

Avcı(2003) Erzurum il merkezinde, lise öğrencileri üzerine yaptığı çalışmada, sosyal ilişkiler ve aile ilişkileri bazında kızların ölçeklerden daha yüksek puanlar alarak farklılaştıklarını bu farklılıkların da t testi sonucu anlamlı bulunduğunu bildirmiştir.¹⁰⁵

Bilgen (1989) ve Kızıltan (1984) üniversite öğrencileri üzerinde yaptıkları çalışmalarda toplumsal uyum düzeyinin, cinsiyete göre farklılaşmadığı sonucuna ulaşmışlardır.¹⁰⁶ Bu çalışmalar sosyal ilişkilerin toplumsal uyum düzeyi çerçevesinde şekillenebileceği açısından konumuz için önemlidir.

Diğer taraftan Feldman (1972) kız ergenlerin erkek ergenlere göre daha uyumlu ilişkiler içinde olduğunu, Curtis (1975) ise, kız ergenlerin arkadaşlarına daha bağlı olduklarını, arkadaşların fikirlerine önem verdiklerini ve daha sosyal olduklarını gözlemlemiştir.¹⁰⁷

Bu çalışmada az sayıdaki literatürle tutarlılık gösteren bulgular sunmaktadır.

3.Ekonomik Gelir Seviyelerine Tutumlar

Ekonomik gelir seviyelerine göre dini tutumların ve sosyal ilişkilerin farklılaşp farklılaşmadığı varyans analizi ile analiz edilmişti. Burada ise bulguların değerlendirilmesi yapılmıştır.

¹⁰³ Ayhan Aydın, Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi, Alfa yayınları. 2. basım. İstanbul 2001 s. 64

¹⁰⁴ Avcı a.g.e., s.92

¹⁰⁵ Avcı, a.g.e., s. 48

¹⁰⁶ Akay, a.g.e., s. 49

¹⁰⁷ Fatma Balabanlı, Öğretmen Liselerinde Okuyan gençlerin Kişisel ve Sosyal Uyum Düzeylerini Etkileyen Bazı Etmenler, (Yayınlanmamış Y. Lisans tezi), Ankara, H. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990, s. 76

3.1. Ekonomik Gelir Seviyesine Göre Dini Tutumların Değerlendirilmesi

Ekonomik gelir seviyelerinin dini tutum düzeylerin farklılaştığı yönünde geliştirilen varsayım uygulanan varyans analizi sonucu anlamsız bulunarak desteklenmemiştir.(bkz. tablo 10) Ekonomik gelir seviye gurupları arasında yüksek gelir seviyesinden düşük gelir seviyesine artan bir puan ortalamasını görülmesi ise konuya kısmi bir izah getirebilir.(bkz. tablo 11)

Şahin'de (1999) yaptığı çalışmada, istatistiksel analizler neticesinde sosyo-ekonomik düzey bağımsız değişkeni ile hem dindarlık hem de dindarlığın boyutları arasında anlamlı ilişki tespit edilemediğini bildirmiştir.¹⁰⁸

Bayyığıt (1987), üniversite öğrencilerinde genelde rasyonel inanç hakim olmakla birlikte, fakir aile çocuklarının irrasyonele inen ve inançsızlıkta, zengin aile çocuklarının kararsızlıkta diğerlerinden daha fazla yoğunlaştıklarını, üniversiteye geldikten sonra inancını kaybedenlerin, fakir aile çocuklarında daha çok görüldüğünü tespit etmiştir.¹⁰⁹

Köktaş (1993), dini hayat üzerine yaptığı araştırmada, sosyo-ekonomik düzeyi yüksek olan öğrencilerin dindarlık düzeylerinin düşük olduğunu gözlemiştir.¹¹⁰

Ekonomik gelir düzeyleri arasında anlamlı bir farklılığın olmaması, dini tutumların şekillenmesinde daha önemli etmenlerin var olduğuna işaret edebilir. Bu etmenler arasında, anne-babanın eğitim ve dindarlık düzeyi, yaşanan sosyal çevre, alınan dini eğitim düşünülebilir. Anlamlı bulunmasa da, düşük ekonomik düzeyde daha yüksek bulunan dini tutum puan ortalaması, düşük ekonomik düzeyin dindarlığa az da olsa bir etkisi olduğu gerçeğini vurgulamaktadır.

3.2.Ekonomik Gelir Düzeyine Göre Sosyal İlişkiler

Ekonomik gelir seviyesinin, sosyal ilişkileri farklılaştırabileceği şeklinde geliştirilen varsayım, gruplar arası anlamlı farklılığın olup olmadığını ortaya koymak için yapılan varyans analizinde anlamsız bulunarak doğrulanmamıştır. (bkz. tablo 12)

¹⁰⁸ Şahin, a.g.e., s.160

¹⁰⁹ Bayyığıt, a.g.e., s.178

¹¹⁰ M. Emin Köktaş, Türkiye'de Dini Hayat, İstanbul, İşaret yay. 1993. s.79

Gelir seviyesi yüksek ailelerin eğitim düzeylerinin de yüksek olacağı ve bu yüzden çocukları ile daha yakın ilgilenecekleri, maddi kaygı daha az olduğu için çalışmaya daha az zaman ayırıp, daha çok çocukları ile zaman geçirecekleri, böylece sosyal ilişkiler hususunda daha iyi eğitim verebilecekleri, maddi açılardan daha doygun oldukları için ilişkilerde daha derin değerlere işaret edecekleri, buna karşı fakir ailelerin zaman, eğitim bakımından daha kısıtlı olmaları, maddi imkanlara sahip olmamaları açısından ilişkilerde maddi noktaları dikkate alacakları düşünülerek öne sürülen varsayım, bulgular sonucunda desteklenmemiştir. Puan ortalamaları ile de, anlamlı olmamakla beraber düşük ekonomik düzeye sahip fertlerin daha yüksek puanlara ulaştıkları görülmektedir.(bkz. tablo 13) Bu durum ekonomik düzey yükseldikçe sosyal ilişkilerin zayıfladığı şeklinde bir yoruma kısmen yol açmaktadır. İnsandaki maddiyat tutkusunun tatmin olmak bilmez olması ve harcadıkça daha fazlasına ihtiyaç duyması ile sosyal ilişkileri zayıflattığı şeklinde yorumlanabilen bulgular dinin de tavsiye ettiği ekonomik kanaatkarlığın sosyal açıdan faydasına işaret etmektedir.

Ekonomik düzey ile sosyal ilişkiler arasındaki etkileşimler hususunda bulgular sunan çalışmasında Avcı (2003), iki değişken arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığını tespit etmiştir. Aynı çalışmada, ekonomik düzeyin, aile ilişkileri ve sosyal normlar boyutunda anlamsız analiz sonuçları ile etkisiz olduğu belirlenmiş ancak anti sosyal eğilimler boyutunda yüksek ekonomik düzey lehine anlamlı farklılaştığı tespit edilmiştir.¹¹¹ Avcının çalışmasının sosyal ilişkilere ait bulguları, bizim bulgularımızı destekler mahiyettedir.

4.Dini Tutumların Yakın Çevreden Uzak Çevreye Sosyal İlişkilere Etkisine Dair Bulguların Değerlendirilmesi

Bir önceki bölümde sunulan dini tutumların sosyal ilişkilerin unsurlarına etkisine dair bulguların değerlendirmeleri burada yapılmaya çalışılmıştır.

4.1.Dini Tutumların Sosyal Benlik Algısına Etkisine Dair Bulguların Yorumu

¹¹¹ Avcı, a.g.e., s.71

Bireyin kendini topluma ve olaylara dahil görebilme derecesi olarak özetlenebilen ve giriş bölümünde daha geniş bilgi verilen sosyal benlik konusunda, örneklemin büyük bir kısmının orta grupta yer aldığı görülmüştür. Onu izleyen grupların da yüksek ve en yüksek sosyal benlik grupları olması örneklemin genel itibarı ile çoğunun orta ve üzeri sosyal benlik algısına sahip olduğunu göstermektedir.

Araştırmanın başında konu ile ilgili olarak geliştirilen “dini tutumu güçlü olanların sosyal benlik algılarının daha yüksek ve olumlu olduğu” şeklindeki varsayım, çapraz tablo bulguları ile yüksek ve en yüksek dini tutum guruplarının düşük ve en düşük dini tutum seviye guruplarına göre daha büyük yüksek sosyal benlik algısı oranlarına ulaşmaları ile desteklenmiştir.(bkz. tablo 14)

Daha yüksek dini tutuma sahip olanların, daha güçlü sosyal benlik algısına sahip olmaları, dinin kuvvetli bir sosyal yönünün olması ile açıklanabilir. Din, insan ruhunun en gizli köşelerine girdiği, bir mukavemet gücü ve hayat anlayışı verdiği için sosyal hayat üzerinde tesiri kuvvetlidir. Din, birlik şuurunu doğurarak bütüne bağlılık hissi verir. Mensuplarını, dünyaya ve ahirete karşı tavır almaya götürür.¹¹² Dini her yönüyle benimseyen bireyler de, topluma daha entegre olabilecek, kendilerini toplumun bir üyesi olarak görebilerek ilişkilerinde daha olgun ve istekli davranabileceklerdir.

4.2.Dini Tutumların Aile İle İlişkilere Etkisine Dair Bulguların Değerlendirilmesi

Aile ilişkileri ile ilgili olarak “Dini tutumu güçlü olan öğrencilerin aileleri ile daha sağlıklı ilişkileri vardır.” şeklinde geliştirilen varsayım, çapraz tablo göstergelerinde dini tutum seviye guruplarının daha yüksek olumlu ilişki yüzdelere ulaşmaları ile doğrulanmıştır.(bkz. tablo 15)

Araştırmamızın bulgusu, dinin her zaman anne-babaya iyiliği emrettiği, zorluklarla karşılaştığında da sabretmeyi tavsiye ettiği düşünüldüğünde beklenen bir sonuçtur. Bireyin aile ilişkilerinin iyi olması ve bu ilişkilerden mutlu olabilmesi, bu kurumdan beklentilerinin tutarlı olması ile mümkün olabilecektir. Din insana, anne-babanın onu çok küçükken yetiştirip terbiye ettiğini, insanın ailenin hakkını kolay kolay

¹¹² Yünni Sezen, Sosyolojide ve Din Sosyolojisinde Temel Bilgiler ve Kavramlar, İst., 1990, s.224

ödeyemeyeceğini hatırlatır. İnsan için ancak çalıştığının karşılığının olduğunu bildirerek aile ile ilişkilerde vefaya dayanan bir ilişki geliştirmesini ve beklentilerinde tutarlı olmasını sağlar. Bunun sonucundan da, daha dindar bireylerin daha sağlıklı aile ilişkilerine sahip oldukları görülebilir. Bu araştırmanın bulgularının bunu desteklediği görülmektedir.

4.3. Dini Tutumların Anne İle İlişkilere Etkisine Dair Bulguların Değerlendirilmesi

Örneklemin gençlik çağında olmaları sebebiyle, ailenin fertleri ile sorunlar olabileceğini ihtimalinin bulunması ve bu soruların çözümünde dinin olumlu rol oynayabileceğini düşünülmesi ile anne-baba ile ilgili ayrı ayrı varsayımlar öne sürülmüştür. Bunlardan anne ile ilgili “Dini tutum düzeyi daha yüksek olanlar, annelerine karşı ilişkilerine de ve tutumlarında daha yumuşak ve iyi huyludurlar” varsayımı tablo 16’deki bulgularla desteklenmektedir.

Genel olarak bütün dinlerde anneye kutsal bir anlam yüklenmektedir. Türk toplumunun dini olan İslamiyet’te de bu böyledir. İslam “O ikisine öf bile deme”¹¹³ , “Cennet annelerin ayakları altındadır”¹¹⁴ gibi naslarla açıkça anneye iyiliği emreder. Dini tutumu yüksek bireylerin dini ortamlarda daha çok bulunarak ve ilgilenererek bu emirlerle daha iç içe olmaları ve toplum içinde çeşitli vesilerle duyduklarında da, daha çok içselleştirmeleri dolayısı ile anneleri ile ilişkileri daha iyi bulunmuş olabilir.

4.4.Dini Tutumların Baba ile İlişkilere Etkisine Dair Bulguların Yorumu

Baba ile ilişkiler hususunda öne sürülen “dini tutum düzeyi yükseldikçe, bireylerin babaları ile olan ilişkileri düzeltmekte, olumlu tutumları ve onlara saygıları artmaktadır” varsayımı, düşük dini tutum düzeyinden yükseğe doğru olumlu ilişki puanına sahip olma yüzdelerini bariz bir şekilde artması ile doğrulanmıştır. (bkz. tablo 17)

¹¹³ İsra: 17/23

¹¹⁴ Nesai, Cihat 6, VI, 11

Baba evde otoriteyi temsil eden kişidir. Gençlik çağındaki bireyin davranışlarını sorgulayabilmesinden dolayı baba ile ilişkilerde zaman zaman sorunlar çıkabilir. Nitekim anne ve baba ile ilişkileri gösteren tablolar karşılaştırıldığında anne ile iyi ve çok iyi ilişkilere sahip olma puanların yüzdelerinin babaya göre çok yüksek olduğu görülmektedir. Buna karşın din, babaya çok iyi davranılmasını emretmektedir. “Ana-babasına iyilik yapana ne mutlu, Allah onun ömrünü artırsın”¹¹⁵ gibi hadislerle anne kadar babaya da iyi davranılmasını isteyen din, sosyal ilişkileri olumlu yönde etkileyebilmektedir. Dini tutumu yüksek olanların baba ile ilişkilerinin daha iyi olması dinin olumlu emirlerle inananları yönlendirmesinden kaynaklanmaktadır.

4.5.Dini Tutumların Komşuluk İlişkilerine Etkisine Dair Bulguların Yorumu

Dini tutumlar ve komşuluk ilişkileri hakkında geliştiren “Dini tutum düzeyi daha yüksek olanlar komşuları ile ilişkilerine daha sıcak bakarlar, buna önem verirler ve bu konuda daha sağlıklı ilişkilere sahiptirler” varsayımı ilgili çapraz tablonun bulguları ile, dini tutum gurupları arasında, yüksek guruplar lehine açık farklılıkların bulunması sonucu desteklenmiştir.(bkz. tablo 18)

Bulgular çerçevesinde örneklemin çok büyük kısmının çok iyi ve iyi ilişkiler göstermesi, Türk toplumundaki komşuluk anlayışını ortaya koymaktadır. Bu sonuç örneklemin henüz büyükşehir havası taşımayan bir ilçe merkezi olmasından kaynaklanıyor olabilir. Yüksek dini tutum guruplarında daha iyi komşuluk ilişkilerine sahip olunması ise dinin komşuluk ilişkilerine çok önem vermesi ile açıklanabilir. Hz. Muhammed’den rivayet edilen “Cibril bana durmadan komşuya iyilik yapmayı tavsiye etti. Bu sıkı tavsiyeden komşuyu komşuya varis kılacağımı zannettim”¹¹⁶ gibi hadisler dinin komşuluğa nasıl önem verdiğini göstermektedir.

4.6. Dini Tutumların Öğretmenlerle İlişkilere Etkisine Dair Bulguların Değerlendirilmesi

¹¹⁵ Ebu Ya’la, VIII, 137

¹¹⁶ Riyazü’s Salihin, Muhyiddin-i Nevevi, Diyanet İşleri Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1980, No. 301, s. 340.

Örneklem gurubunun, eğitim hayatına devam etmesi açısından önemli görülen öğretmenlerle ilişkiler konusunda öne sürülen “Dini tutum düzeyi yükseldikçe bireylerin öğretmenleri ile ilişkileri daha sağlıklı olmakta ve onlara saygıları artmaktadır, şeklindeki varsayım, araştırma bulguları sonucunda yüksek dini tutum gruplarının çok daha yüksek sosyal ilişki yüzdelere sahip olmaları ile desteklenmiştir.(bkz. tablo 19)

Tablonun tüm örneklem hakkında sunduğu, büyük çoğunluğun olumlu ilişkiye yönelik irade gösterdiği bulgusu, toplumda öğretmene çok önem verildiğini göstermektedir. Toplumun öğretmene gösterdiği ilgi ve verdiği değer, dinin ilme ve alime çok değer vermesinden kaynaklanıyor olabilir. Yüksek dini tutum seviye gruplarının da, düşük dini tutum gruplarına oranla daha olumlu ilişkilere sahip olmaları da aynı sebeple açıklanabilir. Alimin Allah yolunda şehit olanlarla kıyaslanması ve daha üstün tutulması, toplumda ilme ve alime olan saygıyı arttırmıştır. Alimliğin bilgi sahibi olmayı ifade etmesi ve günümüzde bunun da öğretmenlerde olduğunun düşünülmesi, dindarlığın öğretmenlerle ilişkilerde olumlu etki etmesine sebep olmuş olabilir. Dindar öğrencilerin daha itaatkar, uysal olmalarının da bir otoriteyi temsil eden öğretmenle ilişkilerde daha olumluluğa ve saygıya götürdüğü düşünülebilir.

4.7.Dini Tutumların Karşı Cinsle İlişkilere Etkisine Dair Bulguların Değerlendirilmesi

Karşı cinsle ilişkilere, dini tutumun etki edebileceği yönünde öne sürülen “dini tutumları yüksek olanlar karşı cinse karşı daha sağlıklı ve nitelikli bir tutum ve ilişki içindedirler” varsayımı tablo 20’de sunulan bulgular doğrultusunda çok yüksek yüzde farkı ile olmasa dahi kısmen desteklenmiştir.(bkz. tablo 20)

Yüksek dini tutum seviye gruplarının karşı cinsle daha sağlıklı ilişkiler içinde bulunduğunun tespit edilmesi, bu bireylerin ilişkilerinde dini tutumlarından kaynaklanan davranış biçimleri sebebiyle çok samimiyet beklentisi içinde olmamaları dolayısı ile olabilir. Çünkü İslam dini karşı cinsle ilişkileri sınırlayan ve ancak gereklilikler ölçüsünde serbest bırakan bir dindir. Yine cinsiyetin Allah vergisi bir özellik olduğu ve her iki tarafın da insan olduğu düşüncesini benimseyen din, kendisi ile daha ilgili fertlerin ilişkilerini olumlu yönde etkilemiş olabilir.

Yüksek dini tutum gruplarının farklılaşmasına rağmen, bu farklılaşmanın diğer ilişki türlerindeki kadar farklı olmayışı, dini tutumu yüksek bireylerin dini bu konudaki emirlerini düşünerek soruya farklı yaklaşımları ve ihtiyatlı cevap vermelerinden kaynaklanıyor olabilir. Ayrıca bu konudaki dinin emirlerini yanlış yorumlayıp, karşı cinsle ilişkileri tamamen kötü olarak niteleyip sıfırlamaya çalışan dindar bireylerinde bulunabileceği göz önünde tutulmalıdır.

Uysal (1996) dini tutumun unsurları ile karşı cinsle ilişkiler arasında yaptığı analiz sonucunda, namaz kılama arttıkça karşı cinsle ilişki ölçeğinden alınan puanlarda düşüş görüldüğünü bildirmiştir. Uysal bunun, dini bu konudaki emir ve yasaklarına paralellik gösterdiğini savunmuştur.¹¹⁷

4.8. Dini Tutumların Farklı Mezheplerle İlişkilere Etkisine Dair Bulguların Değerlendirilmesi

“Dini tutum seviyesi daha yüksek olan öğrencilerin farklı bir mezhep grubuna karşı tutumları ve onlarla ilişkileri toplumsal açıdan daha sağlıklı ve nitelikli olacaktır” şeklinde oluşturulan varsayım çapraz tablo bulguları ile beklentimiz doğrultusunda oldukça güçlü bir şekilde desteklenmiş ve doğrulanmıştır.(bkz. tablo 21)

Yüksek dini tutum gruplarının, mezheplerin bir dinin farklı yorumları olduğu gerçeğine vakıf olmaları dolayısı ile onlara ve mensuplarına daha olumlu yaklaştıkları düşünülebilir. Düşük dini tutum gruplarının da mezhep hakkında pek bilgi sahip olmadıkları için daha olumsuz yaklaşım sergiledikleri düşünülebilir. Şafii ve Hanefi mezhebinin iç içe yaşadığı örnekte, deneklerin farklı mezhep konusunda bir fikre sahip olmaları beklenir. Bu birlikte yaşam, bölge halkına bir tarihi ve kültürel tecrübe kazandırmıştır. Elde edilen tecrübeler sonucunda insanlar, diğer mezheplerin hassas yönlerini de bilmekte ve buna göre hareket edebilmektedirler. Farklı mezhepler arası evlilikler sonucunda mezhep değiştirme olaylarının da sık sık yaşandığı dile getirilmektedir. Buna rağmen farklı mezhep konusunda daha da olumlu bir tablo oluşması beklenebilecek iken bazı düşük sonuçların bulunması, ölçekte farklı mezhep olarak, örneklemin coğrafyasında bulunmayan bir mezhebin kullanılmış olmasından kaynaklanmış olabilir.

¹¹⁷ Uysal a.g.e., s.137.

4.9.Dini Tutumların Farklı Etnik Gruplar İle İlişkilere Etkisine Dair Bulguların Değerlendirilmesi

Farklı etnik grup ile ilişkilerde dinin etkisini konu alan “dini tutum seviyesi daha yüksek olan öğrencilerin farklı etnik gruplara karşı tutumları daha normal ve onlarla ilişkileri daha sağlıklıdır” varsayımı ilgili tablo sonucunda desteklenmiştir.(bkz. tablo 22)

Bulgularda “en yüksek dini tutum grubunun” farklı etnik gruplarla ilişkilerde kesinlik ifade eden çok iyi ilişkilere yoğunlaştıkları görülürken, öbür grupların diğeri kadar kesinlik ifade etmeyen iyi ilişkilere sahip oldukları gözlenmiştir. Bu daha düşük dini tutum gruplarının farklı etnik gruplarla ilişkiler kurmak istemelerine rağmen yine de tereddüt içinde oldukları şeklinde yorumlanabilir. Örneklemin de içinde bulunduğu il ve çevre illerde etnik farklılıklar kullanılarak provakasyonlara teşebbüs edilmesi örneklemini etkilemiş olabilir. Böyle bir ortamda dahi “en yüksek dini tutum seviye grubu”nda elde edilen sonuçlar, dinin bölgedeki bazı hassas sorunlara çözüm olabileceğini göstermektedir. İslam dini, hiçbir ırkın diğerlerine üstün olamayacağını, üstünlüğün ancak takva ile olduğunu bildirmiştir.

Ayrıca bir kavme karşı olan kızgınlığın insanı adaletten ayırmaması gerektiğini de hatırlatan din¹¹⁸, farklı etnik gruplar arası ilişkileri hassas dengelere oturtmuştur. Dinin bu konulardaki emirlerini dinleyen ve kabul eden daha dindar bireylerin, ilişkilerinin daha sağlıklı olması hem bulgular ile desteklenmekte hem de bulguları açıklamaktadır. Bulgular İslamın sosyal barışı pekiştirici rolünü gözler önüne sermektedir.

4.10.Dini Tutumların Farklı Dini Gruplar İle İlişkilere Etkisine Dair Bulguların Yorumlanması

Farklı dini gruplar ile ilişkiler çerçevesinde ele alınan Hıristiyan ve Yahudiler ile ilişkiler konusunda öne sürülen “Dini tutumu güçlü olanların Hıristiyan ve Yahudilere karşı tutumları ve ilişkileri, dini tutumları zayıf olanlara göre daha sağlıklı

¹¹⁸ Maide, 5/8

ve olumludur varsayımı iki ayrı tablo bulguları sonucunda desteklenmiştir. (bkz. tablo 23,24)

Dini tutumları yüksek olanların farklı dini gruplar ile ilişkilerinin daha olumlu yönde olmasının çeşitli nedenleri olabilir. İslam dininde müslüman olmak bir hamd vesilesi olarak, hidayete ermek olarak değerlendirilmektedir. Müslümanlığın ifade edilmesi sırasında” Elhamdülillah” denilerek İslamın bir şeref ve üstünlük gayesi olduğu belirtilmektedir. Dindar birey bu bilinç ile kendi dininden bir övünç kaynağı olarak bahseder. Yine dinin kendine verdiği insanın değerli olduğu inancı ile de tüm insanlığa karşı merhamet duyguları besler. Kendi dininin kurtuluş olduğunu düşünen dindar birey, kendi dininden olmayanlara karşı daha çok merhamet duygusu ile yaklaşabilecektir. Bu merhamet duygusu, diğer dinlere mensup bireylerin yanlış yolda oldukları düşüncesi ve onlara bir acıma hissi ile yaklaşılması sonucu doğmaktadır. Dini tutumları yüksek bireylerin farklı mezheplere karşı daha olumlu ilişkilere sahip olmaları bundan kaynaklanıyor olabilir.

İslam dininde, dinde zorlamanın olmadığını¹¹⁹ bildirilmesi de, din ile daha ilgili olan yüksek dini tutum sahibi bireylerin ilişkilerinin daha olumlu yönde olmasında etkili olmuş olabilir.

Günümüz Türk toplumunda gayri müslim azınlık çok az sayıdadır. Bu azınlıklarda, sadece bazı coğrafi bölgelerde yoğunlaşmıştır. Dolayısı ile 1930’lu yıllara kadar diğer dinlerle iç içe yaşayan Türk toplumu, bu tarihlerden sonra sadece çeşitli sebeplerle Müslümanların yaşadığı bir toplum haline gelmiştir. Bu yüzden farklı dini guruba mensup bireyin bir misafir gibi algılanabilmesi ihtimali bulunmaktadır. Dolayısı ile, farklı dini gruba mensup olanlarla ilişkilere dair sorulan sorunun geleneksel Türk misafirperverliği göz önünde bulundurularak cevaplanmış olması imkan dahilindedir.

Dini tutumları düşük olanların da dinin bu konudaki görüşlerinden haberdar olmadıkları için ilişkilerde mesafeli davrandıkları düşünülebilir. Ayrıca toplumsallaşma da anlaşılmazlığın uzaklaşmayı doğurduğu ilkesinin de burada etkili olduğu düşünülebilir.¹²⁰ Dini tutumu düşük birey, genel olarak din kavramına uzak olacağı için din farklılıklarını da kavrayamayacaktır. Bir bilinmez olarak ortaya çıkacak farklı din ve mensupları da ilişkilerde uzak durulması gereken bir obje olarak görülebilecektir.

¹¹⁹ Bakara: 2/256, Mümtahine: 60/8

¹²⁰ Berger, a.g.e., s. 63.

5.Dini Tutumların Sosyal İlişkilere Temel Olan Bazı Değerlere Sahip Olma Düzeylerine Etkisine Dair Bulguların Değerlendirilmesi

Burada da önceki bölümde sunulan bulguların varsayımlar doğrultusunda değerlendirilmesine çalışılmıştır.

5.1. Dini Tutumların Diğergamlığa Etkisine Dair Bulguların Değerlendirilmesi

Toplumsal açıdan önemli bir özellik olan diğergamlık konusunda, dini tutumların etkili olduğu iddiasına dayanan “Dini tutum seviyesi yükseldikçe bireydeki diğergamlık da artar” varsayımı tablo 25’in bulguları ile yüksek dini tutum gruplarının düşükler ile farklılaşması sonucu desteklenmiştir.

Yüksek dini tutuma sahip bireylerin daha diğergam bulunmaları, dinin bütünleştirici rolünden kaynaklanıyor olabilir. Din, inananların bir binanın parçaları gibi olduklarını bildirerek¹²¹ onların toplumsallaşmalarını sağlar. Bir müminin kendisi için istediğini, din kardeşi içinde istemedikçe gerçek mümin olamayacağını ve gerçek mümin olamayınca da vaadilen cennete giremeyeceğini söyleyerek insanları birbirlerini düşünmeye çağırır. Toplumdaki diğer fertlerin dertleri ile dertlenmeyi öğreten din, toplumda bencil bir anlayışın yayılmasına engel olur. Yine hediyeleşmek, diğer insanları sevmek ve sevilen insana sevgiyi ifade etmek gibi davranışlara kutsallık atfederek din, bireylere diğerini düşünebilme yetişini kazandırır. Toplumsal bir tehdit olduğu zaman, toplumla birlikte savaşa gidilmesini emrederek, gerektiğinde canın bile ortaya konulmasını ister.¹²² Oruç gibi ibadetlerle çevrede bulunan aç insanların anlaşılabilmesine imkan sağlayarak, zekat ve sadaka gibi ibadetlerle de toplumdaki diğer insanların gözetilmesi fonksiyonunu sağlar. Bunları sağlarken de din, mensuplarına diğergam özellikler kazandırır. Dini tutumu yüksek fertlerin daha diğergam olmaları, dinin bu yöndeki emirlerini önemseyerek yerine getirme eğiliminde olmalarından kaynaklanıyor olabilir. Dini tutumu daha yüksek bireylerin sevgi unsuruna daha çok sahip oldukları düşüncesi ile de bulgular açıklanabilir.

¹²¹ Buhari, Salat, 88/2, 1,123.

¹²² Bakara, 2/190

5.2.Dini Tutumların Adalet Duygusuna Sahip Olma Düzeyine Etkisine Dair Bulguların Yorumlanması

Adalet duygusu hususunda ortaya konulan “Dini tutumlar fertlerdeki sosyal ilişkilere nitelik kazandıran adalet duygusuna sahip olma düzeyini arttıran bir etkiye sahiptir” varsayımı, bulgular sonucunda beklentimiz doğrultusunda desteklenmiştir.(bkz.tablo 26)

Yüksek dini tutum gruplarının daha çok adalet duygusuna sahip olmaları beklenebilecek bir sonuçtur. Din, adalet üzerine bir toplumsal hayat portresi çizer. Çok önemli gördüğü aile hukuku, miras, ticaret hukuku gibi konularda sınırlar koyar. Maddi unsurların sadece belirli kişilerde toplanmaması için önlemler ve teşvikler sunar. Adalet her vesilede vurgu yapar. Maddi yönde olduğu kadar manevi yönde de, evlatlar ve insanlar arasında ayrımcılık yapılmaması gibi emirlerle adaleti gözetir. Yüksek seviye dini tutum sahibi bireylerin din ile daha çok ilgilenmeleri sonucu, bu emir ve tavsiyelere muhatap olarak daha yüksek adalet duygusu geliştirmiş olmaları muhtemeldir. Hz.Ömer örneğinde olduğu gibi dini kişiliklerin şahıslarında sembolleştirilen adalet duygusu, yüksek dini tutum sahiplerine bu şekilde sevdirmekte ve benimsetilmektedir.

Bulgularda en yüksek ve en düşük dini tutum grupları dışındaki orta gruplarda birbirine yakın sonuçların ortaya çıkması da bir yoruma ihtiyaç duymaktadır. Bu guruplardaki adalet duygusu düzeyinin de çok düşük olmadığı görülmektedir. Bu, dinin aslında bütün gruplarda bir etkiye sahip olduğu şeklinde yorumlanabilir. Dinin, kültürün bir ögesi olarak, adaleti vurgulayan hikayeler ile sık sık gündeme gelmesi bunda etkili olmuş olabilir. Adaletin vicdan ile ilgili olması da gruplar arasında, dinden bağımsız olarak vicdanın bir etmen olmasına sebep olmuş olabilir.

Vicdanın fitri bir şey olduğu ve dinin de fitratın korunması yönünde emirler verdiği düşünülürse sonuçta yine dine ulaşıldığı görülecektir.

5.3. Dini Tutumların Yardımseverliğe Etkisine Dair Bulguların Yorumlanması

Sosyal ilişkilerde yardımseverlik ile ilgili olarak “dini tutum düzeyleri yükseldikçe bireylerin yardımseverlikleri de artmaktadır” şeklinde ileri sürülen varsayımımız araştırma bulguları ile desteklenmiştir.(bkz. tablo 27)

Dini tutumları yüksek seviyesi olanların daha yardımsever olmaları beklenmedik bir sonuç değildir. Din, doğrudan yardım etmeyi emrettiği gibi daha geniş kapsamlı olarak iyilik yapmayı emrederek her alanda yardım edebilmeyi öngörür. Din yardım konusunda sınır tanımaz. Her insana yardım edilebileceğini söyler. Bu konuda zikredilebilecek bir hadis dindarların daha yardımsever olmalarına da açıklık getirmeye yardımcı olacaktır. “Hz. Muhammed zalim olsun, mazlum olsun kardeşine yardım et buyurdu. Bir adamda dedi ki, müslümana yardım ederim, fakat zalime nasıl yardım ederim? Cevap verdi: Zalimi zulmünden alıkoymakla ona yardım edersin. Çünkü onu zulmünden menetmek ona yardım sayılır.”¹²³

Bireylerin ilişkilerinde yardım sever olmalarına etki eden din, toplumun bütünleşebilmesi için hayati bir rol oynamaktadır.

5.4.Dini Tutumların Düşünceye Saygıya Etkisine Dair Bulguların Değerlendirilmesi

Sosyal ilişkilerde düşünceye saygı ile ilgili olarak “Dini tutumu yüksek olanlar çevrelerine ve onların düşüncelerine karşı daha az zorlayıcı, daha çok saygılıdırlar, ayrıca farklılıklara daha çok tahammül gösterebilmektedirler” şeklinde geliştirilen varsayımımız bulgular sonucunda beklentimiz doğrultusunda doğrulanmıştır.(bkz. tablo 28)

Burada dini tutumu yüksek olanların düşünceye saygı konusunda daha esnek bulunmaları, farklı mezhep, etnik ve dini guruplara karşı gösterilen olumlu ilişki dayanaklarına dayanıyor olabilir. Ayrıca daha dindar bireylerin baskın kişilik özellikleri olarak daha önce vurgulanan uyarlık, itaat gibi özelliklerinde bunda etkili olduğu düşünülebilir. Bulgularda en yüksek dini tutum gurubu haricindeki gurupların kendi aralarında kısmen daha homojen bir dağılım göstermeleri ve ağırlıklarının da yüksek dini tutum gurubunda yoğunlaşması, dini tutumların düşünceye saygıya tam olarak etki edebilmesi için en yüksek düzeyde kabul edilmesi gerektiği şeklinde yorumlanabilir.

¹²³ Buhari, Mezalim, 4/1-2, III, 98, Tirmizi, 2255

Yüksek düşünceye saygı sütununda yoğunlaşmaları ise, düşünceye saygı hususunda olumlu olmakla beraber çok güçlü eğilimlere sahip olmadıkları için olabilir.

5.5. Dini Tutumların Nezakete Etkisine Dair Bulguların Yorumu

Nezakete ilişkin önerilen “Dini tutumları yüksek olan öğrencilerin nezaket düzeyleri, dini tutumları düşük olanlardan daha yüksektir” varsayımı bulgular sonucunda desteklenmemiştir. (bkz. tablo 29)

Din, ilişkilerde nezakete ilişkin ipuçları vermektedir. İlişkilerde güzel davranmayanlara karşı bile güzellik ve yumuşaklıkla davranılmasını nasihat eden din¹²⁴ hoş bir durum olmayan evliliğin bitirilmesinde dahi ilişkinin güzellikle bitirilmesini tavsiye etmektedir. Hz. Muhammed’in şahsiyetinde de bulunan ve dini ortamlar ile hayata sunulan nezaketin, dini tutumlardan etkilenmemesi çeşitli şekillerde açıklanabilir. Dini eğitimin kısıtlılığı açısından, mevcut zaman ve ortamları genellikle namaz, oruç, zekat gibi başlıca ibadetleri öğrenmeye ayıran yüksek dini tutum sahibi bireylerin, dinin bu yönünü göz ardı etmiş oldukları düşünülebilir. Yine eksik dini bilgi sahipleri tarafından verilen dini eğitim sonucu dinin tam olarak anlaşılabilmesi ve sunulabilmesi ile böyle bir tablonun ortaya çıktığı öne sürülebilir.

5.6. Dini Tutumların Örf ve Adetlere Uyum Düzeylerine Etkisine Dair Bulguların Değerlendirilmesi

Örf ve adetlerle ilgili olarak ileri sürülen “Dini tutum seviyesi yükseldikçe örf ve adetlere uyma ve yakın akraba ile ilişkiler konusunda daha olumlu bir tutum sergilenmektedir” varsayımımız araştırmanın bulguları ile doğrulanmıştır.(bkz. tablo 30) Dini tutumu yüksek olanlarda örf ve adetlere daha çok uyulması, örf ve adetinde sanki dinin bir parçası imiş gibi düşünülmesinden kaynaklanıyor olabilir. Bunda da, dinin bir çok emrinin örf ve adet içinde bulunmasının etkili olduğu düşünülebilir. Öte yandan dini bir gelenekmiş gibi algılayan bireylerin, yine atalarından gördükleri örf ve adetleri de gelenek olarak algılamaları sonucu böyle bir bulgu ortaya çıkmış olabilir.

¹²⁴ Furkan:25/63

5.7. Dini Tutumların Sosyal Cesarete Etkisine Dair Bulguların Yorumlanması

Sosyal cesaretle ilgili olarak “Dini tutum seviyesi yükseldikçe sosyal ilişkilerdeki niteliği arttıran sosyal cesarete artmaktadır” şeklinde geliştirilen varsayım araştırma bulguları ile beklentiler doğrultusunda desteklenmiştir.(bkz. tablo 31)

5.8. Dini Tutumların Sosyal Girişkenliğe Etkisine Dair Bulguların Değerlendirilmesi

Sosyal ilişkilerde girişken olmakla ilgili olarak geliştirilen “ Dini tutumlardaki seviye yükseldikçe girişkenlikte artmaktadır” varsayımı araştırmanın bulguları ile desteklenmiştir.(bkz. tablo 32)

Sosyal cesaret ile birlikte iki bulguyu bir arada yorumlarsak; Yüksek dini tutum guruplarına doğru farklılaşmaya dinin güçlü bir toplumsal yönünün olmasının sebep olduğu düşünülebilir. Bir insanın dini ve sosyal normlara uyması, onun çevresine intibakını kolaylaştırır ve kişinin kendisi ve toplum ile uyumunu sağlar.¹²⁵ Topluma uyum sonucunda birey ilişkilerinde daha rahat olarak davranabilir. Bu rahatlık bireyin ilişkilerinde daha cesur ve girişken olmasına imkan verebilir. Kişi, toplum tarafından benimsenen dini ve sosyal kurallara uymadığında ise kınanır veya cezalandırılır. Bu durumda birey, rahatsızlık duyacaktır. Böyle bir duruma düştüğü zamanda kişinin sosyal ilişkilerinde daha az cesur ve daha az girişken tutum sergilemesi tabii olacaktır.

Dini tutumu yüksek bireyler, dini normları daha çok kabul ederek toplumsal eğilim yönünde hareket etmiş olurlar. Bu şekilde de toplumsal gücü arkalarında hissetmeleri, sosyal açıdan daha cesur ve girişken olmalarına sebep olmuş olabilir.

5.9 Dini Tutumların Gurup Adaptasyonuna Etkisine Dair Bulguların Değerlendirilmesi

¹²⁵ Uysal, a.g.e., s.135

Bir guruba uyabilme ile ilgili olarak geliştirdiğimiz “Dini tutum düzeyi yükseldikçe, bireylerdeki guruba adaptasyon ve olumlu uyumda artmaktadır” varsayımımız araştırma bulguları ile beklentimiz doğrultusunda desteklenmiştir.(bkz. tablo 33)

Uysal (1996) yaptığı araştırmada dindar gurubun uyarlık, sebat, şefkat, kendini suçlama ve düzen alanlarında öne çıktığını bulgulamıştır. Buna göre de bu guruptakilerin güvenilir, sorumluluk sahibi, müşkülpesent, güç beğenir, yakınlarına karşı koruyucu kimseler olduklarını belirlemiştir.¹²⁶ Uysal’ın araştırması bir guruba uyum için gerekli tüm özelliklerin dindar bireyde bulunduğunu göstermektedir. Dini tutum düzeyi daha yüksek olan bireylerin guruba adaptasyonda daha başarılı olmaları Uysal’ın bulguları ile açıklanabilir. Ayrıca dinin mensuplarına benimsettiği alçak gönüllülük, sabır, vicdan ve hoşgörü gibi değerlerde, dini tutumu yüksek bireylerin gurup adaptasyonunda daha başarılı olmalarına sebep olmuş olabilir.

Ölçülmesi amaçlanan özelliğin ortaya çıkarılması için kullanılan ölçek sorusu, uyma davranışına etki eden ortamsal etmenlerden olan grubun söz birliğinin etkisini¹²⁷ dolaylı olarak örnekleme yöneltmiş olabilir. Böyle bir durumda grupta yapılabilecek muhtemel bir sözbirliği, söz de durmak ve doğruluk gibi dinin tavsiye ettiği özellikleri gündeme getirecektir. Dini tutumu daha yüksek bireylerin daha çok uyma davranışında bulunmaları bu yönde bir yorumla açıklanabilir.

5.10. Dini Tutumların Menfaatperestliğe Etkisine Dair Bulguların Değerlendirilmesi

Konuya ilişkin olarak ortaya konulan “Dini tutumları yüksek olan öğrenciler ilişkilerinde menfaatlerini daha az düşünen bireylerdir” varsayımımız araştırma bulguları ile beklentiler doğrultusunda desteklenmiştir.(bkz. tablo 34)

Dinde menfaate, gösterişe, toplumda itibar kazanmaya yönelik yapılan ameller makbul görülmez.¹²⁸ Böyle hareketlerde niyet, Allah rızası değil dünyevi ve beşeri menfaat elde etmektir. Oysa dinde her türlü davranış Allah rızasını kazanmak için yapılmalıdır. Davranışlarında Allah rızasını gözeten birey, dinin tavsiyeleri

¹²⁶ Uysal, a.g.e., s.133

¹²⁷ Kağıtçıbaşı, a.g.e., s.79

¹²⁸ Zümer, 39/2

doğrultusunda dünyanın değersiz, gelip geçici bir yer olduğunun bilincinde olarak ilişkilerinde menfaat gözetmeyecek, açık yürekli, uyumlu olarak daha sağlıklı sosyal ilişkilere sahip olabilecektir. Dini tutum düzeyinin yükselmesinin menfaatperestliği azaltan bir etkiye sahip olması bu şekilde açıklanabilir.

5.11. Dini Tutumların Yalan Söyleme Alışkanlığı Üzerine Etkisine Dair Bulguların Değerlendirilmesi

Doğruların söylenmemesi durumu olan yalan ile ilgili olarak ileri sürülen “Dini tutumu daha yüksek olan öğrenciler sosyal ilişkileri zedeleyen yalana daha az başvururlar” varsayımı beklentiler doğrultusunda araştırma bulguları ile desteklenmiştir. (bkz. tablo 35)

Araştırma bulguları sonucunda örneklemin ciddi bir kısmının bazen yalan söylediklerini itiraf edebilmeleri, ankete katılanların içtenlikle cevaplar verdiklerinin bir göstergesidir. Yüksek dini tutum seviye guruplarının daha az yalana başvurduklarının görülmesi ise, dinin yalandan kaçınılması yönündeki öğütlerinin toplumu olumlu yönde etkilediğinin bir kanıtıdır. Yalan söylemeyi münafıklığın bir alameti sayan din, yalancılığın zıddı olan doğruluğa defalarca vurgu yaparak insanları bu davranıştan sakındırmaya çalışır. Toplumsal ilişkilerde tüm hareketlerin tutarlı olması ve açık olunması gerektiğini bilen dini tutumu yüksek bireyler daha sağlıklı sosyal ilişkilere sahip ve mutlu olabileceklerdir.

5.12. Dini Tutumların Saldırganlık Üzerine Etkisine Dair Bulguların Yorumu

Saldırganlığa ilişkin geliştirdiğimiz “Dini tutum seviyesi yüksek olanlar sağlıklı sosyal ilişkilere sebep olan daha az saldırgan tutumlar göstermektedirler” varsayımımız, araştırmanın bulguları ile beklentimiz doğrultusunda desteklenmiştir.(bkz. tablo 36)

Girişte kavramsal çerçevede kindarlığın engellenebilecek bir tutum olduğu belirtilmişti. İnsanı ve onun kapasitesini en iyi bilen yaratıcı tarafından gönderilen dinin, bu konudaki öfkenin yutulması, affetme gibi emirleri, ona en çok uyum gösteren yüksek dini tutum sahibi bireylerin daha az kindar bulunmalarına sebep olmuş olabilir. Din insan ruhunun en gizli köşelerine sirayet ettiği için, kendisine daha derinden bağlanan mensuplarının kişiliklerini de sevgi, adalet, sabır, merhamet ve iyilik yönünde değiştirmesi mümkündür. Kişilikleri bu yönde değişen yüksek dini tutum sahibi bireylerin daha az kindar tutumlar sergilemeleri bu şekilde açıklanabilir.

Konu ile ilgili araştırmalara rastlanamaması, elde edilen bulguların yorumunu güçleştirmektedir.

SONUÇ

Bu araştırma, lise öğrencilerinde dini inanç ve tutumların sosyal ilişkileri etkilediği varsayımını denemeyi amaçlamaktadır. Ana varsayımın yanında, bireyin kendinden başlayarak en uzak çevresine kadar ayrı ayrı sosyal ilişkilerini dini tutumlarının etkilediği ve ayrıca sosyal ilişkilere yön veren bazı değerlere de dini tutumların etki ettiği varsayımlarının da denenmesi amaçlanmıştır.

Araştırmanın evreni, genel anlamda Türkiye'deki bütün lise öğrencileri, dar anlamda ise Ergani'de öğrenim gören lise öğrencileridir. Araştırmanın örneklemini ise Ergani'de çeşitli liselerde öğrenim gören öğrencilerden tesadüfi örneklem yoluyla seçilmiş 349 öğrenciden oluşmaktadır. Deneklerin % 55'i (s=192) erkek % 45'i (s=157) de kız öğrencilerdir.

Araştırmada veri toplama amacıyla dini tutum ölçeği ve sosyal ilişki tutum ölçeği kullanılmıştır. Dini tutum ölçeğinin hazırlanmasında daha önce hazırlanılıp kullanılan ölçeklerden faydalanılmıştır. Sosyal ilişki ölçeğinde ise araştırmada belirlenmesi öngörülen özellikleri ölçmeye yönelik sorular kullanılmıştır. Her iki ölçeğinde güvenilirlik geçerlilikleri yapılmış ve yeterliliklerinin olduğu tespit edilmiştir.

Verilerin analizinde tek yönlü varyans Analizi, anlamlı bulunan farklılıkların analizinde ise scheffe testi kullanılmıştır. Dini tutum seviye gurupları ile sosyal ilişkilerin unsurları ve bazı değerler arasındaki etkileşimler konusunda ise çapraz tablolar kullanılmıştır.

Araştırma neticesinde dini tutum seviyeleri açısından sosyal ilişki toplam puanları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Bu farklılık "en yüksek" dini tutum gurubunun diğer tüm guruplardan anlamlı şekilde farklılaşması sonucu oluşmuştur. Ayrıca "en düşük" dini tutum gurubundan, en yüksek dini tutum gurubuna doğru artan sosyal ilişki toplam puan ortalamaları, farklılığının yönünün hipotezde öngörüldüğü gibi gerçekleştiğini kanıtlamıştır. Burada sadece, orta dini tutum gurubu ile yüksek dini tutum gurubunun yer değiştirdiği görülmüştür. Bu istatistiksel analizler neticesinde araştırmanın varsayımının desteklendiği tespit edilmiştir.

Dini tutumların, bireyin sosyal benlik algısından ve en yakınından başlayarak, en uzak çevresine kadar sosyal ilişkilerine etkisine dair analizlerde önemli bulgular elde

edilmiştir. Buna göre, yüksek dini tutumların sosyal benlik algısını, genel olarak aile ile ilişkileri, anne ile ilişkileri, baba ile ilişkileri, komşuluk ilişkilerini, öğretmenlerle ilişkileri, karşı cinsle ilişkileri, farklı mezhep gurupları ile ilişkileri, farklı etnik guruplar ile ilişkileri ve farklı dini guruplar ile ilişkileri olumlu yönde etkilediği bulgularına ulaşılmıştır. Ulaşılan bu bulguların, araştırmanın başında ortaya konulan varsayımları desteklediği görülmüştür.

Dini tutumların sosyal ilişkilere temel olan bazı değerlere sahip olma üzerine etkisine dair de yine önemli bulgular elde edilmiştir. Bu kısımda, dini tutumların diğergamlık, adalet duygusuna sahip olma, yardımseverlik, düşünceye saygı, örf ve adetlere uyum, sosyal cesaret, sosyal girişkenlik, gurup adaptasyonu, menfaatperestlik, yalan söyleme alışkanlığı ve kindarlık düzeyleri üzerine olumlu etkilere sahip olduğu tespit edilmiştir. Ancak, dini tutumların nezaket düzeyine olumlu yönde etki ettiğine dair yeterli bulgulara ulaşılamamıştır. Bu bölümde, nezaket düzeyine dini tutumun etki ettiği varsayımı haricindeki diğer varsayımların bulgular doğrultusunda desteklendiği tespit edilmiştir.

Araştırma, toplumsal hayatın önemli bir yönü olan sosyal ilişkileri ve sosyal ilişkiler üzerine dinin etkisini ortaya koymaktadır. Sosyal ilişkiler konusunda dinin oldukça etkili olduğunun ortaya konması, sosyal ilişkilerde nitelik sorununun yaşandığının gözlemlendiği günümüzde önemli bir çözüm yolu sunmaktadır.

Buna göre, bireylerin aileleri ve aile üyeleri ile ilişkilerinin daha sağlıklı olabilmesi için, öğrencilerin eğitim ortamlarına daha iyi uyum sağlayarak öğretmenleriyle ilişkilerinin daha sıhhatli olması için, daha iyi komşuluk ilişkilerine, karşı cinsle ilişkilere, farklı mezhep, etnik gurup ve dini guruplar ile ilişkilere sahip olabilmeleri için toplumsal anlamda bireylerin dini tutumlarını daha olumlu yönde etkileyecek faaliyetler, eğitim ortamları düzenlenebilir. Bu amaçla, toplumsal etkiye sahip bütün basın-yayın organları, eğitimle ilgili bireyler ve kuruluşlar, sivil toplum örgütleri ve aileler, dinin bu konudaki etkisinin ve gücünün farkında olarak davranmalı ve toplumun dini tutum düzeylerinin yükseltilmesi için çaba harcamalıdır.

Aynı şekilde, sosyal ilişkilere etki eden diğergamlık, adalet duygusu, yardımseverlik, düşünceye saygı, örf adetlere uyum, sosyal cesaret, sosyal girişkenlik, gurup adaptasyonu gibi değerlere daha üst düzeylerde sahip olunması ve menfaatperestlik, yalan, kindarlık gibi davranışların daha az görülmesi için de yine dini

tutumların güçlendirilmesi yönünde toplumsal irade gösterilmelidir. Böyle bir iradenin gösterilebilmesi, daha yaşanabilir bir toplumsal ortam hazırlanmasına yardımcı olacaktır.

Sonuç olarak, araştırma neticesinde 349 kişilik örneklem gurubundan toplanan anket verilerine uygulanan istatistiksel analizlerden elde edilen varsayım sonuçlarını maddeler halinde şu şekilde sıralayabiliriz.

Araştırmaya başlığını veren varsayımda öngörüldüğü üzere, dini tutumları güçlü olduğu ölçüde lise öğrencilerinin yani genç bireylerin kendilerinden başlayarak yakından uzağa doğru diğer insanlarla ve toplumla ilişkileri, yani sosyal ilişkileri daha sağlıklı ve niteliklidir.

Alt varsayımlar ise şu şekillerde sonuçlanmıştır.

- 1- Farklı cinsiyetlere sahip olmak, sosyal ilişki ve dini tutum düzeylerini farklılaştırmaktadır. Farklılaşma her iki tutum yönünde de kızlar lehinde olmuştur.
- 2- Ekonomik gelir seviyeleri öğrencilerin dini tutum ve sosyal ilişki düzeylerini farklılaştırmamaktadır.
- 3- Dini tutumu güçlü olanların sosyal benlik algıları daha yüksek ve olumludur. Dolayısıyla yüksek dini tutumlar sosyal benlik algısını olumlu yönde etkilemektedir.
- 4- Yüksek dini tutumlar öğrencilerin aileleri ile ilişkilerini olumlu yönde etkilemektedir.
- 5- Yüksek dini tutumlar bireylerin anneleri ile olan ilişkilerini olumlu yönde etkilemektedir.
- 6- Yüksek dini tutumlar kişilerin babaları ile ilişkilerini olumlu yönde etkilemekte, dini tutum düzeyi yükseldikçe babaya gösterilen saygıda artmaktadır.
- 7- Yüksek dini tutumlar öğrencilerin öğretmenleri ile olan ilişkilerini olumluluk ve sağlıklılık yönünde etkilemektedir.
- 8- Yüksek dini tutumlar komşuluk ilişkilerini olumlu yönde etkilemektedir.
- 9- Yüksek dini tutumlar karşı cinsle ilişkileri olumluluk ve sağlıklılık yönünde etkilemektedir.

- 10- Yüksek dini tutumlar farklı bir mezhep gurubuna karşı tutumları ve onlarla ilişkileri olumlu yönde etkilemektedir.
- 11- Yüksek dini tutumlar farklı etnik guruplara karşı tutumları ve onlarla ilişkileri olumlu yönde etkilemektedir.
- 12- Dini tutumlar Hıristiyan ve Yahudiler ile ilişkileri ve onlara karşı tutumları olumlu yönde etkilemektedir.
- 13- Yüksek dini tutum seviyesine sahip olmak bireylerdeki diğergamlığı artırıcı yönde etki yapmaktadır.
- 14- Yüksek dini tutuma sahip olmak bireylerdeki yardımseverliği olumlu yönde etkilemektedir.
- 15- Yüksek dini tutumlar bireylerdeki adalet duygusunu olumlu yönde etkilemektedir.
- 16- Yüksek dini tutumlar bireylerin çevrelerindeki insanların düşüncelerine saygı düzeylerini artırıcı yönde etki yapmaktadır.
- 17- Yüksek dini tutumlar guruba adaptasyonu ve sosyal uyumu olumlu yönde etkilemektedir.
- 18- Yüksek dini tutumlar sosyal ilişkilerdeki girişkenliği artırıcı yönde etki etmektedirler.
- 19- Yüksek dini tutumlar sosyal ilişkileri sosyal cesareti artırıcı yönde etkilemektedirler.
- 20- Yüksek dini tutumlar örf ve adetlere uyum düzeylerini etkilemektedir. Bu etki olumlu yöndedir.
- 21- Dini tutumların bireylerin nezaket düzeylerine etkisi yoktur.
- 22- Yüksek dini tutumlar bireylerdeki saldırganlığı azaltıcı yönde etki göstermektedir.
- 23- Dini tutumlar kişilerdeki menfaatçiliği etkilemektedir. Bu etki yüksek dini tutumların menfaatçiliği azaltması şeklindedir.
- 24- Yüksek dini tutumlar yalana başvurma olayını azaltıcı yönde etki etmektedirler.

BİBLİYOGRAFYA

- ADASAL Rasim, Modern ve Medikal Psikoloji, Ankara, Ankara Ün. Basımevi 2.Basım, 1973
- AFACAN Hüseyin Hakan , Toplumbilimi, Konya, 2001
- AKAY Nuray, “Lise Öğrencilerine İlişkin Bazı Niteliklerin Sosyal Ve Kişisel Uyum Düzeylerine Etkisi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 1990
- AKBAĞ Müge, “ Ergenlerin Uyum Düzeyini Etkileyen Bazı Değişkenlerin İncelenmesi” , Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi , İstanbul, Marmara Üniversitesi, 1994
- AKYÜZ Hüseyin, Eğitim Sosyolojisinin Temel Alan ve Kavramları Üzerine Bir Araştırma, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1991
- ALTUNDAL İbrahim, Toplumsallaşmada Dinin Fonksiyonu , Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sos.Bil. Enst. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun, 1999,
- APAYDIN Halil , Kişilik Özelliklerinin Dini Tutum ve Davranışlara Etkisi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 19 Mayıs Ün. Sos Bil. Ens.Samsun , 2001
- ALTUNIŞIK Remzi , COŞKUN Recai , BAYRAKTAROĞLU Serkan , Engin YILDIRIM, Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri, 3.Baskı, Sakarya, Sakarya Kitabevi, 2004
- ASLAN Şeymus , Tarihte ve Günümüzde Ergani, Diyarbakır, 2000
- ATALAY Talip , Diyarbakır’da İlköğretim ve Liseler’de Öğrencilerin Dini Tutumları (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya, 2002
- AYHAN Halis, Eğitime Giriş, İst. Damla Kitabevi, 2.bs., 1986
- AVCI Müjdat, Lise Öğrencilerinde Toplumsal Uyum Düzeylerine Etki Eden Toplumsal Nedenler-Erzurum Merkez Örneği,(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Erzurum, Atatürk Ün. Sos. Bil. Enst. 2003
- AYTÜRK Nihat-ALTAN Bayram, Türkiye’de Dini Ziyaret Yerleri, Ankara, Altın kalem Yay. 1990

- BAYMUR Feriha; Genel Psikoloji, 13.Baskı, İnkılap Yay., İstanbul 2000
- BAYSAL Ayşe Can, Sosyal ve Örgütsel Psikolojide Tutumlar, Yalkın Ofset Matbaası, İstanbul, 1981
- BAYYİĞİT Mehmet, Üniversite Gençliğinin Dini İnanç Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma,(Yayınlanmamış Doktora Tezi), Bursa , Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1989
- BEAUD Michael, Tez Yazma Sanatı (çev.Ayşe Meral), Söylem Yay., İstanbul,2001
- BERGER Peter, Dinin Sosyal Gerçekliği (Çeviren Ali Çoşkun,) İnsan Yayınları, İst. 1993
- BEYSANOĞLU Şevket, Kültürümüzde Diyarbakır, San Matbaası, Ankara, 1992
- BUDAK Selçuk , Psikoloji Sözlüğü, Ankara, Bilim Sanat Yayınları, 2000
- BİLEN Mürüvvet, Ailede Sağlıklı İlişkiler, Ankara, Mars Matbaası, 1978
- BİLGİSEVEN Amiran Kurtkan, Din Sosyolojisi, Filiz Kitabevi, İst.,1985
- , Genel Sosyoloji, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1995
- , Türk Milletinin Manevi Değerleri, İstanbul, Orkun Yayınevi, 1984
- CÜCELOĞLU Doğan;. İnsan ve Davranışı, 9.Basım, Sistem Yay., İstanbul 1999.
- COLE Stephan, Sosyolojik Düşünme Yöntemi,(çev.Bekir Demirkol), Vadi Yay. Ankara 1999
- DÖNMEZER Sulhi, Sosyoloji, Beta Yay., İstanbul , 1999
- ERGÜN Ayhan, Kur'an Kursu Öğrencilerinde Dini Tutum ve Davranışlar, Yayınlanmamış Y.Lisans Tezi, S.Demirel Üniv.Sos.Bil.Enst., Isparta, 2002
- ER İzzet, Din Sosyolojisi, Bursa, Akçağ Yay, 1992
- ERDEN Münire-AKMAN Yasemin, Eğitim Psikolojisi, 5. Basım, Alkım Yay., Ankara, 1997
- FREEDMAN J.L.,Sosyal Psikoloji. (Çev: Ali Dönmez), İmge Yayınevi, Ankara, 1998
- FREUD Sigmund, Meta Psikoloji (Çev. Aziz Yardımlı), İstanbul, İdea Yayınları, 2000
- GÜNAY Ünver, Din Sosyolojisi, İnsan Yay., İst.1998
- HANÇERLİOĞLU Orhan, Toplum Bilim Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İst.,1986
- HÖKELEKLİ Hayati, Din Psikolojisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1998
- İVER R.M. Mac, PAGE C.H., Cemiyet, (çev. Amiran Kutkan Bilgiseven) İstanbul, Devlet Kitapları, Meb. Basımevi, 1969

- KAĞITÇIBAŞI Çiğdem , Yeni İnsan ve İnsanlar, Evrim Yay, İstanbul, 1999
- KAYA Mevlüt , Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum, Samsun, Etüt yay., 1998
- KARACOŞKUN M. Doğan, İ.H.L. Öğrencilerinin Dini Tutum ve Davranışları. ,
Yayınlanmamış Y.lisans Tezi, 19 Mayıs Ün. Sos.Bil.
Enst.,Samsun ,1994
- KURUL, Sosyal Değişme ve Dini Hayat, Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi,
İsav İlmi Yay., İst ., 1991
- KRECH, CRUTCHFIELD, BALLACHEY, Cemiyet İçinde Fert, İstanbul,
Devlet Kitapları MEB. Basımevi, İstanbul, 1970
- MARSHALL Gordon, Sosyoloji Sözlüğü, Bilim Sanat Yay., Ankara,1999
- MENSCHİNG Gustav, Dini Sosyoloji,(Çev. Mehmet Aydın)Tekin Kitabevi,
Konya, 1994
- , Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu, (Çev. Mehmet Aydın)Din
Bilimler Yay., Konya, 1995
- PEKER Hüseyin , Din Psikolojisi, Samsun, 1993
- PERŞEMBE Erkan, Dinde Sembolün Fonksiyonu ve İslam da Sembolik Değerlerin
Bugünü, O.M.Ü.İ.F. Dergisi, Sayı 10, 1998
- SELÇUK Ziya, Gelişim ve Öğrenme, Ankara, Nobel yay. 7.basım, 2000
- SENCER Muzaffer, Toplumbilimlerinde Yöntem, Beta Yay., İst.1989
- SEZEN Yünni, Sosyolojide ve Din Sosyolojisinde Temel Bilgiler ve Kavramlar, İst.,
1990
- SÖZER Ahmet Necdet , Diyarbakır Havzası, Ankara, İş Matbaacılık, 196
- ŞAHİN Adem, “Üniversite Öğrencilerinde Dini Hayat-Fakülteler Arası Karşılaştırmalı
Bir Araştırma”, Konya, 2001
- ŞAHİN Nafiz, 20.yy.da D.Bakır ve İlçeleri İnanç Coğrafyası, Yayınlanmamış Yüksek
Lisans Tezi, Fırat Ün. Sos.Bil.Enst. Elazığ, 1992
- OZANKAYA Özer,Toplumbilime Giriş, “S” Yay. ,Ankara 1984
- TAPLAMACIOĞLU Mehmet, Genel Sosyoloji, Ankara Ün. Basımevi,
Ankara, 1961
- , Yaşlara Göre Dini Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerine Bir Anket
Denemesi, Ankara Ün. İlahiyat Fak. Dergisi, Cilt 10, Ankara, 1963
- TAVŞANCIL Ezel , Tutumların Ölçülmesi ve Spss ile Veri Analizi, Ankara,

Nobel Yay., 2002

TIZLAK Fahrettin , Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik,
Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 1997

UYSAL Veysel, Dini Tutum Davranış ve Şahsiyet Özellikleri, İstanbul,
Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Vakfı Yay., 1996

VERGOTE Antoine; Din İnanç ve İnançsızlık (Çev. Veysel Uysal), İ. F. A. V. Yay.,
İstanbul 1999.

YAVUZER Haluk, Çocuk Psikolojisi, İstanbul, Remzi Kitabevi, 16. basım, 1998

YAZGAN Gültekin, Hukuk İstanbul, M.E.B. Yay., 2. Basım, 1987

YILDIZ Murat, “Dini Hayat ile Ölüm Kaygısı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma,
Yayınlanmamış Doktora Tezi, DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998

YOLCU Cenk , Ergani Tarihi ve Tarihi Eserleri, (Yayınlanmamış Mezuniyet Tezi)
Dicle Üniv. Fen Edebiyat Fak., D.bakır, 1995

WACH Joachim , Din Sosyolojisi, (çev. Ünver Günay) Erciyes Üniv. Yay., Kayseri,
1990

EK - 1

ANKET FORMU

Bu anket , dini tutumlar ve sosyal ilişkiler arasındaki bağlantıyı ortaya çıkarmak ve bilgi toplamak amacıyla düzenlenmiştir. Anket formundaki sorulara ne derece içtenlikle ve ciddiyetle cevap verirseniz , toplanacak bilgilerin de o oranda doğru ve geçerli olacağını unutmayınız. Bu bir sınav değildir, lütfen soruları doğru yanlış kaygısı ile değil de kendi görüşlerinizle yanıtlayın..

İsimlerinizi yazmanızı istemiyoruz,bu da cevap verirken hiç kuşku duymamanızı sağlayacaktır. Sadece sorulan soruların şıklarından hangisine katılıyorsanız o şıkkın başına bir işaret koymanız yeterli. Anket 2 bölümden oluşuyor; birinci bölüm dini tutum ölçeği ikinci bölüm ise sosyal ilişki ölçeği. Mümkün olduğu kadar boş bırakmamanızı rica ederiz,samimi cevaplarınızla bilimsel bir araştırmaya katkı sağladığınız için şimdiden teşekkürler.

Hasan KAFALI
Selçuk Ün. Sos. Bil.Enstitüsü

Cinsiyetiniz: ()kız ()erkek

Ailenizin aylık geliri ortalama olarak ne kadar?

- () 0 - 200 milyon
() 200 milyon – 500 milyon
() 500 milyon – 1 milyar
() 1 milyar -- 2 milyar
() 2 milyar ve üzeri

DİNİ TUTUM ANKETİ

1-6 sorularda sizin tutumunuzu yansıtan şıkkı işaretleyiniz.

	KESİNLİKLE KATILYORUM	KATILYORUM	KISMEN KATILYORUM	KATILMIYORUM	KESİNLİKLE KATILMIYORUM
1-Allah vardır.	A	B	C	D	E
2-Hz.Muhammed Allah'ın Peygamberidir.	A	B	C	D	E
3-Öldükten sonra ahiret denen sonsuz bir hayat olacaktır.	A	B	C	D	E
4-Allah söylediğimiz ve yaptığımız her şeyi bilir.	A	B	C	D	E
5-Kur'an Allah'ın gönderdiği kutsal bir kitaptır ve mesajı evrenseldir.	A	B	C	D	E
6-Allah'a inanmayan bir insan da, günlük hayatta huzurlu ve mutlu olabilir.	İPTAL	B	C	D	E

7-12 . sorularda sizin tutumunuzu yansıtan şıkki işaretleyiniz.

	PEK ÇOK DUYARIM	DUYARIM	BİRAZ DUYARIM	DUYMAM	HİÇ DUYMAM
7-İbadet ederken Allah'ın huzurunda bulunduğumu düşünüp duygulanırım.	A	B	C	D	E
8-Dua ettiğimde Allah'ın duamı kabul edeceğini ümit ederek ferahlık duyarım.	A	B	C	D	E
9-Bir kimseye yardım ettiğimde içimde bir coşku ve huzur duyarım.	A	B	C	D	E
10- Günah işlediğimi düşündüğümde, pişmanlık ve huzursuzluk duyarım	A	B	C	D	E
11- Ölümü hatırlatan bir durumla karşılaştığımda, ahirette başıma gelebilecek şeyleri düşünerek bir ürperti duyarım	A	B	C	D	E
12- Tabiattaki her şeyin son derece düzenli olması karşısında Allah'ın kudretine hayranlık duyarım	A	B	C	D	E

13-23. sorularda sizin tutumunuza uygun düşen seçeneği işaretleyiniz

	KESİNLİKLE KATILMIYORUM	KATILMIYORUM	KISMEN KATILMIYORUM	KATILMIYORUM	KESİNLİKLE KATILMIYORUM
13-Rüşvet alıp vermek günah olduğu için rüşvet alıp vermem.	A	B	C	D	E
14-Dinimizde yasak olduğu için içki içmekten kaçınırım.	A	B	C	D	E
15-Dinimizde yasak olduğu için kumar oynamaktan kaçınırım.	A	B	C	D	E
16- Dinimizde yasak olduğu için zina'dan(evlilik dışı cinsel ilişki)den kaçınırım.	A	B	C	D	E
17- İncancımın gereği olan ibadetlerimi yerine getiririm.	A	B	C	D	E
18-İbadetin faydası yalnız psikolojiktir.	A	B	C	D	E
19-Din aleyhinde yapılan ve söylenen şeylere oldukça kızarım.	İPTAL	B	C	D	E
20-Oruç tutmak "akşama kadar aç kalmak"tan başka bir şey değildir.	A	B	C	D	E
21-Maddi durumum elverirse hacca giderim.	A	B	C	D	E
22-Camiye gitmenin hiçbir faydası yoktur.	A	B	C	D	E
23-Sabah ezanları yüksek sesle okunarak insanlar rahatsız edilmemelidir..	A	B	C	D	E

Aşağıdaki cümleleri kendinizi bir sınav da hissetmeden doğru veya yanlış şeklinde bilginize göre işaretleyiniz ? Lütfen bunun bir sınav olmadığını unutmayınız!

	DOĞRU -----	YANLIŞ -----
--		
24-Kabe Hz. Muhammed'in kabridir. İPTAL	D	Y
25-Oruçlu kişi yalan söylerse orucu bozulur. İPTAL	D	Y
26-Hz. Ali Hz. Muhammed'in Hz.Haticeden doğan oğludur.	D	Y
27-Akşam namazının farzı 3 rekattır.	D	Y
28-Kur'an 114 sure'den meydana gelir.	D	Y
29-Cuma namazını tek başına kılmak mümkündür İPTAL	D	Y
30-Cinlerin varlığı Kur'an'da belirtilmiştir.	D	Y

SOSYAL İLİŞKİ TUTUM ANKETİ

Bu bölümde sosyal tutumlara dair sorular vardır. Buradaki soruları da kendinizi bir sınav da hissetmeden, olması gerektiği gibi değil de sizin yapmak istediğiniz şekilde cevaplayınız.

Solda bazı cümleler var, bu cümlelere dair görüşünüzü ve katılıp katılmadığınızı görüşünüzün şiddetine göre sağdaki şıklara işaretleyin.

	Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kısmen Katılıyorum	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum
1-Sokağa yeni taşınan bir ailenin komşularınca ziyaret edilmesi çok uygun bir davranıştır.	A	B	C	D	E
2-Bir miras taksiminde paylaştırıcı, eşit dağıtımla değil kendi uygun gördüklerine daha çok pay vererek dağıtım yapmalıdır.	A	B	C	D	E
3-17 yaşındaki bir genç kendi haklı olduğu bir konuda babasından azar işitiyor ve kapıyı vurup dışarı çıkıyor, bu harekete.....	A	B	C	D	E
4-Öğrenci öğretmenin sorduğu bir soruyu,herkesin cevaba güleceğini biliyorsa bile cevaplamalıdır.	A	B	C	D	E
5-Sınıfta gürültü yaptığı için öğretmeni tarafından ikaz edilen bir öğrenci hakkını aramalı ve kapıyı çarparak sınıfı terk etmelidir.	A	B	C	D	E
6-Eline yüklü miktarda para geçen ve acil ihtiyacı olmayan biri,yakın arkadaşlarından biri sıkışık olduğu için borç istese bile bu parayı kendisi için kullanmalıdır.	A	B	C	D	E

	Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kısmen Katılıyorum	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum
7-Güvenli bir kasabada yaşayan biri,yolcu olduğunu ve parasının çalındığını söyleyip yardım isteyen birine yardım edemeyeceğini söyleyip kapıyı kapatıyor. Bu harekete....	A	B	C	D	E
8-Kalabalık bir yolda arabasının bozulduğunu söyleyip itmek için yardım isteyen birine yardım etmek gerekir.	A	B	C	D	E
9-Çok yaşlanmış annesi ile birlikte yaşayan ve annesi hala ısrarla öğütler vermeye devam eden biri, bu öğütler çok canını sıkarsa bile ona “üf” bile dememelidir.	A	B	C	D	E
10-Bir bayram günü,arkadaşlarıyla buluşup gezmeyi düşünürken ailesi tarafından örf ve adetleri gereği akrabalarını ziyaret etmesi gerektiği söylenen biri, akraba ziyaretine gitmelidir.	A	B	C	D	E
11-Yeni katıldığı ve kimseyi tanımadığı kalabalık bir grupta bulunan bir kişi, birisi onunla konuşmadıkça kimse ile konuşmamalıdır.	A	B	C	D	E
12-6-7 kişilik bir arkadaş gurubuyla buluşup evde oturan biri,TV. de çok sevdiği bir film olsa bile filmden vazgeçip arkadaşlarıyla muhabbet etmelidir.	A	B	C	D	E
13-Mensup olduğumuz bir arkadaş, aile ,sınıf vb. ortamında çevremizdekileri kendi düşüncelerimize yönlendirmeye çalışmalıyız.	A	B	C	D	E
14-Mensup olduğumuz bir arkadaş, aile, sınıf vb. gurubunda sözü dinlenen bir lider olmak için çaba göstermeliyiz.	İPTAL	B	C	D	E
15-Aynı sınıfta okuduğumuz Hıristiyan bir arkadaşımız olsa,ona karşı diğer arkadaşlarıma davrandığım gibi yakın ve içten davranırım.	A	B	C	D	E
16- Aynı sınıfta okuduğumuz Yahudi bir arkadaşımız olsa,ona karşı diğer arkadaşlarıma davrandığım gibi yakın ve içten davranırım.	A	B	C	D	E
17- Aynı sınıfta okuduğumuz alevi bir arkadaşımız olsa,ona karşı diğer arkadaşlarıma davrandığım gibi yakın ve içten davranırım.	A	B	C	D	E
18-Türkiye, gelişen dünyaya ayak uydurmak için Avrupa Birliğine (AB) girmelidir.	İPTAL	B	C	D	E
19-Benimde dahil olduğum bir arkadaş gurubunda bir arkadaşımın etnik kökeninin farklı olması ona karşı tavırlarımı etkilemez.	A	B	C	D	E

20-Zamanında bana yardım edebilecekken yardım etmeyen bir tanıdığımın çok zor durumda olduğunu görsem ona yardım etmem.	A	B	C	D	E
21-Sinemada komedi filmi izleyen biri, aynı filmi evde izlediğinde rahatça gülebildiği gibi sinemada da gülebilmelidir.	İPTAL	B	C	D	E
22-Aile ve arkadaş gurubumuzda, içinde yaşadığımız şartlar dolayısı ile, önce kendi çıkarlarımızı gözetmeli ve mümkün olduğu kadar kendi menfaatimizi düşünmeliyiz.	A	B	C	D	E

Aşağıdaki sorularda size uygun düşen şıkkı yanına bir işaret koyarak işaretleyiniz..

23- Anne babanızla genel anlamda nasıl bir ilişki içindediniz ?

a-çok iyi b-iyi c-bazen iyi bazen kötü d-kötü e- çok kötü

24- Karşı cinse karşı düşüncenizi ve onlarla ilişkilerinizin niteliğini hangi şık ifade ediyor?

a-çok iyi b-iyi c-bazen iyi bazen kötü d-kötü e- çok kötü

25-Etrafınızla ilişkilerinizde nezaket yönünden genelde nasıl bir tavır içersindediniz ?

a- çok nazik b-nazik c-kısmen nazik d-kaba e-çok kaba

26-Günlük hayatınızda ve sosyal ilişkilerinizde, her ne sebeple olursa olsun yalana başvurur musunuz ?

a-kesinlikle hayır b-hayır c-bazen söylerim d-evet e-kesinlikle evet

27-Çevrenizdeki insanlardan,genel manada sizinle ilgili olarak beklediğiniz tutumu görebiliyor musunuz ?

a-kesinlikle evet b-evet c kısmen görüyorum d-hayır e-kesinlikle hayır